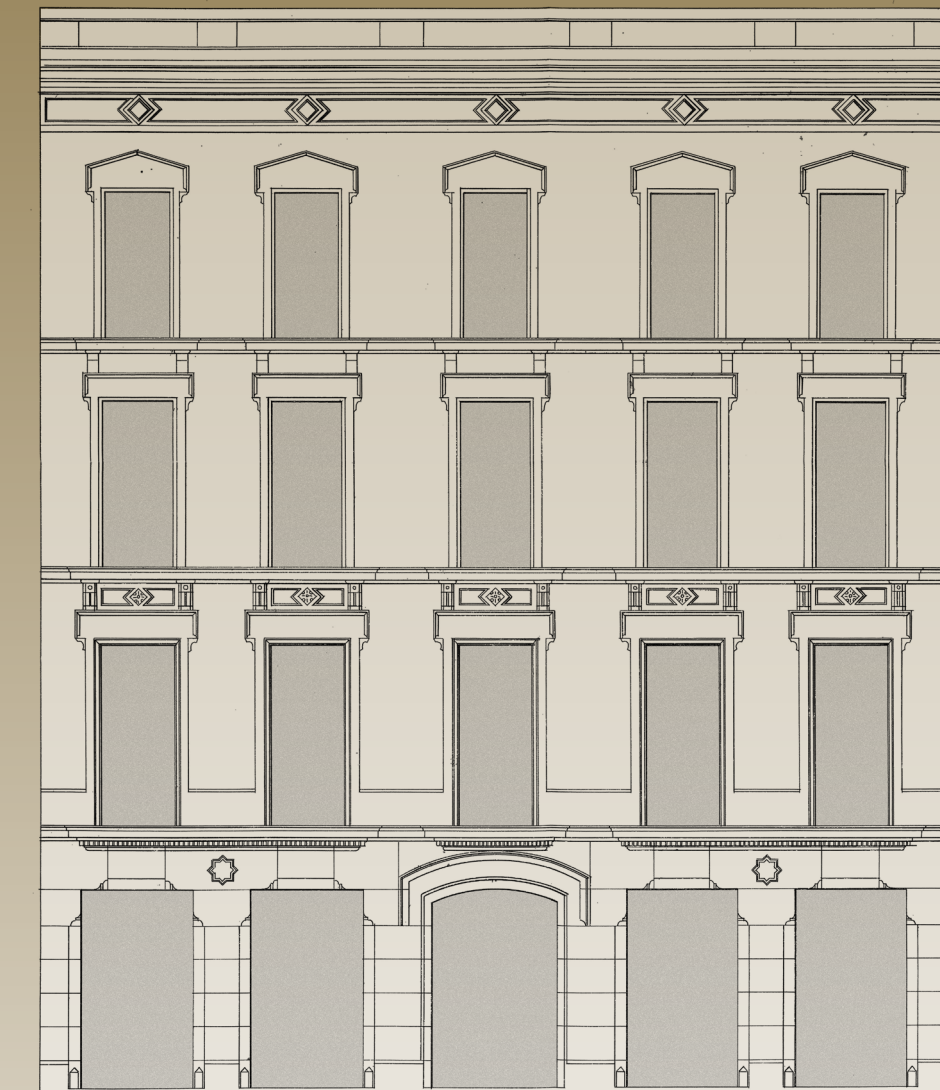

El teixit residencial en la formació
de la metròpolis moderna.
El cas de Barcelona (1840-1936).

Volum II Les operacions de creació d'habitatge dins l'Eixample (1860-1936)

UNIVERSITAT POLITÈCNICA
DE CATALUNYA
BARCELONATECH

El teixit residencial en la formació
de la metròpolis moderna.
El cas de Barcelona (1840-1936).

Volum II Les operacions de creació d'habitatge dins l'Eixample (1860-1936)

Pròleg	3	3
Introducció al volum II	5	5
Les operacions de creació d'habitatge a les zones de l'Eixample	8	8
Zona de Sant Antoni	11	Anàlisi del teixit residencial 18 Organització dels edificis d'habitatge 18 Usos no residencials 27 El tractament formal dels edificis 28 Visió de síntesi del teixit residencial de la zona de Sant Antoni 38
Zona de Sant Pere	40	Anàlisi del teixit residencial 45 Organització dels edificis d'habitatge 45 Usos no residencials 58 El tractament formal dels edificis 59 Visió de síntesi del teixit residencial de la zona de Sant Pere 75
Zona de l'Hospital Clínic	78	Anàlisi del teixit residencial 81 Organització dels edificis d'habitatge 81 Usos no residencials 88 El tractament formal dels edificis 89 Visió de síntesi del teixit` residencial de la zona de l'Hospital Clínic 100
Zona de la Sagrada Família	104	Anàlisi del teixit residencial 108 Organització dels edificis d'habitatge 108 Usos no residencials 113 El tractament formal dels edificis 113 Visió de síntesi del teixit residencial de la zona de la Sagrada Família 122
Consideracions finals	124	Les formes d'ocupació del sòl edificable 125 Els edificis d'habitatges 129 La formació dels teixits residencials 134
Annex	135	Plànols dels habitatges per zones 135
Crèdits	195	195

Pròleg

Els textos que ara editem son fruit dels treballs de recerca sobre la formació del teixit residencial a l'Eixample de Barcelona que vam realitzar en el marc dels projectes de recerca *La arquitectura de la vivienda en Barcelona. HUM 2007-64221* i *La arquitectura de la vivienda en Barcelona: entre la autarquía y el desarrollismo. 1939-1976. HAR 2010-19160*. El volum II, *Les operacions de creació d'habitatge dins l'Eixample (1860-1936)*, constitueix la continuació immediata, ara dins de l'àmbit de l'Eixample de Barcelona, dels treballs que es donaven a conèixer en el volum I, *El teixit residencial en les operacions de creació d'habitatges dins de Ciutat Vella. 1840-1880*,¹ aparegut l'any 2013. D'altra banda, el volum III, *De la Ciutat Vella a l'Eixample. Mirades complementàries*, recull alguns apartats en els quals s'exposen aspectes concrets que ens han semblat prou destacables per a donar-los un tractament específic i que es refereixen tant als teixits residencials de les zones del nucli antic de les que havíem analitzat al volum I, com als teixits de l'Eixample dels quals es parla al volum II. En un principi teníem la intenció d'agrupar tot el que ara publiquem en un volum únic, les dimensions que hauria pres aquest volum i la relativa autonomia de tractament de les qüestions que acullen han aconsellat presentar-les en dos volums separats. D'acord amb l'ordre cronològic dels fets de què tracten, ambdós volums segueixen al volum I i precedeixen a *Les Vivendes del Congrès Eucarístic*

---

1 *El teixit residencial en la formació de la metròpolis moderna. El cas de Barcelona. Volum I. El teixit residencial en les operacions de creació d'habitatge dins de Ciutat Vella*. Maribel Rosselló, coordinadora; Pere Hereu, Jordi Oliveras, Antonio Paricio, Carmen Rodríguez, Maribel Rosselló, autors. Barcelona: Iniciativa Digital Politècnica, 2013.

de Barcelona. 1952-1962,² que vam publicar l'any 2011. Aquest conjunt de publicacions constitueixen en definitiva una mena de relat que intenta resseguir els avatars d'una arquitectura residencial que sembla iniciar la seva configuració als espais encara buits de la ciutat vella a partir de mitjans del segle XIX, constitueix, després, el teixit bàsic de l'Eixample i, als anys 50 del segle XX, comença a ser depassada per unes arquitectures residencials que, a les perifèries de la ciutat i des de plantejaments socials, urbanístics, arquitectònics i constructius nous i diferents, intentaran donar resposta a una demanda d'habitatges creixent i imperiosa.

Els dos volums que ara presentem són el resultat del treball col·lectiu realitzat per l'equip de recerca format per Pere Hereu, Jordi Oliveras, Antonio Paricio, Carmen Rodríguez i Maribel Rosselló. En el marc d'aquest treball col·lectiu, l'elaboració i redacció del volum II, *La creació d'habitatge dins l'Eixample* han estat realitzades per Pere Hereu i Maribel Rosselló amb la col·laboració de Joan Serra en la definició i adequació dels treballs gràfics; i la del volum III, *De la Ciutat Vella a l'Eixample. Mirades complementàries*, per Jordi Oliveras, Antoni Paricio i Carmen Rodríguez. La coordinació d'aquests treballs i l'edició d'ambdós volums ha corregut a càrrec de Maribel Rosselló. Finalment, cal agrair l'interès i dedicació de Sergi Alcalde, Lluís Alzina, Alba Colell, Pere Cuadrench, Liana Giménez, Ana Martínez i Mireia Tena, estudiants becats, que han col·laborat de manera ben eficaç en els treballs gràfics i de recerca documental que ha requerit el treball.

Les intencions, el mètode de treball, la periodització i la definició de zones d'estudi que han caracteritzat la recerca que s'expressa en els volums II i III són els mateixos que tenen tots els nostres estudis sobre la formació del teixit residencial de la Barcelona moderna i s'expliquen a bastament a la introducció del volum I.³

---

2 *Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona. 1952-1962*. Maribel Rosselló, coordinadora; Pere Hereu, Jordi Oliveras, Antonio Paricio, Carmen Rodríguez, Maribel Rosselló, autors. Barcelona: Iniciativa Digital Politècnica, 2011.

3 *El teixit residencial en la formació de la metròpolis moderna. El cas de Barcelona. Volum I. El teixit residencial en les operacions de creació d'habitatge dins de Ciutat Vella, op. cit.* Introducció, p. 3-15.

Introducció al Volum II

A la primera fase dels nostres treballs, ens vam centrar en el període comprès entre els anys 1840 i 1880, aproximadament, i en tres zones de la Ciutat Vella aleshores encara poc edificades o subjectes a processos d'enderroc i de substitució dels edificis existents. En aquestes zones, vam poder detectar que el traçat viari i la forma i les dimensions de les illes amb què s'estructurava el sòl urbà que es volia ocupar, la parcel·lació del sòl edificable i la composició dels nous edificis s'anaven ajustant i afinant gràcies a una mena de procés de tempteig que cercava donar resposta a una demanda d'habitatges creixent i relativament diversificada. L'examen d'aquells processos de tempteig i d'afinament de tots els factors que determinaven els nous teixits residencials també ens va permetre advertir com les formes d'estructuració que prenien els edificis d'habitatge en cada una de les diferents zones que anàvem estudiant es concretaven en un conjunt més aviat reduït d'esquemes bàsics –que vam denominar *tipus*–⁴

---

4 A la introducció del volum I. *Op. cit.*; p. 13, p. 13, definíem aquests tipus com “la forma d'organització en planta dels edificis, en la qual es manifesten la disposició i el nombre d'habitatges que integren la planta, la relació dels habitatges i de les seves dependències amb el nucli o els nuclis d'accessos verticals i amb les façanes i els patis de ventilació, l'organització estructural dels edificis i la disposició dels serveis”. Tot seguit, puntualitzàvem que aquests tipus eren estrictament uns instruments classificatoris dels quals ens servíem per tal d'organitzar l'anàlisi dels teixits residencials de les zones que estudiàvem. No els consideràvem, doncs, unes categories invariables, intemporals i aplicables a tota mena d'edificis d'habitatges, sinó que en limitàvem la vigència als edificis construïts entre mitgeres a les zones del nucli antic i de l'Eixample que van ser edificats en el període comprès dins els límits temporals fixats per als nostres treballs.

en els quals es podia constatar la incidència i la interrelació de molts dels factors que entraven en joc en la formació de les diferents zones.⁵

A la fase de la nostra recerca dedicada a examinar la formació del teixit residencial a l'Eixample en el període comprès entre 1860 i 1936, vam estudiar –igual que a la Ciutat Vella– uns conjunts d'edificis d'habitatges situats en unes zones que vam triar perquè la rapidesa amb què s'havien desenvolupat semblava assegurar l'homogeneïtat i la coherència de cada un d'aquells conjunts.⁶ Ara bé, les zones de l'Eixample que volíem estudiar estaven situades dins el gran marc urbanístic de la trama Cerdà, i això ens estalviava la feina d'investigar –com sí que havíem hagut de fer per a les zones de la Ciutat Vella– l'origen i el desenvolupament dels processos d'urbanització que les havien generades i de detallar les característiques dels traçats viaris, la forma i el dimensionament de les illes que resultaven d'aquells processos.

En el cas de l'Eixample, ens trobàvem amb un traçat i un dimensionament dels carrers i de les illes prefixat i homogeni, sense més irregularitats que les eventuais distorsions produïdes per accidents previs a la trama Cerdà –els límits del nucli antic o d'altres nuclis de població preexistents– i amb una parcel·lació del sòl edificable dins de cada illa que, malgrat algunes discordances esporàdiques provocades per les traces de camins o rieres preexistents o per la pervivència d'antigues divisions de la propietat del sòl, tendia a disposar-se de manera regular d'acord amb les directrius de la trama. En el marc d'aquesta regularitat bàsica, l'amplada i la profunditat edificada acabaven essent els principals marges de variació de les parcel·les i semblaven estar relacionades dialècticament amb les dimensions dels edificis que els ocupaven, i, en darrer terme, amb la gamma d'organitzacions –de tipus– que aquells edificis presentaven.

---

5 *Vid.* Conclusions del volum I, p. 137 i següents.

6 D'acord amb els plantejaments metodològics que han guiat el nostre treball. Pel que fa a l'elecció de les zones d'estudi, *vid.* "Introducció". Volum I. *Op. cit.*; pp. 5-10. .

Tot el conjunt de consideracions que acabem d'exposar ens va portar a creure que el plantejament tipològic del qual ens havíem valgut en estudiar els casos de Ciutat Vella continuava essent un instrument d'anàlisi útil i profitós per examinar les zones de l'Eixample que havíem seleccionat i, en conseqüència, vam continuar utilitzant la mateixa metodologia que havíem fet servir a la primera fase dels nostres treballs. Un cop decidides quines eren les zones de les quals ens havíem d'ocupar, vam procedir, en primer lloc, a buscar informació dels edificis que s'hi van construir durant el període que volíem estudiar. L'Arxiu Municipal Contemporani de l'Ajuntament de Barcelona ens va permetre obtenir molta d'aquesta informació gràcies als documents continguts en els expedients de sol·licituds de llicència d'obres que s'hi conserven. En segon lloc, vam dibuixar, sobre la base del plànol parcel·lari de cada zona i a la mateixa escala (1:500), la *planta més representativa*⁷ dels edificis dels quals disposàvem d'informació gràfica, a fi de sistematitzar aquesta informació i poder comparar amb facilitat l'organització, la tipologia, les distribucions, els sistemes constructius i les instal·lacions dels edificis en qüestió. En tercer lloc, una anàlisi detallada dels plànols continguts en els expedients esmentats ens va ajudar a acabar de conèixer l'articulació de les diferents plantes dels edificis, les característiques i funcions de les plantes no ocupades per habitatges i la composició i el tractament de les façanes. Tot aquest procés ens ha permès observar les característiques dels teixits residencials de cada una de les zones estudiades, establir les comparacions entre elles i descobrir les similituds que presenten i les especificitats que les diferencien com a conseqüència de la diversitat del moment de la seva formació; de la seva situació en el pla de Barcelona i en el marc de la trama Cerdà, i del nivell econòmic i social atribuïble als habitants que la van ocupar.

---

7 A la Introducció del volum I, vam definir la "planta més representativa" dient que era "la primera de les plantes dels edificis en la qual són presents els habitatges que s'aniran repetint sense variacions significatives a les successives plantes superiors. Normalment, aquesta planta és la del primer pis o, en els edificis amb una o més plantes ocupades per l'habitatge principal, la planta situada al cim de l'últim nivell d'aquell habitatge. Volum I. *Op. cit.*; p. 10.

Les operacions de creació d'habitatge a les zones de l'Eixample

Com ja s'havia anunciat a la introducció del volum I,⁸ en aquest segon volum analitzarem les zones que hem anomenat de Sant Antoni, Sant Pere, Hospital Clínic i Sagrada Família. Les dues primeres van ser edificades, en gran part, durant les primeres fases de l'ocupació de l'Eixample i estan situades en àrees on es produeix el contacte de la trama Cerdà amb el nucli antic. En elles, com veurem, s'hi poden observar la pervivència –o l'evolució immediata– d'alguns dels trets que definien el teixit residencial de les zones del nucli antic que havien estat objecte del nostre treball anterior. Les zones de l'Hospital Clínic i de la Sagrada Família, en canvi, ens van permetre examinar els teixits d'unes àrees més allunyades del centre de Barcelona, edificades a la segona i a la tercera dècada del segle XX, i establir les continuïtats i les diferències d'aquests teixits amb els que s'havien format anys abans i en àrees més properes a la Ciutat Vella.

Entre els dos grups de zones es troba, evidentment, el gruix del teixit residencial que s'edifica a la part central de l'Eixample durant el període estudiat. A la introducció del volum I manifestàvem la nostra decisió de no ocupar-nos directament d'aquesta àrea central, i ho argumentàvem dient que les característiques d'una part relativament considerable dels edificis d'habitatges d'aquesta àrea eren prou conegudes a partir de catàlegs i monografies ja publicats; que aquelles fonts d'informació ens permetien advertir que, considerats en conjunt, els edificis de les zones de Sant Antoni, Sant Pere, Hospital Clínic i Sagrada Família no eren substancialment diferents dels edificis situats a les zones de l'àrea central de l'Eixample amb característiques equivalents, i que, en conseqüència, tampoc no ho devien ser

---

8 "Introducció: Definició de les àrees i períodes d'estudi". Volum I. *Op. cit.*; p. 6 i seg.

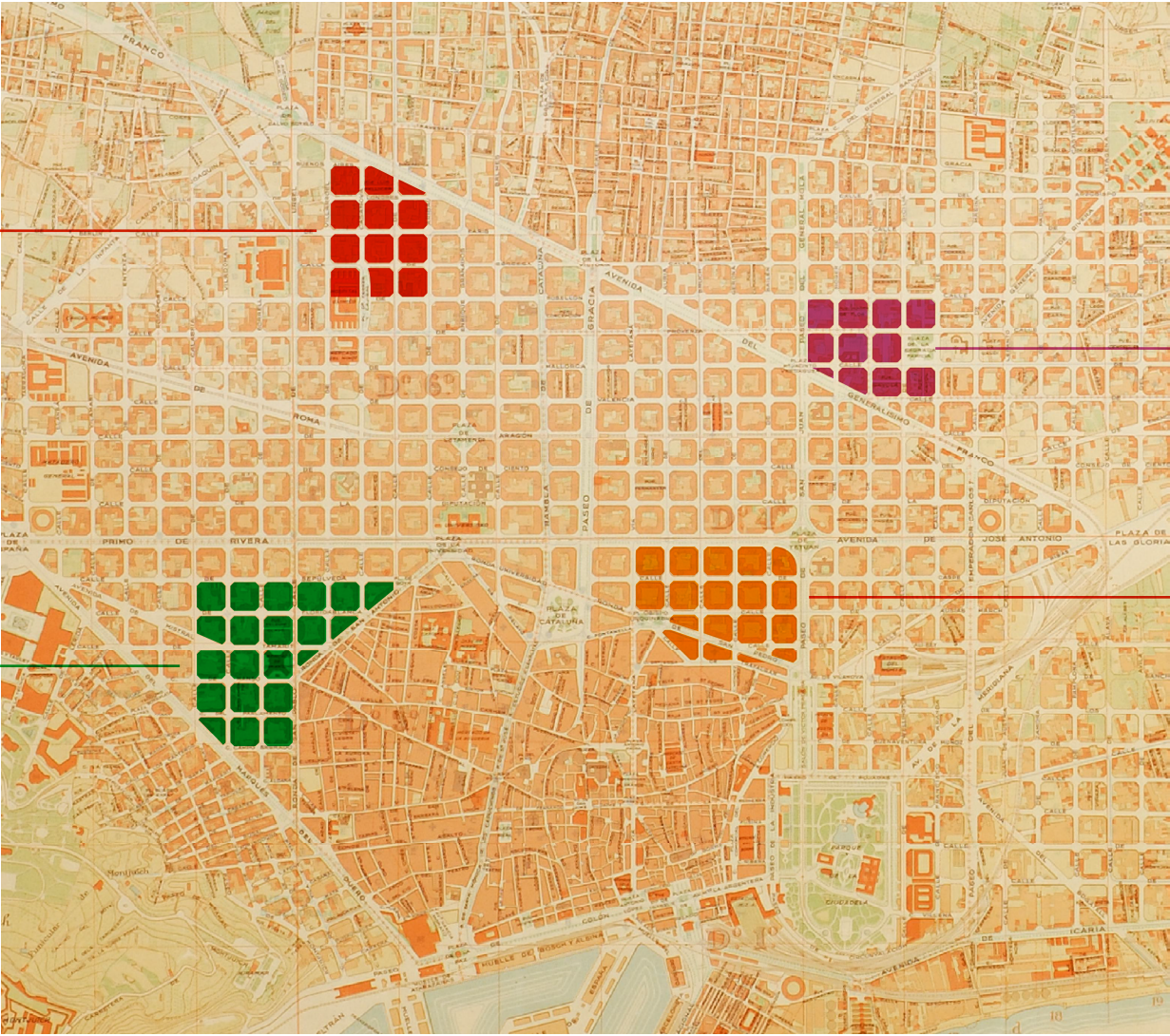
els teixits residencials corresponents. Creiem, doncs, que les conclusions a les quals hem pogut arribar en el nostre estudi de les quatre zones ens permeten obtenir una visió de conjunt suficient dels avatars de la formació del teixit residencial de l'Eixample des del seu inici fins a la Guerra Civil, i de les seves particularitats i característiques. A continuació, passem a ocupar-nos de cada una de les zones que hem estudiat.

Zona de l'Hospital Clínic

Zona de la Sagrada Família

Zona de Sant Pere

Zona de Sant Antoni

Relació de les zones estudiades

Zona de Sant Antoni

El que hem anomenat *zona de Sant Antoni* s'articula entorn del Mercat de Sant Antoni i ve delimitada per les rondes de Sant Antoni i de Sant Pau, l'avinguda del Paral·lel i els carrers de Calàbria i de Sepúlveda. L'edificació d'aquesta zona va començar molt aviat. Els primers expedients de sol·licitud de llicència d'obres que hem trobat a l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona corresponen a la dècada de 1860,⁹ és a dir, només són uns vint anys posteriors als primers edificis construïts al carrer del Tigre de la propera zona de Ponent del nucli antic, i quasi contemporanis de la majoria dels del carrer de Joaquim Costa, de la mateixa zona.¹⁰ L'inici de la formació del teixit residencial a la zona de Sant Antoni ja es pot detectar al *Plano de Barcelona con parte de su Ensanche formado en vistas de los diferentes trabajos adquiridos sobre el mismo*,¹¹ datat el 24 de novembre de 1874, i es mostra de manera molt més definida al *Plano general de Barcelona, su ensanche y pueblos contiguos en 1877* (fig. 1).¹² L'any 1891, tal com s'observa

---

9 Corresponen als edificis situats en les dates i a les adreces següents: 1863, Tamarit, 185; 1864, Parlament, 35; 1865, Parlament, 25 i 29; 1866, Parlament, 26; 1868, Parlament, 53.

10 "Zona de Ponent". Volum I. *Op. cit.*; p. 14 i seg.

11 Cuerpo de Ingenieros del Ejército. Dirección de la Subinspección de Cataluña. Comandancia de Barcelona. *Plano de Barcelona con parte de su Ensanche formado en vistas de los diferentes trabajos adquiridos sobre el mismo*. 24-11-1874. Cuerpo de Ingenieros.

12 Bobes, F. de, grab. *Plano general de Barcelona, su Ensanche y pueblos contiguos en 1877*. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 1877.

al *Plano de la urbanización de Barcelona* (fig. 2),¹³ la zona apareix consolidada i quasi totalment edificada en el sector comprès entre les rondes, el Paral·lel i els carrers de Calàbria, Manso, Comte d'Urgell i Gran Via. *El Plano de Barcelona propiedad de su (Excmo.) Ayuntamiento Constitucional*,¹⁴ de 1903, no permet detectar canvis substancials en relació amb el plànol de 1891. Això ens deixa entendre que el procés de formació accelerada del teixit de la zona es produeix entre 1865 i 1890, aproximadament, i que aquest creixement es dona en una àrea molt delimitada, la qual segueix el traçat de les rondes, amb una profunditat de dues o tres illes, i té com a centre la cantonada que formen les rondes de Sant Antoni i de Sant Pau, és a dir, el punt per on el carrer de Sant Antoni, a la confluència dels carrers del Carme i de l'Hospital, obria el casc antic de Barcelona cap a fora muralles.

L'examen de la parcel·lació actual de la zona encara ens deixa endevinar moltes de les particularitats de la divisió del sòl edificable que es degueren donar en els primers moments de l'ocupació de les illes que la componen ([plànol de la zona](#), fig. 3).

En primer lloc, podem observar que algunes parcel·les tenen uns límits –que, en determinades ocasions, s'estenen a més d'una illa– que no segueixen les directrius ortogonals de la trama Cerdà.¹⁵ Aquestes partions anòmales posen de manifest unes divisions de la propietat del sòl prèvies a l'Eixample, de les quals van quedar vestigis després de la urbanització de la zona, en no ser corregides a l'hora d'efectuar-ne la parcel·lació.

---

13 D. J. Serra. *Plano de Barcelona y de sus alrededores en 1890, aprobado por el Excmo. Ayuntamiento en sesión del día 13 de enero de 1891*. 1891. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

14 Sección de Edificación y Ornato. Ayuntamiento de Barcelona. *Plano de Barcelona propiedad de su (Excmo.) Ayuntamiento Constitucional*. 11-1903. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

15 Això succeeix a les illes determinades pels carrers següents: Floridablanca, Comte d'Urgell, Tamarit i Comte Borrell; Tamarit, Comte Borrell, Manso i Viladomat; Manso, Comte Borrell, Parlament i Viladomat; Parlament, Comte Borrell, Marquès del Campo Sagrado i Viladomat.

En segon lloc, moltes de les parcel·les de la zona, almenys pel que fa a la zona compresa entre Villarroel, Floridablanca, Viladomat, Parlament i les rondes de Sant Antoni i de Sant Pau, contenen edificis de dimensions similars als que es troben a la part propera del nucli antic, concretament a la zona de Ponent. Les amplades de les parcel·les on s'ubiquen els edificis que hem estudiat oscil·len entre 5 i 18 m,¹⁶ i la profunditat ocupada per les plantes superiors dels edificis¹⁷ varia entre un mínim de 13,5 m i un màxim de 27, i sovint aquesta profunditat és considerablement inferior a la fondària de la parcel·la. Com que, en el moment en què es va ocupar la zona, encara no existia una ordenança reguladora que fixés la profunditat edificable de les illes,¹⁸ segurament es pot atribuir la contenció en l'aprofitament del sòl edificable tant a limitacions econòmiques derivades dels dubtes sobre les expectatives del mercat d'habitatges de la zona com a una certa voluntat dels promotors de contribuir a configurar uns patis d'illa de dimensions convenients.

En tercer lloc, veient el plànol parcel·lari actual,¹⁹ podem apreciar que la parcel·lació hi té un caràcter molt aleatori: sovint llargues seqüències de parcel·les contigües presenten amplades molt diferents entre si; en altres ocasions, la parcel·lació sembla que s'hagi produït des de les parts centrals de les façanes de les illes cap a les cantonades, de manera que les parcel·les dels xamfrans solen ser residuals i, a vegades, difícilment edificables. Val la pena

---

16 La gamma d'amplades de les parcel·les és la següent: de 5 a 9 m en el 37,5 % dels casos; de 9,1 a 12 m, en un altre 37,5 %; de més de 12 m, en el 25 %.

17 Parlem de profunditat de *les plantes superiors dels edificis* perquè les plantes baixes normalment tenen una profunditat major, a vegades tota la fondària de la parcel·la.

18 Sobre la determinació de la profunditat edificable de les illes de la trama Cerdà, vegeu Sabaté, Joaquim, "Vers l'ordenança de l'Eixample", a: A.V. *La formació de l'Eixample de Barcelona. Aproximacions a un fenomen urbà*. Barcelona: Olimpíada Cultural, SA, 1990.

19 Com hem dit, l'ocupació de la zona de Sant Antoni i, especialment l'illa on s'ubica l'edifici de referència, queda prou consolidada a finals del segle XIX perquè puguem considerar que la parcel·lació actual reflecteix amb força fidelitat la d'aquell moment de consolidació.

assenyalar que, si tenim en compte l'aspecte desordenat i incoherent que presenta la parcel·lació actual de la zona de Sant Antoni, sorprèn veure la regularitat de la parcel·lació en la qual pretesament s'hauria d'haver emmarcat l'edifici situat al número 53 del carrer del Parlament. D'acord amb el plànol d'emplaçament ([expedient](#), fig. 7.1) que acompanya la sol·licitud de llicència d'obres corresponent –datada l'any 1868 i, per tant, una de les més antigues de la zona–, l'illa compresa entre els carrers del Parlament, Comte Borrell, Manso i la ronda de Sant Pau s'havia de dividir en 12 parcel·les iguals –llevat de les que patien la petita mutilació que representen els xamfrans– a partir d'una trama regular de partions perpendiculars i paral·leles als carrers del Parlament i Manso. La distància que hi ha entre aquesta proposta esquemàtica i benintencionada de 1868 i la parcel·lació *real* en la qual s'emmarquen quasi tots els edificis que es van construir fins a les darreries del segle XIX ens deixa veure que, malgrat les voluntats de racionalitat que poguessin haver existit de bon començament, el procés de divisió del sòl edificable de la zona de Sant Antoni degué dependre fonamentalment del trossejat aleatori que imposava un mercat de l'habitatge indecís, minorista i descoordinat.

Figura 1
F. de Bobes, *Plano general de Barcelona, su Ensanche y pueblos contiguos en 1877*. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Figura 2
D.J.M. Serra, *Plano de Barcelona y sus alrededores en 1890 aprobado por el Ayuntamiento en sesión del día 13 de enero de 1891. Trazado por D.J.M. Serra. Ayuntamiento de Barcelona. Ordenanzas Municipales, 1891. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.*

Les dates de la sol·licitud de llicència d'obres i el nom l'autor del projecte dels edificis de la zona de Ponent dels quals hem trobat documentació són els següents:

Carrer del Comte Borrell	49 i 51	1885	Josep Amargós (arquitecte)
	77	1876	Pau Martorell (arquitecte)
Carrer del Comte d'Urgell	30	1864-1906	Antoni Valls i Salvador Puiggròs (arquitectes)
Carrer de Floridablanca	130	1873	Joan Caballé
Carrer de Manso	38	1874	Pau Martorell (arquitecte)
	54	1881	
	70	1889	Josep Tomàs Argullol
Carrer del Parlament	26	1866	Josep Simó Fontcoberta
	25	1865	Francisco Batlley
	29	1865	Felip Ubach
	35	1864	Felip Ubach
	53	1868	Pau Martorell
Ronda de Sant Pau	69	1876	Josep Amargós
	73	1876	Josep Amargós
	77	1888	Salvador Medir (mestre d'obres)
Carrer de Tamarit	171	1880	Avel·lí Tomàs
	175	1881	Avel·lí Tomàs
	185	1863	Josep Artigas
Carrer de Viladomat	16	1874	Pere Falqués
Carrer de Villarroel	28	1881	Salvador Viñals

Figura 3
Plànol de la zona de Sant Antoni

Anàlisi del teixit residencial

D'acord amb el mètode de treball que vam decidir adoptar, s'han dibuixat sobre el parcel·lari actual de la zona les *plantes més representatives* dels edificis dels quals s'ha trobat informació gràfica.²⁰ El plànol resultant ens ha ajudat a tenir una visió global de les formes d'organització que presenten i agrupar-les per tipus ([plànol de la zona](#), fig. 3),²¹ a fi de poder-ne determinar les diferències i les particularitats. A continuació, exposarem els trets que presenten els diversos tipus d'edificis que hem pogut estudiar.

Organització dels edificis d'habitatges

Edificis de tipus A. L'edifici situat al carrer del Comte Borrell, 49 ([expedient](#), fig. 4.1 a 4.4) ([planta tipus](#), fig. 3.6b) ([plànol de la zona](#), fig. 3), conté dos habitatges per planta, un situat al costat de la façana del carrer i l'altre, al de la façana que s'obre a l'espai lliure de l'interior de l'illa.²² Ambdós habitatges estan servits per una escala comuna,

---

20 Se n'han obviat les plantes dels edificis més separats del nucli, ja que la seva representació implicava ampliar molt l'àmbit del plànol de conjunt de la zona de Sant Antoni sense que amb això s'afegís cap dada significativa. Els edificis situats fora del plànol de conjunt estan situats als carrers de Manso, 38; Sepúlveda, 169, i Villarroel, 28 i 41-43.

21 Cal posar de manifest, en primer lloc, que la determinació de fer servir els mateixos tipus que havíem establert en estudiar les zones del nucli antic no ha estat una inèrcia. En començar a examinar les de l'Eixample, vam prendre aquests tipus com un instrument que es podia posar en qüestió si no ens era útil, però el curs del nostre treball ens ha portat a confiar en la conveniència d'aquest instrument.

22 En aquesta zona, ja podem parlar pròpiament de pati d'illa. Malgrat que l'espai lliure que queda a la part posterior de la parcel·la no té, de mitjana, més de 2,5 m de fondària, la façana posterior de l'edifici se situa entorn del que acabarà essent la profunditat edificable de l'illa.

emplaçada al centre de l'edifici. Tocant a la paret mitgera esquerra, i entre l'escala i la paret mitgera dreta, s'obre un pati de llums al qual ventilen l'escala i les cuines dels dos habitatges. Es repeteix, doncs, l'organització bàsica dels edificis que havíem anomenat de tipus A en analitzar el teixit residencial de la zona de Ponent del nucli antic.²³ L'amplada relativament reduïda de la parcel·la en la qual està emplaçat l'edifici (uns 6,80 m) i la seva profunditat (27,5 m, dels quals les plantes superiors n'ocupen 24,25) també són similars a les de les parcel·les ocupades pels edificis del tipus A d'aquella zona.²⁴ A diferència del que passava als edificis del tipus A de la zona de Ponent, cada un dels habitatges que componen l'edifici de Comte Borrell, 49, a més del pati comú, disposa d'un altre pati, situat al costat de la mitgera esquerra, al qual ventilen el menjador, un dormitori i la comuna. Tots dos habitatges tenen la mateixa distribució i la seva superfície és d'uns 67 m².

Encara que l'edifici del carrer del Comte Borrell, 49, és l'únic de la zona de Sant Antoni que respon estrictament al tipus A, podem apreciar fàcilment que, tant l'edifici veí situat al número 51 del mateix carrer com l'edifici del carrer del Parlament, 29, presenten una organització idèntica o molt similar, tot i contenir un sol habitatge per planta.

L'edifici del carrer del Comte de Borrell, 51 ([expedient](#), fig. 5.1 i 5.2) ([planta tipus](#), fig. 3.6.b) ([plànol de la zona](#), fig. 3) té una planta simètrica a la de l'edifici del número 49 i està situat sobre una parcel·la de la mateixa amplada i de profunditat similar. Els plànols continguts en els respectius expedients de llicència d'obres són del mateix any, 1885, i vénen signats pel mateix arquitecte i pel mateix propietari. Sembla, doncs, que es tracta d'una mateixa operació immobiliària en la qual es va repetir, simètricament, la mateixa planta, però que a l'edifici de Borrell, 51, es va optar

---

23 "Zona de Ponent". Volum I. *Op. cit.*; p. 39 i seg.

24 Les amplades de moltes de les parcel·les de la zona de Sant Antoni (*vid. supra* p. 5) són similars a les amplades bàsiques de les parcel·les de la zona de Ponent. També havíem vist, en analitzar la zona del Palau Menor, que, en les primeres propostes d'urbanització i de parcel·lació, s'hi preveu una parcel·lació amb parcel·les de mida similar a les de la zona de Ponent (vol. I, p. 85).

per ajuntar els dos habitatges de cada planta a fi d'obtenir un sol habitatge per replà. Aquesta transformació es va fer mitjançant el recurs elemental d'ajustar mínimament les dimensions de l'escala i del pati de llums centrals, a fi de poder-hi situar entremig un passadís –també utilitzat com a rebedor–, que connecta els dos sectors de l'habitatge que resulten d'aquesta modificació.

L'edifici del carrer del Parlament número 29 va ser construït l'any 1865 ([expedient](#), fig. 6.1 a 6.4) ([planta tipus](#), fig. 3.6.c) ([plànol de la zona](#), fig. 3), és a dir, vint anys abans dels que acabem de comentar i al primer moment de l'ocupació de la zona de Sant Antoni. La parcel·la sobre la qual està construït té una amplada de 5,5 m i una profunditat de 41,5, de la qual les plantes superiors de l'edifici només n'ocupen 19,5. Aquest edifici conté un sol habitatge a cada pis, d'uns 97 m² de superfície, organitzat segons una planta pràcticament idèntica a les dels edificis de tipus A que havíem trobat a la zona de Ponent del nucli antic.²⁵ La diferència és que a l'edifici del carrer del Parlament, 29, també hi ha –com ja succeïa a Borrell, 51– una mena de passadís situat entre la caixa d'escala i el pati de llums, que vincula els dos sectors que als edificis del tipus A constitueixen dos habitatges diferents, mentre que en aquest cas en formen un de sol.

Els edificis que acabem d'examinar ens han permès veure que el tipus A, del qual havíem trobat bastants exemples a la zona de Ponent, es repetia a la de Sant Antoni i, a vegades, es modificava mitjançant retocs que segurament pretenien obtenir uns habitatges més adequats a les necessitats o a les disponibilitats econòmiques de la gent que es volia establir en aquesta zona. De tota manera, l'elementalitat d'aquells retocs només assegura uns canvis purament quantitius: les superfícies dels habitatges es doblen i el nombre de dependències que els componen augmenta substancialment, però tot plegat no sembla que comporti gaires millores a l'ordre jeràrquic i representatiu amb què tradicionalment s'ha organitzat l'habitatge, ni a la diferenciació de les peces o a les condicions higièniques i als equipaments dels edificis i dels habitatges.

---

²⁵ Especialment, el del carrer de la Paloma número 7.

Edificis de tipus B. Els edificis de la zona de Sant Antoni situats als números 26 i 53 del carrer del Parlament presenten una organització que respon al que havíem denominat *tipus B* al nostre estudi de la zona de Ponent.²⁶ És a dir, contenen quatre habitatges per planta, dos al costat de la façana del carrer i els altres dos al de la façana posterior, i tots quatre són servits per una sola escala, situada a la part central de l'edifici. A l'entorn de l'escala, es disposen els patis on ventilen algunes de les dependències interiors dels habitatges. Els expedients de sol·licitud de llicència d'obres d'aquests edificis estan datats als anys 1866 i 1868, respectivament. Corresponen, doncs, als primers moments de l'ocupació de la zona de Sant Antoni i són quasi contemporanis dels d'una part considerable dels edificis de la zona de Ponent.

La parcel·la on s'emplaça l'edifici del carrer del Parlament número 26 ([planta tipus](#), fig. 3.7.a) forma part d'un sector delimitat pels carrers del Parlament i Viladomat –que fan xamfrà– i el passatge de Pere Calders ([plànol de la zona](#), fig. 3). El carrer de Viladomat i el passatge de Pere Calders són paral·lels entre si i només estan separats uns 40 m. A causa de l'escassa amplada d'aquest sector i de les complicacions que implica el xamfrà, les parcel·les que conté són, en general, relativament petites i poc fondes, no gaire diferents de les que trobem a la zona de Ponent.²⁷ La parcel·la corresponent al número 6 del carrer del Parlament té una amplada de 9,7 m i una profunditat de 27 –una mica més gran que la de la resta de les parcel·les que l'envolten–, de manera que l'edifici que s'hi construeix pot deixar un espai lliure posterior de 8,5 m de fondària. Els quatre habitatges que trobem a cada una de les plantes de l'edifici tenen una superfície de 41 m², aproximadament, i la seva composició respon al mateix programa elemental que determina

---

26 "Zona de Ponent". Volum I. *Op. cit.*; p. 42 i seg.

27 L'amplada del sector que ens ocupa és pràcticament la mateixa que tenia l'illa compresa entre els carrers de Joaquim Costa, del Tígre, del Lleó i de la Paloma. L'amplada de les parcel·les d'aquesta illa –llevat del cas d'una d'11,70 m d'amplada– oscil·la entre els 6 i els 9,5 m, però predominen les d'una amplada propera als 9 m.

la composició de molts dels habitatges de dimensions reduïdes de la zona de Ponent: una sala amb alcova i un dormitori oberts a una de les façanes; un menjador sense ventilació, situat a la part central de l'edifici i a prop de l'escala; una cuina al costat del pati de llums, on ventila a través d'una galeria a l'extrem de la qual hi ha la comuna, i, finalment, un dormitori sense ventilació, situat al darrere i com a prolongació del dormitori que dona a la façana.

La parcel·la corresponent a l'edifici del carrer del Parlament, 53 (*expedient*, fig. 7.1 a 7.4) (*planta tipus*, fig. 3.4.d) (*plànol de la zona*, fig. 3), té la forma d'un rectangle perfectament regular, de 13,8 m d'amplada per 38,5 de profunditat.²⁸ El llinar més proper al carrer del Comte d'Urgell es troba a 28 m de distància d'aquest carrer i, en conseqüència, la façana posterior de l'edifici es pot obrir sobre el pati d'illa sense cap mena d'obstacle. Es tracta, doncs, d'una parcel·la de l'Eixample que podríem considerar prototípica i ben desproveïda de les constriccions que solien dificultar o determinar la disposició de molts dels edificis de Ciutat Vella. Així i tot, l'opció que es va prendre en construir l'edifici que l'ocupa fou organitzar-lo d'acord amb el que anomenem *tipus B*, és a dir, d'acord amb un tipus àmpliament present a la zona de Ponent,²⁹ i disposar-hi uns habitatges d'uns 60 m² de superfície, que responien a un programa similar al de l'edifici del carrer del Parlament, 26, que acabem de veure. L'edifici del Parlament, 53, fou construït, com ja s'ha dit, al començament de l'ocupació d'una part més aviat marginal d'un Eixample encara embrionari. Una part, però, relacionada profundament amb la Ciutat Vella i ben propera al que hem anomenat zona de Ponent, en la qual s'estava produint, des de feia vint anys, una operació considerable de construcció d'edificis d'habitatges i on encara es construïa activament. Cal suposar, doncs, que, en el moment en què es va decidir construir l'edifici que estudiem, les característiques dels usuaris que s'esperava que ocupessin els futurs habitatges

---

28 Al plànol d'emplaçament de l'expedient de llicència d'obres d'aquest edifici, es pot veure que la parcel·la inicial té uns 3 m més d'amplada, a fi de reservar un pas d'accés al pati posterior comprès entre l'edifici i el fons de la parcel·la. Posteriorment, es degué renunciar a aquest pas i la franja de sòl que ocupava es va edificar.

29 7 dels 36 edificis de la zona de Ponent dels quals hem trobat documentació pertanyen al tipus B.

i les expectatives comercials que segurament motivaven els qui els van promoure no devien diferir massa de les que havien motivat la construcció dels edificis de la zona de Ponent. Així s'explica que, en aquest edifici i en d'altres de Sant Antoni, s'adoptessin mecànicament els models, els programes i els tipus als quals responien molts dels edificis d'aquella zona.

Edificis de tipus C. Els edificis situats als carrers del Parlament, 29; del Comte Borrell, 51, i de Tamarit, 175, tenen un sol habitatge per planta i, en conseqüència, els hauríem d'adscriure al que al volum I havíem denominat *tipus C*,³⁰ tot i que l'organització que presenta cada un d'ells obeeix, de fet, a la distorsió d'organitzacions corresponents a edificis d'altres tipus. Abans ja hem posat de manifest que els edificis que trobem a Comte Borrell, 51, i a Parlament, 29, tenen una organització bàsica que pertany al tipus A, però que en tots dos casos es van unir els dos habitatges de cada planta a fi d'obtenir-ne un de sol, de doble superfície. Pel que fa a l'edifici situat al carrer de Tamarit, 175 ([expedient](#), fig. 8.1 a 8.4) ([planta tipus](#), fig. 3.3.b) ([plànol de la zona](#), fig. 3), construït l'any 1881, ens trobem amb una disposició sorprenent de la planta que correspon, de fet, a la d'un edifici del tipus D (amb dos habitatges per planta, cada un d'ells obert a les dues façanes de l'edifici i servits per una sola escala) en el qual s'ha duplicat l'escala, la qual cosa ha donat com a resultat dos habitatges simètrics, cada un d'ells obert a les dues façanes de l'edifici, amb un pati de llums comú però amb una escala per a cadascun d'ells.³¹ Les solucions donades als tres edificis de què acabem de parlar sembla que posen de manifest les vacil·lacions amb què es va afrontar la construcció d'habitatges a la zona de Sant Antoni. Unes vacil·lacions a les quals ja ens hem referit més amunt.

---

30 Al plànol on s'expressen els tipus d'edificis de la zona de Sant Antoni ([plànol de la zona](#), fig. 3) s'han assenyalat aquests edificis amb el color corresponent amb el tipus C.

31 A l'estranyesa d'aquesta solució, s'hi afegeix la desgraciada situació de la parcel·la on s'ha construït l'edifici. La seva ubicació, molt a prop del xamfrà, fa que la façana posterior de l'edifici tingui unes possibilitats de llum i de ventilació molt migrades.

Edificis de tipus D. Els edificis corresponents al que al volum I³² vam anomenar *tipus D* contenen dos habitatges per planta, ambdós servits per una mateixa escala, cada un dels quals ocupa tota la profunditat de l'edifici i va, per tant, des de la façana del carrer fins a la que s'obre a l'espai lliure posterior. Quasi sempre els habitatges comparteixen també un mateix pati de llums, que se situa com a prolongació de l'àmbit de l'escala i darrere seu en relació amb el carrer.³³

A la zona de Sant Antoni, els edificis de tipus D sovint apareixen adaptats a les constriccions d'una parcel·lació complicada i difícil, aparentment establerta sense respondre a unes expectatives d'edificació molt definides. Les amplades de les parcel·les on s'aixequen aquests edificis oscil·len entre els 7,8 i els 17,5 m, encara que les de la majoria d'elles es troben situades a l'entorn dels 9. D'altra banda, les profunditats de les parcel·les oscil·len entre els 20 i els 51 m. Dins d'aquests marges de variació de les parcel·les, els edificis presenten una gamma de dimensions i configuracions que abasta des de construccions petites i d'organització molt simple, com per exemple els edificis situats al carrer de Viladomat, 16, i al de Floridablanca, 130, fins a d'altres de dimensions i complexitat considerables, com la del carrer de Manso, 70.

Els edificis de Viladomat, 16 ([expedient](#), fig. 9.1 i 9.2) ([planta tipus](#), fig. 3.7.b) ([plànol de la zona](#), fig. 3), i Floridablanca, 130 ([expedient](#), fig. 10.1 a 10.4) ([planta tipus](#), fig. 3.2.b) ([plànol de la zona](#), fig. 3), s'ubiquen en parcel·les de 9,5 m d'amplada, i de 21,5 i 20,5 m de profunditat, respectivament. Les plantes superiors del primer tenen 13,5 m de profunditat i les del de Floridablanca, 130, 14,5 m. Tant per les seves dimensions com per la composició i la superfície dels habitatges que conté (una sala amb alcova a cada façana; menjador, cuina i un dormitori sense ventilació a la

---

32 "Zona de Ponent". Volum I. *Op. cit.*; p. 46 i seg.

33 La disposició de la planta, caracteritzada per la seqüència carrer-escala-pati de llums, constitueix un tret distintiu dels edificis de tipus D, que els diferencia dels de tipus E, dels quals parlarem més endavant.

part central, tot plegat d'uns 68 m² de superfície), l'edifici de Floridablanca, 130, presenta grans similituds amb molts dels edificis del tipus D que hem trobat a la zona de Ponent.³⁴ L'edifici de Viladomat, 16, en canvi, tot i que té unes dimensions similars a l'anterior, presenta una diferència notable respecte d'aquell: els menjadors i les cuines dels habitatges es troben situats a la façana posterior i s'obren a un espai lliure d'uns 7 m de profunditat. D'altra banda, els dos habitatges que ocupen cada una de les plantes són de superfícies diferents (50,5 i 62 m², aproximadament), com a conseqüència del fet que es concedeix a un d'ells les dependències que ocupen la part central de la crugia davantera.

L'edifici situat al carrer de Manso, 70 ([expedient](#), fig. 11.1 a 11.5) ([planta tipus](#), fig. 3.4.a) ([plànol de la zona](#), fig. 3) va ser construït sobre una parcel·la d'11,5 m d'amplada i una profunditat de 35 m, de la qual n'ocupa 26,5. Els habitatges d'aquest edifici tenen uns 131 m² de superfície i presenten una organització força complexa. Les crugies de l'interior de l'edifici contenen un nucli organitzat al voltant de l'escala, el pati de llums central i dos patis més de llums, un per a cada habitatge, situats a l'alçada de la caixa de l'escala i tocant a les parets mitgeres. En aquest nucli, entre els patis laterals i la caixa de l'escala, s'ubiquen sengles rebedors des dels quals parteixen els passadissos que discorren de manera lineal al llarg de la zona central de la casa i arriben fins a les crugies de les façanes del carrer i del pati d'illa, tot articulant el conjunt de dependències que componen els habitatges: les dependències principals (el saló i el menjador, amb el dormitori i la sala d'un dormitori amb alcova als costats respectius), que se situen a les crugies de la façana, i les dependències secundàries (alcoves dels dormitoris principals, dormitoris petits, habitacions d'us no definit anomenades *cuarto*) o de serveis (la cuina i la comuna), ubicades tot al llarg de la zona central. Com es pot veure, les dimensions, el programa i la composició dels habitatges d'aquest edifici s'allunyen dels que eren habituals a la zona de Ponent. Són comparables, en canvi, amb molts dels edificis del tipus D que hem trobat a les zones del Palau Menor i del Doctor Dou, al nucli antic, i, sobretot, amb molts dels que s'aniran construint a l'Eixample a partir del final del segle XIX, dels quals en trobarem exemples quan tractem de la zona de Sant Pere.

---

34 Concretament, amb els situats al carrer de Joaquim Costa, 44 i 52, i amb els del carrer de la Paloma, 12 i 14.

Edificis de tipus E. L'edifici situat al número 54 del carrer de Manso ([expedient](#), fig. 12.1 a 12.4) ([planta tipus](#), fig. 3.6.a) ([plànol de la zona](#), fig. 3) fou construït l'any 1881 sobre una parcel·la de 12 m d'amplada per 29 de fons.³⁵ Les plantes superiors de l'edifici ocupen una fondària de 24 m, de manera que la façana interior de l'edifici s'obre al pati d'illa. Aquest edifici presenta una organització de la planta que, en principi, permetria classificar-lo dins el tipus E: es tracta d'un edifici de dos habitatges per planta, ambdós oberts a les dues façanes i compartint una escala d'accés i un pati de llums central situat del costat del carrer i davant de l'escala. Aquesta relació entre el carrer, el pati i l'escala constitueix l'únic tret que ens faria incloure l'edifici de què parlem entre els que, en analitzar la zona del Palau Reial Menor del nucli antic, havíem anomenat de tipus E.³⁶ A part d'això, aquest edifici presenta notables diferències respecte dels de tipus E: no té una planta principal amb un sol habitatge servit per una escala exclusiva; el pati que comparteixen els habitatges té la mateixa amplada que l'escala i forma amb ella una mena d'unitat estructural, de manera que s'allunya de l'autonomia i la preeminència dels patis centrals dels edificis de tipus E. A l'edifici de Manso, 54, el pati sembla més aviat el pati de llums d'un edifici de tipus D, situat en una posició anòmala, potser atribuïble a la voluntat d'emfatitzar l'escala a còpia de situar la zona que li dóna accés dins un espai amb tota l'alçada de l'edifici i amb il·luminació zenital. Els habitatges que componen l'edifici que estem examinant tenen una superfície considerable (uns 133 m²) i responen a un programa relativament folgat, tot i que, en no existir cap pati

---

35 A la planta d'emplaçament de l'edifici de Manso, 54 ([expedient](#), fig. 12.1), podem veure com la parcel·la sobre la qual es vol construir se segrega d'una finca gran, de forma irregular i amb límits de propietat previs a l'Eixample, a l'interior de la qual ja hi havia una fàbrica. Aquesta finca degué anar essent parcel·lada per tal de satisfer les demandes de sòl edificable que s'anaven produint. Anteriorment (p. 6 i 7), ja ens hem referit als processos de parcel·lació que sembla que es produeixen a la zona de Sant Antoni.

36 Per a la definició del tipus E, vegeu el volum I, p. 96 i seg. A la pàgina 109 del mateix volum, s'exposa la diferència que es dóna entre els tipus D i E pel que fa a la relació que s'estableix a cada un d'ells entre el carrer, l'escala i el pati.

de llums entre l'escala i el pati d'illa, moltes de les dependències de la part central d'aquests habitatges no tenen ventilació. En tots ells –i com ja hem vist que succeïa als habitatges del carrer de Viladomat, 16, i als de Manso, 70–, els menjadors ja no són a la zona més interna i fosca de l'edifici. Ara, situats a la façana posterior i oberts al gran espai del pati d'illa, sembla que mostren, amb aquesta ubicació, una valoració creixent dels espais de la vida familiar quotidiana. D'altra banda, el saló, la dependència més representativa de l'habitatge, també s'obre a la façana del carrer, la més representativa de la casa, i això posa de manifest el caràcter més domèstic que s'assigna a la façana del pati d'illa, en la qual també s'ubica la galeria que ha de servir d'estenedor.

Els usos no residencials

Llevat dels espais imprescindibles per al cancell d'entrada i l'accés a l'escala de veïns, les plantes baixes dels edificis de la zona de Sant Antoni estan destinades a contenir locals comercials que, en els plànols en què es representen aquestes plantes, estan assenyalats com a botigues o magatzems. Es tracta de locals de dimensions petites o mitjanes que, en els casos en què l'escala se situa al mig de la planta de l'edifici, es disposen a banda i banda de l'espai d'accés a l'escala, i quasi sempre constitueixen dos establiments independents. Als plànols que hem pogut consultar, les plantes baixes dels edificis de la zona només ocupen la mateixa superfície que les plantes superiors i la resta del fons de parcel·la apareix qualificada com a jardí. D'altra banda, la majoria d'aquestes plantes baixes tenen una estructura de pilars d'obra i jàsseres metàl·liques, i només en un nombre reduït de casos s'utilitzen amb molta circumspicció els pilars de fosa. Totes aquestes particularitats semblen indicar que els locals que s'havien d'ubicar en aquests baixos havien estat pensats per convertir-se en botigues, tallers i magatzems de superfície mitjana o reduïda que donessin cabuda a l'activitat comercial del barri i d'àmbits propers.

El tractament formal dels edificis

Als edificis de la zona que ens ocupa, es pot seguir el recorregut que porta des del tractament elemental de les façanes d'arrel neoclàssica que s'aplicava àmpliament a molts dels primers edificis de la zona de Ponent del nucli antic, fins a tractaments més elaborats que, sense deixar en cap cas la disposició ordenada i simètrica de les obertures ni el predomini dels plens sobre els buits de les superfícies de les façanes, busquen alleugerir-les i enriquir-les a còpia de dotar-les d'un cromatisme i una tactilitat més grans, d'una certa varietat i d'una articulació major, mitjançant la introducció molt continguda dels contrastos de materials, els especejaments simulats i els recursos ornamentals, que ofereix un llenguatge acadèmic o moderadament eclèctic.³⁷ Els edificis de Floridablanca, 130 ([expedient](#), fig. 10.4); Parlament, 29 ([expedient](#), fig. 6.4) i 53 ([expedient](#), fig. 7.4), serien exemples de la primera mena dels tractaments de façana de què acabem de parlar, mentre que el de Comte Borrell, 51 ([expedient](#), fig. 5.2), i els dels números 54 ([expedient](#), fig. 12.4 i 12.5) i 70 ([expedient](#), fig. 11.4 i 11.5) del carrer de Manso ho serien de la segona.

Malgrat aquestes diferències de tractament, les façanes de quasi tots els edificis de la zona s'imposen, però, com unes superfícies fonamentalment planes, tenses i contínues, clarament delimitades per les plantes baixes i per ràfecs i espiralls de sostremort que en remarquen l'acabament superior, perforades de manera ordenada i regular per unes obertures de dimensions quasi idèntiques, amb separacions similars i emmarcaments anàlegs. Tot això fa que el seguit d'aquestes façanes defineixi un paisatge urbà discret i sense estridències, que confereix el protagonisme al carrer i a la vida i el tràfec que s'hi desenvolupa, tot establint una separació neta entre l'espai públic i l'espai privat.

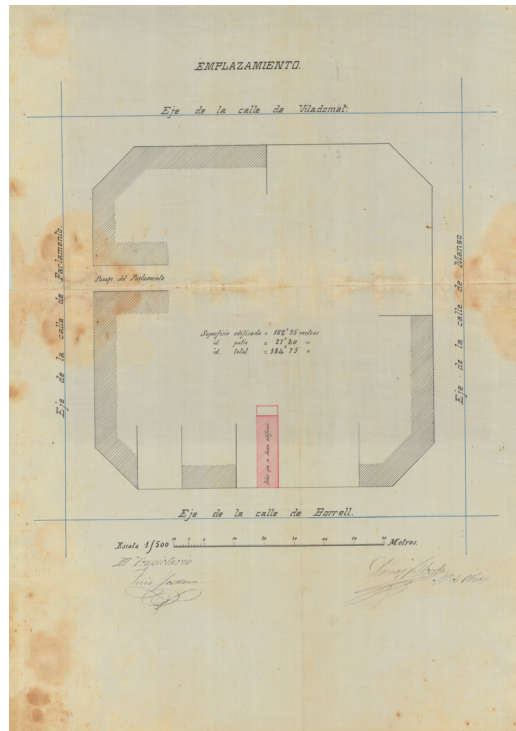
---

³⁷ Aquest tipus de tractament és l'usual en els edificis de la zona de Ponent més tardans, fonamentalment els que es construeixen al carrer de Joaquim Costa, a la zona de Ponent, els de la zona del Doctor Dou i els de la zona del Palau Menor.

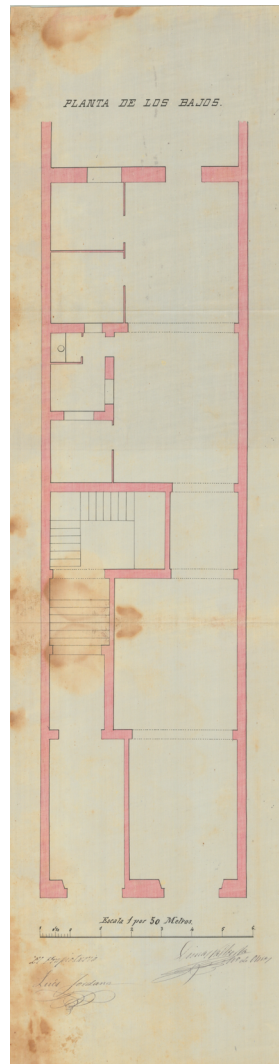
Figures 4.1 a 4.4

Carrer del Comte de Borrell, 49

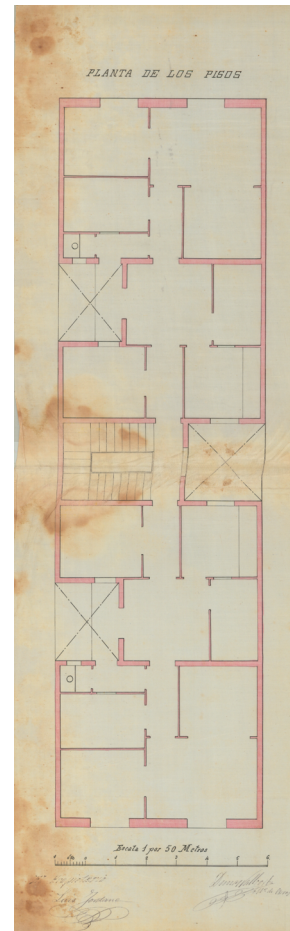
Exemple d'un edifici tipus A. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Josep Amargós, arquitecte, 1885. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 2445.

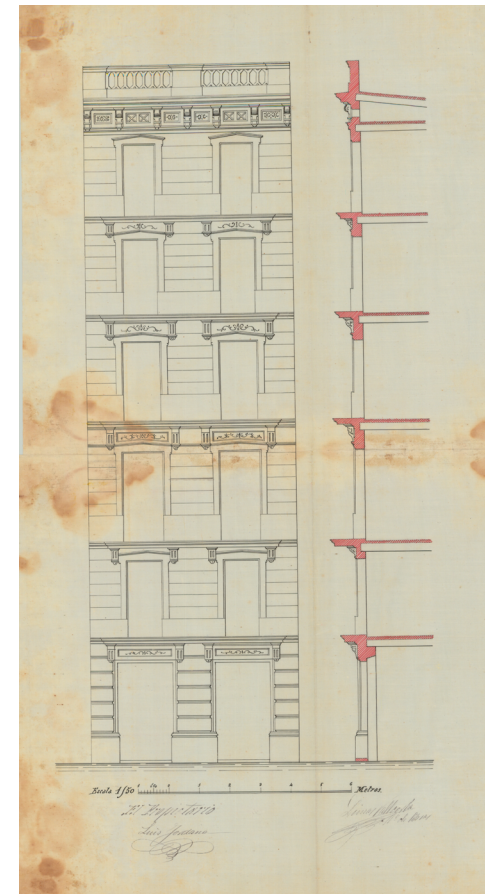
4.1

4.2

4.3

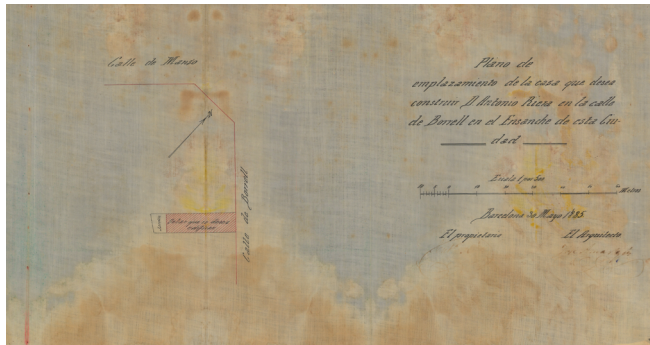

4.4

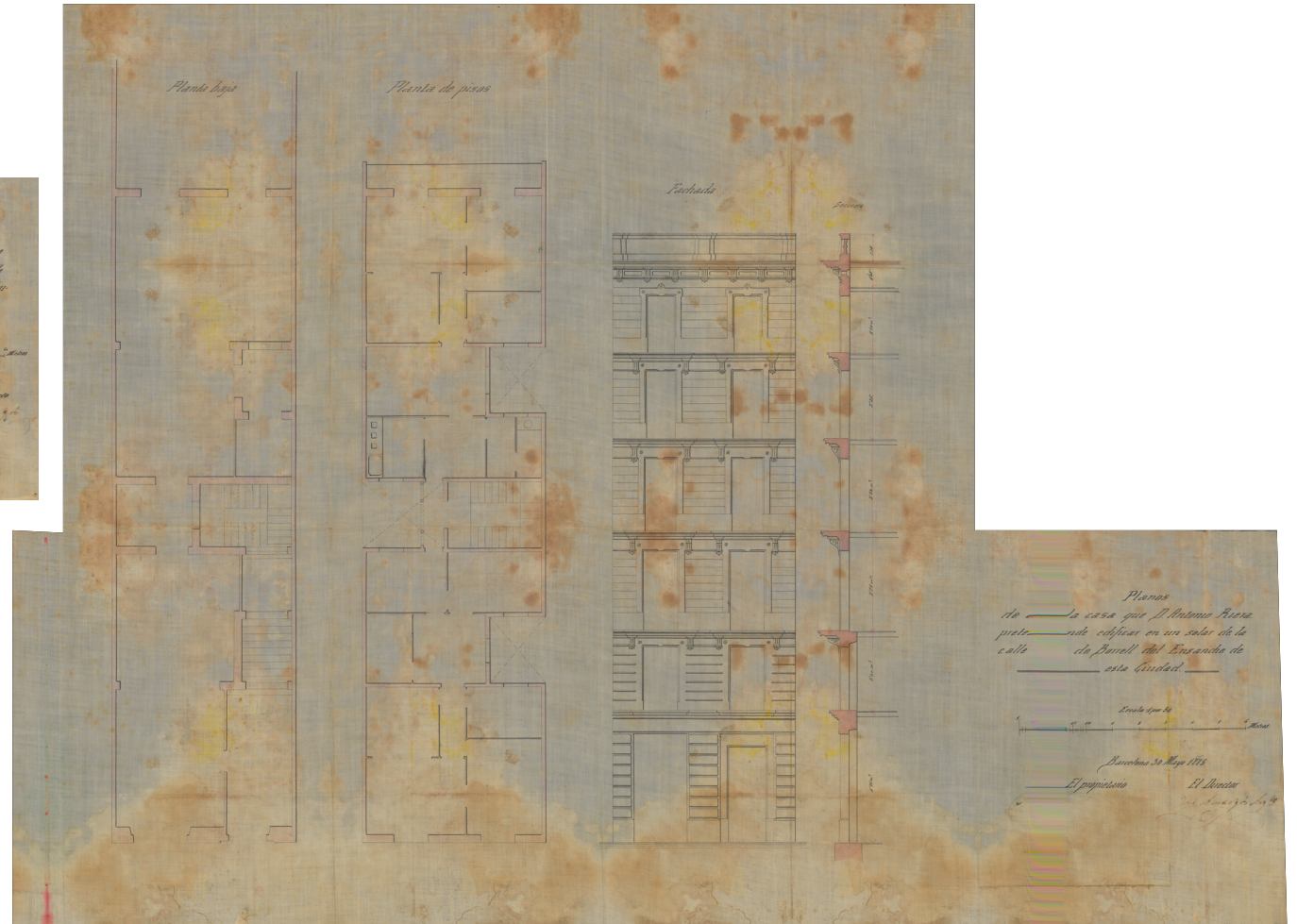
Figures 5.1 i 5.2

Carrer del Comte de Borrell, 51

Exemple d'un edifici tipus A. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Josep Amargós, arquitecte, 1885. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 2502.

5.1

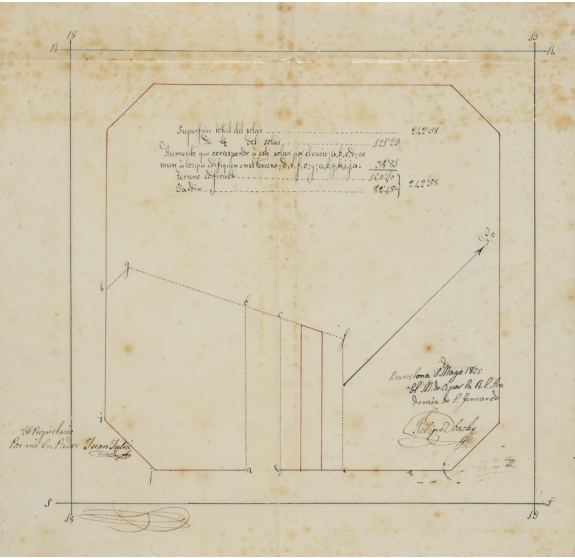

5.2

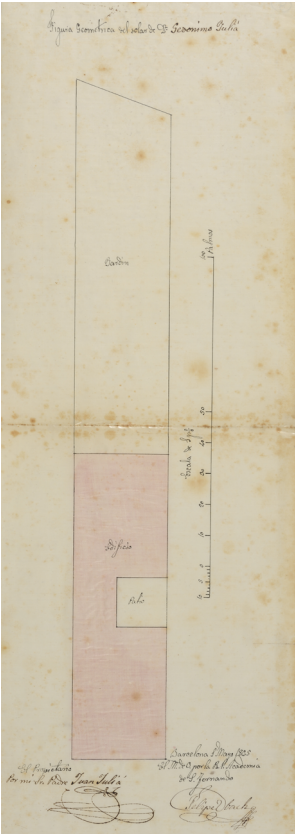
Figures 6.1 a 6.4

Carrer del Parlament, 29

Exemple d'un edifici tipus A. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció. Felip Ubach, arquitecte, 1865. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. Fo 1643C.

6.1

6.2

6.3

6.4

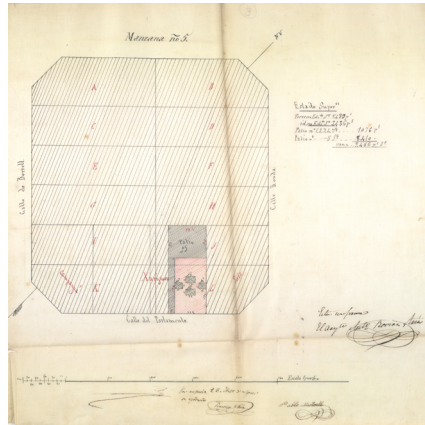
Figures 7.1 a 7.4

Carrer del Parlament, 53

Exemple d'un edifici tipus B. Plànols d'emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Pau Martorell, arquitecte, 1868. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. Fo 1904bis C.

Figura 7.5

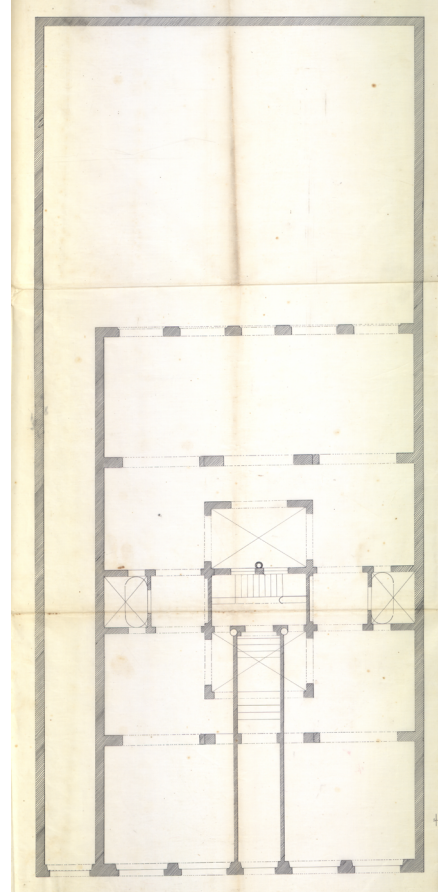
Fotografia juny de 2014.

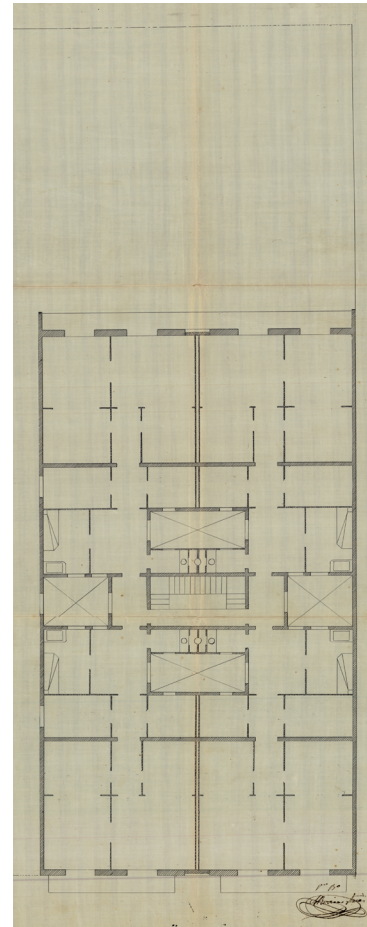
7.1

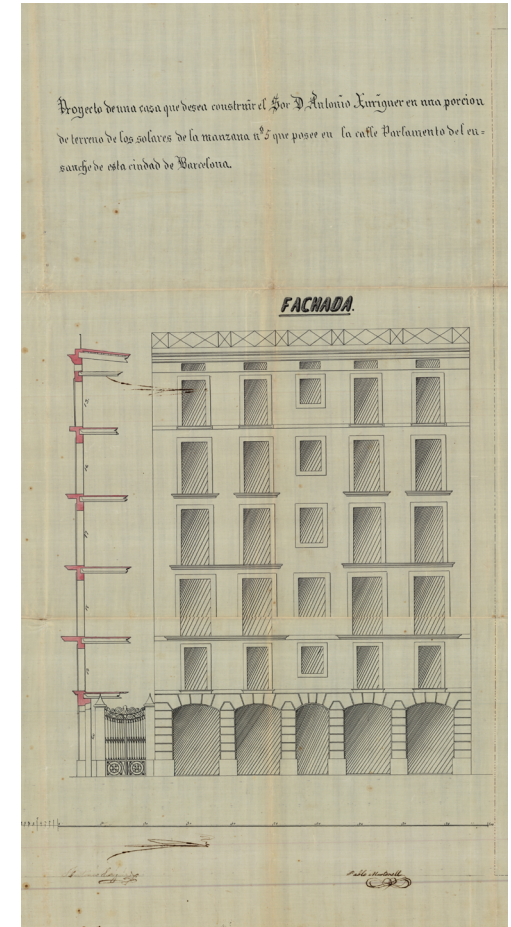
7.5

7.2

7.3

7.4

Figures 8.1 a 8.4

Carrer de Tamarit, 175

Exemple d'un edifici tipus C. Plànols d'emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Avel·lí Tomàs, arquitecte, 1881. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. Fo 1329 JB.

Figura 8.5
Fotografia juny 2014.

8.5

8.2

8.3

8.4

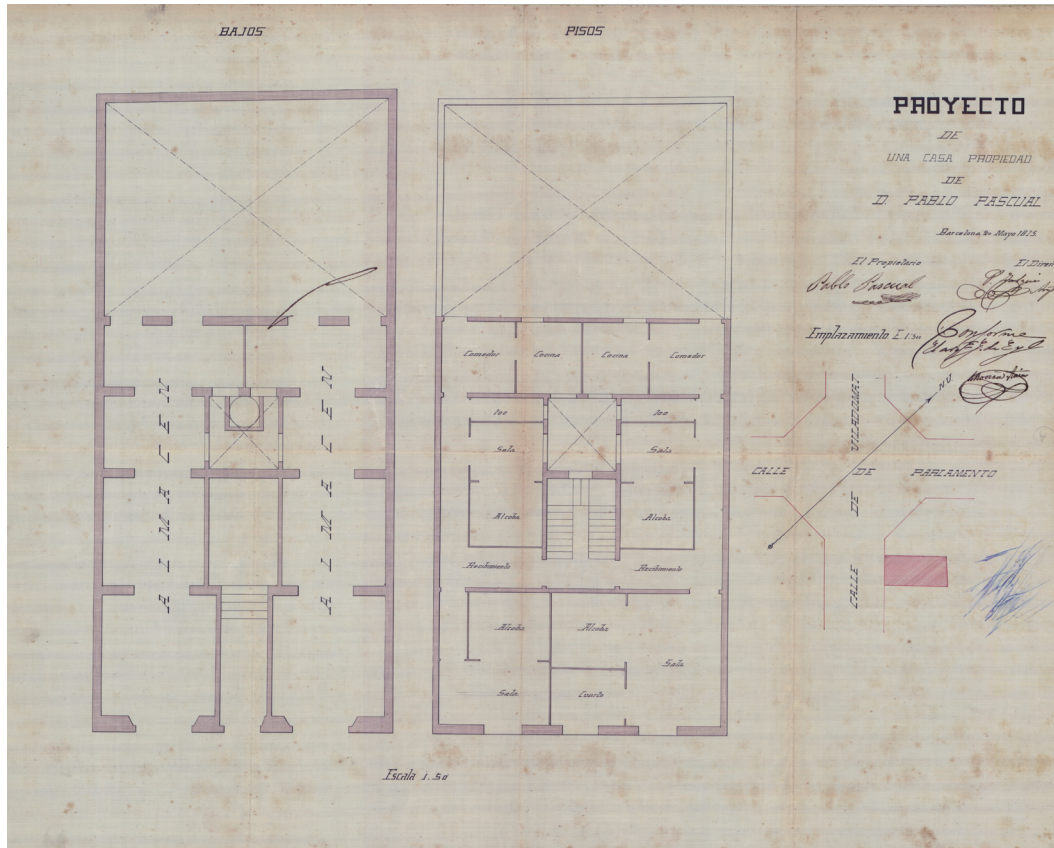

8.5

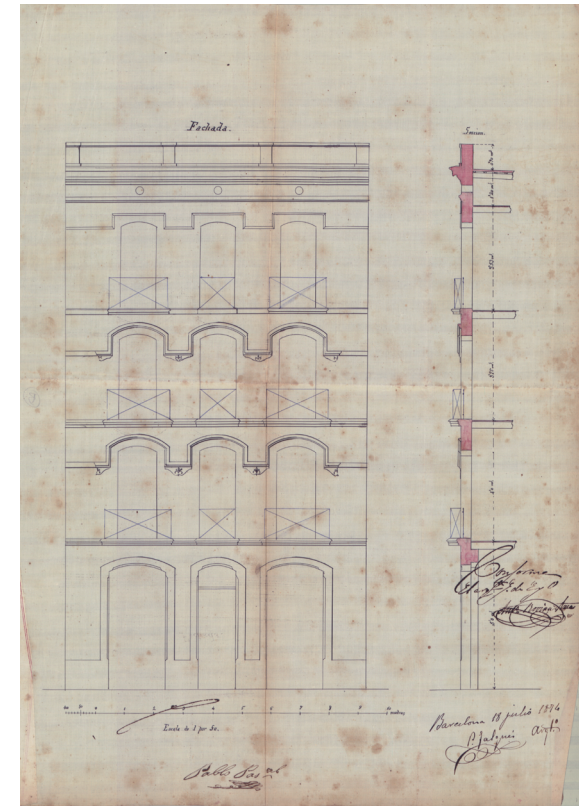
Figures 9.1 i 9.2

Carrer de Viladomat, 16

Exemple d'un edifici tipus D. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Pere Falqués, arquitecte, 1875. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. Fo 777 D.

9.1

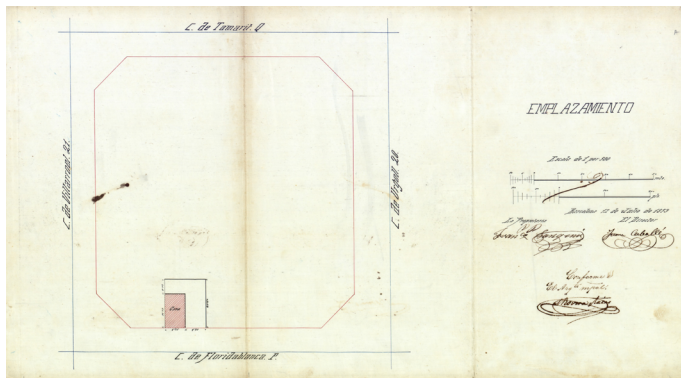

9.2

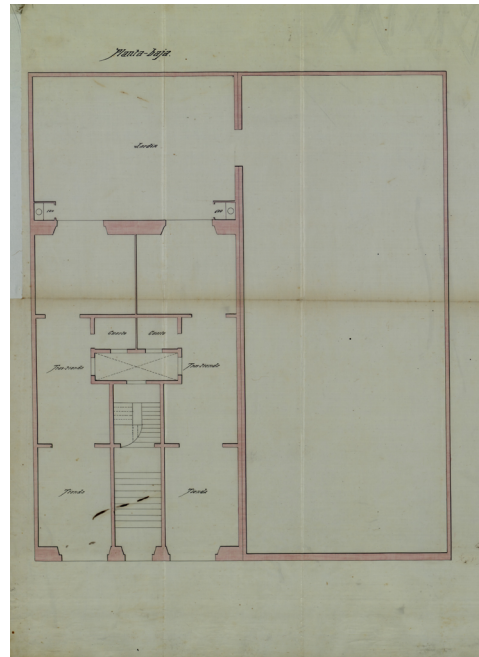
Figures 10.1 a 10.4

Carrer de Floridablanca, 130

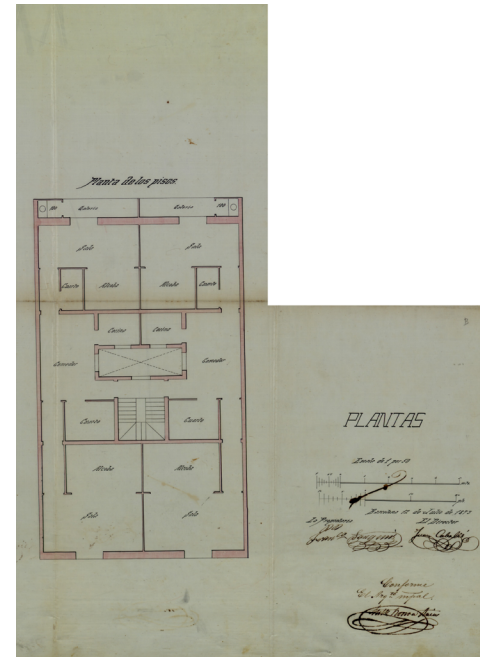
Exemple d'un edifici tipus D. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Pere Falqués, arquitecte, 1875. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. Fo 2565 CA.

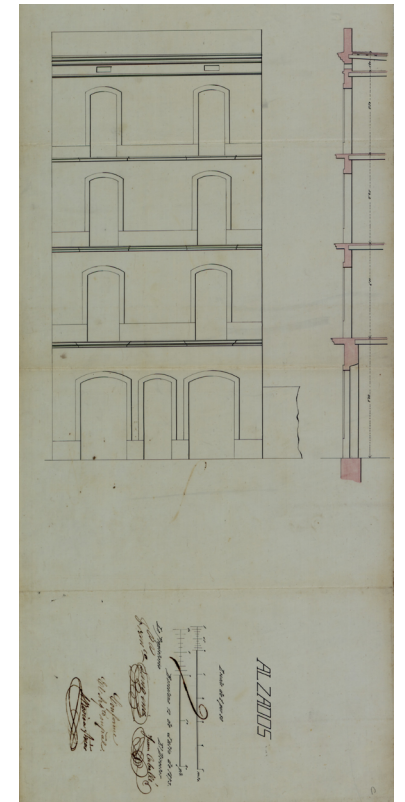
10.1

10.2

10.3

10.4

Figures 11.1 a 11.4

Carrer de Manso, 70

Exemple d'un edifici tipus D. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Josep Tomàs Argullol, arquitecte, 1890. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 3873.

Figura 11.5

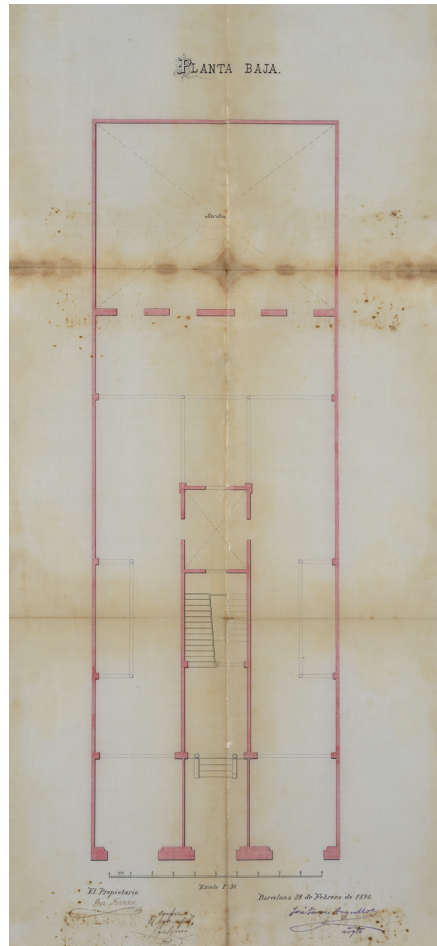
Fotografia juny 2014.

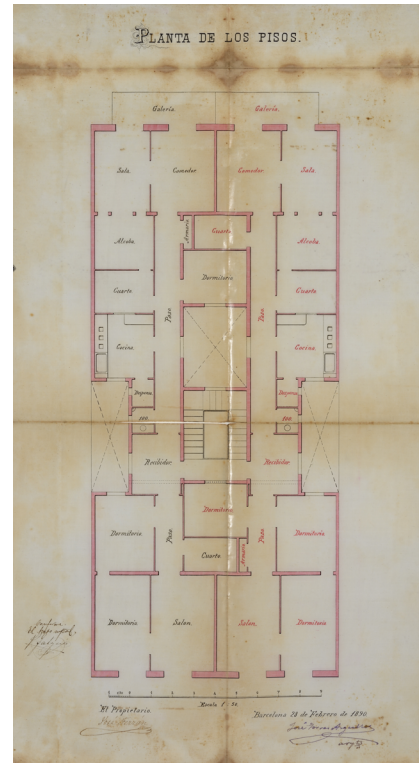
11.1

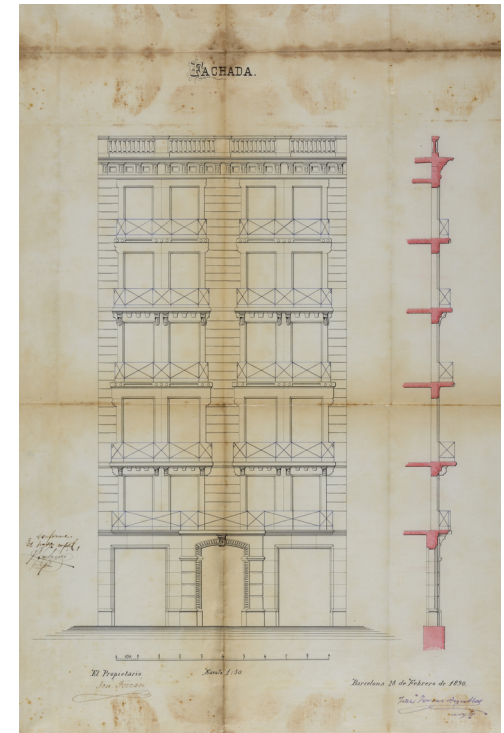
11.5

11.2

11.3

11.4

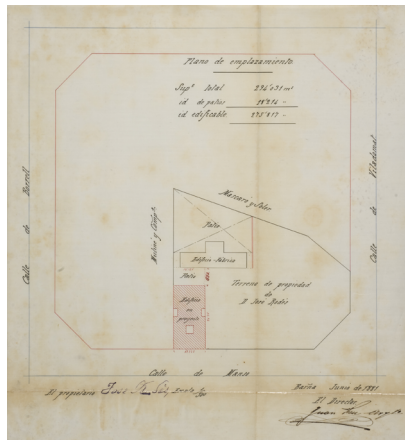
Figures 12.1 a 12.4

Carrer de Manso, 54

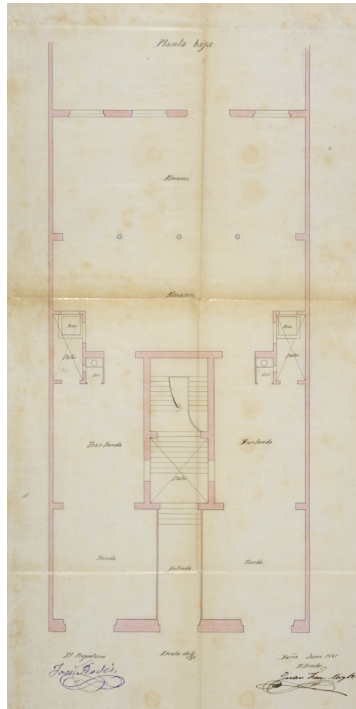
Exemple d'un edifici tipus D. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Joan Feu, arquitecte, 1881. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 762.

Figura 12.5

Fotografia juny 2014.

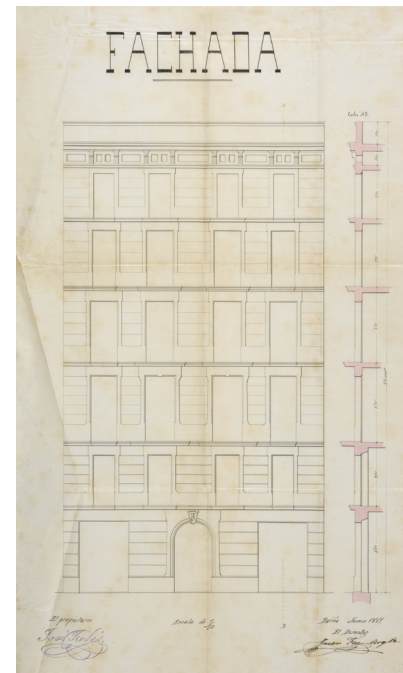
12.1

12.2

12.3

12.4

Figura 12.5

Visió de síntesi del teixit residencial de la zona de Sant Antoni

Les anàlisis que acabem de fer ens han permès constatar que molts dels trets que caracteritzen el teixit residencial de la zona de Ponent es repeteixen sovint a la zona de Sant Antoni, però assumint, a vegades amb vacil·lacions evidents, la nova configuració urbana determinada per la trama Cerdà. Els tipus d'edificis que trobàvem a Ponent es repeteixen en aquesta zona de l'Eixample, immediatament veïna, reproduïts literalment o adaptats a les noves circumstàncies per mitjà de transformacions elementals, a vegades maldestres. D'altra banda, els habitatges que es construeixen en aquesta zona sembla que responen a les demandes d'un mercat d'habitatges de caràcter bastant similar al que va propiciar la formació de la zona de Ponent, de manera que, si bé a Sant Antoni trobem habitatges de superfície i composició diversa (fins i tot alguns de francament grans i complexos), hi predominen els de dimensions relativament reduïdes i programes simples. Les superfícies dels habitatges dels quals hem trobat documentació s'agrupen de la manera següent: el 16,7 % dels casos tenen una superfície compresa entre 30 i 60 m²; el 45,8 %, entre 61 i 90 m²; el 25 %, entre 91 i 120 m², i el 12,5 % dels casos tenen més de 121 m². Aquestes dades procedeixen, evidentment, d'una mostra obtinguda per la casualitat d'uns expedients que han lograt sobreviure, però, precisament per la seva aleatorietat, potser arriben a ser prou indicatius.

Als habitatges de la zona es pot advertir un nivell d'equipaments i de confort força elemental que no depassa substancialment el que trobàvem als de la zona de Ponent. Les cuines són petites i només es preveu que estiguin sumàriament equipades amb un banc que conté els fogons i la pica, tot i que, en alguns casos (Manso, 70; Tamarit, 175), hi apareixen petits rebosts annexos. Als plànols d'alguns edificis (Manso, 54; Parlament, 29), dins el celobert

on ventila la cuina, encara hi figura un pou situat a l'abast de la finestra d'aquesta dependència, la qual cosa posa de manifest la inexistència d'una instal·lació d'aigua corrent –o, almenys, la desconfiança en la seguretat del seu subministrament. En tots els casos, els sanitaris es redueixen a una comuna, que a vegades és situada a l'exterior de l'habitatge, en una petita dependència construïda en un racó de la galeria posterior. D'altra banda, en cap dels edificis que hem estudiat hi ha prevista la instal·lació d'un ascensor, i en la majoria d'ells les dimensions de l'ull d'escala i dels celoberts immediats no són apropiades per permetre-ho.

Zona de Sant Pere

La zona que anomenem de Sant Pere s'articula entorn de l'àrea definida pels carrers de Roger de Llúria, Casp i Bailèn i la ronda de Sant Pere. La formació del teixit residencial d'aquesta zona sembla, en principi, una mica indestriable del procés de formació del teixit de la part baixa de la dreta de l'Eixample compresa entre el passeig de Gràcia i el de Sant Joan. Així i tot, aquesta zona té unes particularitats que li vénen donades per la seva situació de contacte amb el nucli antic i per la presència, fins al final del segle XIX, de la riera d'en Malla, la qual afectava, en major o menor grau, ben bé la meitat de les seves illes. Al *Plano general de Barcelona, su ensanche y pueblos contiguos* de 1877 (fig. 1),³⁸ es pot detectar una lleugera ocupació inicial de la zona, fonamentalment en el seu perímetre: per la banda de mar del carrer de Trafalgar apareix una franja edificada que sembla que fa de coixí amb el sector de fàbriques d'indianes i indústries tèxtils situat al barri de Sant Pere del nucli antic, mentre que el costat esquerre del carrer de Roger de Llúria, la banda de muntanya del carrer de Casp i la banda dreta del carrer de Bailèn també estan ocupades i sembla que tenen unes característiques similars a les de les parts de l'Eixample que els són contigües. Tant el *Plano de Barcelona y sus alrededores en 1890, aprobado por el Excelentísimo Ayuntamiento en 1891*,³⁹ (fig. 2) com el *Plano de la Urbanización de*

---

38 Bobes, grab. *Plano general de Barcelona, su Ensanche y pueblos contiguos en 1877*. 1877. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

39 D. J. Serra. *Plano de Barcelona y de sus alrededores en 1890, aprobado por el Excmo. Ayuntamiento en sesión del día 13 de enero de 1891*. 1891. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Barcelona,⁴⁰ elaborat per Garcia Faria l'any 1891, sembla que corroboren el que hem vist al plànol anterior: l'ocupació de la zona es va fent de fora cap endins: les illes perimetrals es van construir, però les illes més afectades per la riera d'en Malla –situades a la part interior de la zona– apareixen poc o gens ocupades. No és fins al plànol de la *Ciudad de Barcelona, con su llano y alrededores*,⁴¹ –posat al dia entre 1915 i 1920, però realitzat a començaments de segle per Frederic Armenter de Monasterio (fig. 13)– que la zona apareix definitivament acabada i consolidada. La seqüència de plànols de Barcelona que acabem de referir i la datació dels edificis donada pels expedients de sol·licitud de llicència d'obres que hem pogut trobar sembla que indiquen que les illes situades a l'interior de la zona de Sant Pere constitueixen una mena de petita reserva de sòl urbà –situada a dins de la part baixa de la dreta de l'Eixample, una àrea molt qualificada–, que s'ocupa amb rapidesa, un cop resolt el problema de la riera d'en Malla.

L'examen de la parcel·lació de les illes de la zona de Sant Pere ens permet apreciar com, malgrat la presència d'algunes traces de la riera d'en Malla que es poden detectar a l'illa compresa entre els carrers de Casp, Roger de Llúria, Ausiàs Marc i Bruc, i els problemes que es plantegen a les illes de forma irregular que fan façana a la ronda de Sant Pere, el sòl edificable de la zona va ser objecte d'una parcel·lació notablement racional i regular, la qual no exclouia una varietat considerable de dimensions, particularment pel que fa a les amplades de les parcel·les.

---

40 Pere Garcia Faria. *Plano de la urbanización de Barcelona*. 28-2-1891. Arxiu Històric del COAC.

41 Frederic Armenter de Aseguinolaza. Plànol posat al dia per Ramon i Frederic Armenter de Monasterio. *Ciudad de Barcelona, con sus llanos y alrededores*. 1915-1920. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

La manera com es va concretar la relació entre la parcel·lació i el teixit residencial a la zona de Sant Pere la podrem anar resseguint en analitzar els edificis d'habitatges dels quals hem pogut trobar informació gràfica als corresponents expedients de sol·licitud de llicència d'obres. Les *plantes més representatives* de tots aquests edificis s'han redibuixat sobre l'actual parcel·lari de la zona i a partir del plànol resultant s'ha procedit a consignar gràficament els diferents tipus en que es poden agrupar ([plànol zona](#), fig. 14).

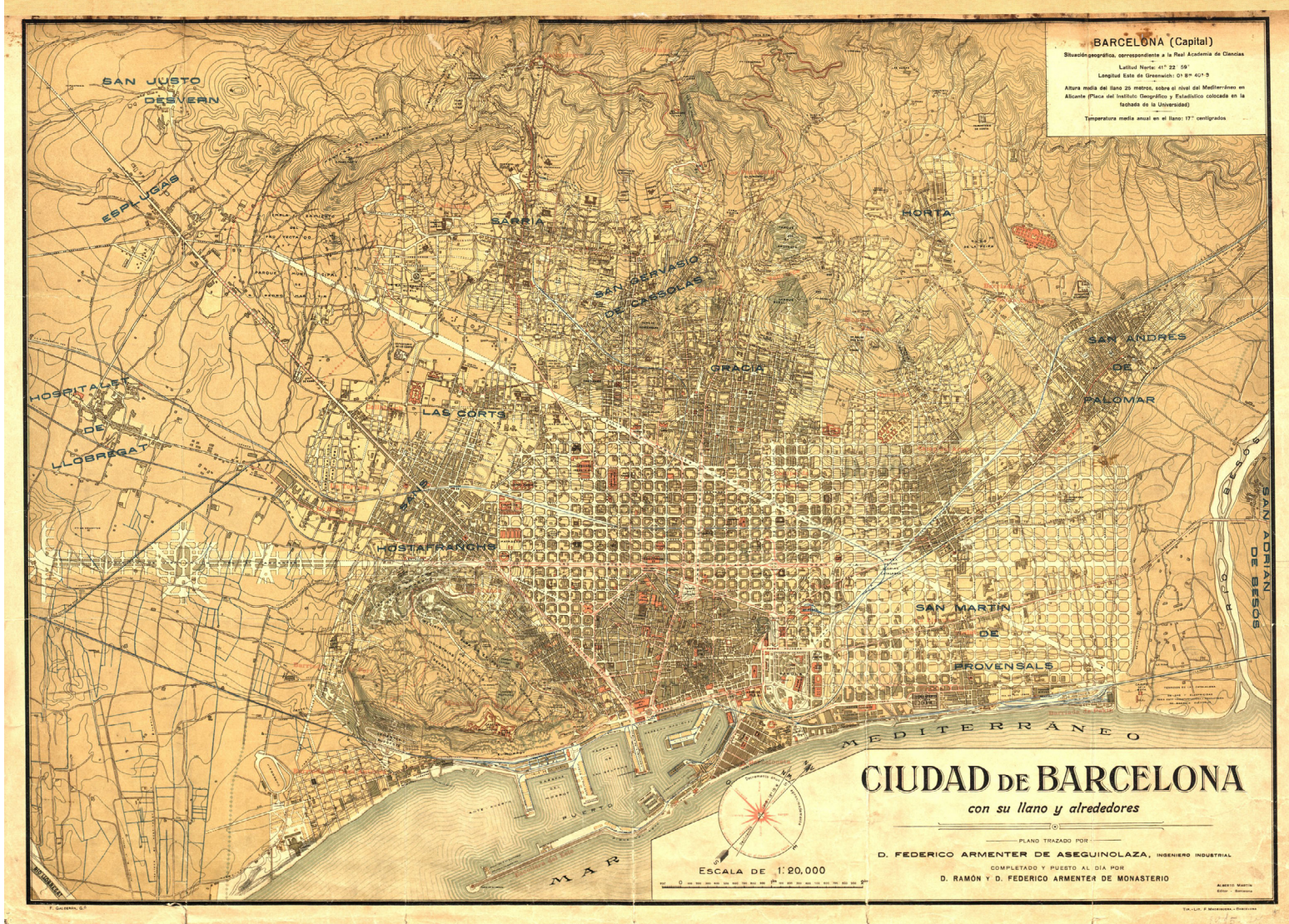

Figura 13
Frederic Armenter de Aseguinolaza, plànol posat al dia per Ramon i Frederic Armenter de Monasterio. *Ciudad de Barcelona, con sus llanos y alrededores*. 1915-1920. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Edificis de la zona de Sant Pere
Adreces, dates dels expedients i autors dels projectes

Carrer d'Alí Bei	3	1902	Telmo Fernández	
	5	1900	Pere Bassegoda	
Carrer d'Ausiàs March	1	1904	Josep Fontseré	
	4, 6, 8, 10	1895	Salvador Viñals	
	20	1901	Telmo Fernández	
	22	1904	Ramon Viñolas	
Carrer de Casp	30-32	1900	M. Pascual	
	33-35	1888	Enric Sagnier	
	46	1903	Juli Batllell / Enric Pi	
	Carrer de Bailèn	2	1879	
		19-21	1885	
		25	1911	Lluís Planas
Carrer de Casp	36	1909	Gabriel Borrell	
	Carrer de Girona	41	1887	Antoni de Ferrer
45		1904	Josep Granell	
46		1902	Juli Batllell	
48		1898	Antoni Gaudí	
64-66		1884	Josep Marimón	
72		1884		
Carrer de Girona	78	1892	Enric Sagnier	
	Carrer de Roger de Llúria	25	1894	Salvador Serra i Janer
7		1875	Pere Bassegoda	
Carrer de Roger de Llúria	8-10	1911	Josep Masdeu	
	Ronda Sant Pere	25	1895	Salvador Viñals
27		1894		
33		1890	Antoni Serra	
36		1872	Elles Rogent	

- Tipus A.
Edificis amb dos habitatges per planta, servits per una mateixa escala, un obert a la façana del carrer i l'altre a la façana posterior.
- Tipus B.
Edificis amb quatre habitatges per planta, servits per una mateixa escala, dos oberts a la façana del carrer i els altres dos a la façana posterior.
- Tipus C.
Edificis amb un sol habitatge per planta, obert a ambdues façanes.
- Tipus D.
Edificis amb dos habitatges per planta, cada un dels quals ocupa tota la profunditat de l'edifici i va, per tant, des de la façana del carrer fins a la façana posterior.
- Tipus E.
Edificis amb dos habitatges per planta, servits per una mateixa escala, ambdós oberts a les dues façanes i compartint un pati de llums central situat del costat del carrer i davant de l'escala.
- Tipus F.
Edificis amb dos habitatges per planta, ambdós oberts a les dues façanes, els quals comparteixen un nucli central format per l'agrupació de l'escala de veïns i dos patis de llums i ventilació situats davant i darrere de l'escala.

Figura 14
Plànol de la zona de Sant Pere

Anàlisi del teixit residencial

En primer lloc, cal dir que, a la zona de Sant Pere, no hem trobat cap expedient relatiu a edificis que pertanyessin als tipus que vam anomenar A i B en tractar de les zones de Ponent, al nucli antic, i de Sant Antoni, a l'Eixample.⁴² Aquests tipus d'edificis semblen destinats, en principi, a acollir habitatges de petites dimensions i programes relativament senzills i, segurament per això, no degueren tenir cabuda en una zona que, per la seva vinculació amb les parts més representatives del nucli antic, la seva relació amb el sector direccional de la indústria tèxtil i la seva centralitat i proximitat al passeig de Gràcia, anava essent ocupada per gent pertanyent a les classes mitjana i alta de la societat barcelonina de l'època. Per tant, hem de començar la nostra anàlisi ocupant-nos dels edificis del tipus C.

Organització dels edificis d'habitatges

Edificis de tipus C. Com hem vist, es tracta d'edificis que contenen un sol habitatge per planta, el qual s'obre a la façana del carrer i a la façana posterior, que, en aquest cas, és la façana que dona al pati d'illa. D'aquest tipus d'edificis, hem pogut accedir als expedients dels que es troben situats als carrers de Casp, 64 i 66; Girona, 25 ; Alí Bei, 3 i 5, i Ausiàs March, 22.

Els expedients de sol·licitud de llicència d'obres dels edificis del carrer de Casp, 64 i 66, ([planta tipus](#), fig. 14.8.a) ([plànol zona](#), fig. 14) són de l'any 1884. Ambdós edificis tenen les mateixes dimensions (25,5 m de profunditat

---

42 Edificis, com sabem, amb dos i quatre habitatges per planta, la meitat oberts a la façana del carrer i l'altra meitat, a la de l'espai lliure posterior –normalment, el pati d'illa en aquesta zona– i tots ells servits per una mateixa escala.

i 7,5 m d'amplada) i la seva disposició conjunta correspon, de fet, a la d'un edifici del tipus D –de dos habitatges per planta, servits per una mateixa escala i ambdós oberts al carrer i a l'espai posterior–, en el qual s'ha duplicat l'escala i n'han resultat dos habitatges simètrics per planta, amb un pati de llums comú però amb una escala independent per a cada un d'ells.⁴³ Els habitatges s'articulen a partir d'un passadís que en recorre linealment la zona central i arriba fins a les crugies de les façanes del carrer i del pati d'illa, on se situen les dependències més importants de l'habitatge. A la crugia de la façana del carrer, s'hi troba una *sala principal* autònoma, no vinculada a cap alcova,⁴⁴ i el dormitori principal amb alcova, mentre que a la façana del pati d'illa hi ha el menjador, d'unes dimensions semblants a les de la sala, i un dormitori gran. La cuina, amb un rebost que hi està connectat, la comuna, un dormitori petit, un despatx, un *cuarto*, el rebedor i l'escala es troben a la zona central de l'habitatge i ventilen al pati de llums comú o als dos patis –un per a cada habitatge– situats al costat de les mitgeres. Quatre *quartos* més –dependències petites d'ús indeterminat, dues de les quals podrien haver estat concebudes com a vestidors dels dormitoris principals– s'obren al passadís i no tenen ventilació directa. A la façana del pati d'illa, hi ha un balcó o *galeria* obert que vola 2 m. Cada habitatge té uns 160 m² de superfície. Es tracta, doncs, d'habitatges que tenen una superfície i una composició considerables, amb una distribució acurada i una ventilació correcta de la majoria de les estances.

L'edifici situat al carrer de Girona, 25 (*planta tipus*, fig. 14.8.b) (*plànol zona*, fig. 14), té una amplada de 8 m i una profunditat de 19,5. L'escala i el pati de llums al qual ventila van ser concebuts exclusivament en funció de les

---

43 Els edificis de Casp, 64 i 66, tenen una organització similar a la que presenta l'edifici del carrer de Tamarit, 175, a la zona de Sant Antoni, del qual hem parlat abans (p. 10).

44 Almenys no vinculada directament. Sí que ho està amb la dependència formada per una sala i una alcova que té al costat. Les dues sales formen una seqüència que abasta tota l'amplada de la façana.

necessitats d'aquest edifici i no tenen cap mena de lligam amb els edificis veïns. Així i tot, la composició dels habitatges és similar a les dels edificis del carrer de Casp que acabem d'examinar.

Els edificis del carrer d'Alí Bei, 3 ([expedient](#), fig. 15.1 a 15.7) ([planta tipus](#), fig. 14.4.c) ([plànol zona](#), fig. 14) i 5 ([expedient](#), fig. 16.1 a 16.6) ([planta tipus](#), fig. 14.4.c) ([plànol zona](#), fig. 14), van ser bastits sobre unes parcel·les d'amplada similar (11 m el del número 3 i 10,5 m el del número 5) i ocupen unes profunditats semblants (28,5 i 27,5 m, respectivament). La superfície dels habitatges que contenen aquests edificis se situa entorn dels 230 m², però la seva disposició no és substancialment diferent de la que tenen els habitatges dels edificis de tipus C que hem examinat abans. Així i tot, la major amplada de les seves parcel·les permet que aquests habitatges tinguin tres dependències a cada una de les façanes, la qual cosa possibilita que les peces principals –la sala, a la façana del carrer, i el menjador, a la del pati d'illa– es trobin flanquejades per sengles parells de dormitoris de grans dimensions, amb els quals es comuniquen mitjançant amples portes corredores enfrontades entre si. Aquesta disposició genera uns recorreguts que discorren, formant una enfilada, a través de les dependències de les crugies de façana i s'articulen amb el recorregut longitudinal del passadís que travessa la zona central dels habitatges. Altrament, l'amplada considerable dels edificis fa que les caixes de les escales tinguin unes amplades d'uns 3,5 m,⁴⁵ cosa que permet que ventilin i s'il·luminin pel seu ull, de manera que constitueixen un cos autònom que no s'obre a cap pati. Les estances situades a la zona interior de l'habitatge compresa entre les crugies de les façanes són de dimensions força generoses. Algunes d'elles –les cambres de bany i les cabines dels inodors– estan dedicades exclusivament a la higiene i a la cura del cos, i tenen accés des del passadís i des del vestidor adjunt al dormitori principal.

Edificis de tipus D. Es tracta, com sabem, d'edificis que contenen dos habitatges per planta, ambdós servits per una mateixa escala. Cada un dels habitatges ocupa tota la profunditat de l'edifici i, per tant, va des de la façana del carrer

---

45 Les de Casp, 64 i 66, i Girona, 25, tenen uns 2,5 m d'amplada.

fins a la que s'obre al pati d'illa. Llevat del cas de l'edifici situat al carrer de Roger de Llúria número 7, els habitatges comparteixen un pati de llums situat com a prolongació de l'àmbit de l'escala i darrere seu en relació amb el carrer. Els edificis situats als números 72 i 78 del carrer de Casp, al número 7 del carrer de Roger de Llúria, als números 4, 6, 8 i 10 d'Ausiàs March i als números 25 i 45 de la ronda de Sant Pere, s'organitzen d'acord amb aquest tipus.

Els edificis situats als números 72 i 78 del carrer de Casp constitueixen exemples d'edificis del tipus D construïts sobre parcel·les regulars, perfectament rectangulars i de dimensions generoses. La parcel·la que correspon a l'edifici del carrer de Casp, 72 ([expedient](#), fig. 17.1 a 17.6) ([planta tipus](#), fig. 14.9.a) ([plànol zona](#), fig. 14), té 16 m d'amplada per 42 de fons, i les plantes superiors de l'edifici ocupen una profunditat de 26,7 m. Cada un dels habitatges que conté aquest edifici és similar als habitatges de tipus C que havíem trobat als edificis del carrer de Casp, 64 i 66, dels quals també difereixen ben poc pel que fa a les seves dimensions i superfície –uns 170 m². L'edifici situat a Casp, 78 ([planta tipus](#), fig. 14.9.b) ([plànol zona](#), fig. 14), s'aixeca sobre una parcel·la lleugerament més ampla –16,5 m, en comptes de 16– que la de l'edifici que acabem d'examinar. Aquesta petita diferència sembla que va fer que, a les crugies de les façanes, es donés cabuda a cinc estances, en comptes de les quatre que trobàvem a Casp, 72; per aquesta raó, els dos habitatges que ocupen cada una de les plantes estan capiculats, amb tres estances a una de les façanes i dues a l'altra. Tots dos habitatges tenen uns 180 m² de superfície.

Al costat d'aquests edificis –que podríem considerar mancats de constriccions–, trobem altres edificis del tipus D que adapten la seva disposició a les particularitats més o menys difícils d'unes parcel·les situades en illes irregulars. Els edificis dels números 4, 6, 8 i 10 del carrer d'Ausiàs Marc ([planta tipus](#), fig. 14.2.a) ([plànol zona](#), fig. 14) es van construir a l'illa petita, d'una forma aproximadament triangular que ve delimitada pels carrers d'Ausiàs Marc i del Bruc i la ronda de Sant Pere. Tots ells tenen una amplada de 16 m i una profunditat de 15,5, són fruit d'un projecte unitari i responen a la mateixa disposició. Els habitatges que contenen presenten, alternativament, dues i tres dependències a la crugia de la façana del carrer i dues a la crugia posterior, de manera que les seves superfícies són diferents –118 i 130 m², respectivament. Els patis de llums situats darrere de les escales són de dimensions reduïdes, força inferiors a les dels patis situats a les mitgeres.

L'edifici del número 25 de la ronda de Sant Pere (**planta tipus**, fig. 14.2.b) (**plànol zona**, fig. 14) va ser construït sobre una parcel·la d'uns 28,5 m d'amplada i 15,5 de profunditat, delimitada per partions obliqües. Aquestes particularitats van motivar que l'edifici fos com una mena de conjunció d'un edifici amb una escala i dos habitatges per planta – en definitiva, de tipus D–, amb un altre d'una escala i un sol habitatge per planta –un edifici de tipus C. Ambdós responen a una composició de la planta similar que, a la part corresponent al tipus D, reproduïx, d'alguna manera, la solució que hem trobat als edificis d'Ausiàs Marc, 4, 6, 8 i 10.

Finalment, ens trobem amb l'edifici del número 7 del carrer de Roger de Llúria (**planta tipus**, fig. 14.6). Va ser construït sobre una parcel·la d'uns 24,5 m d'amplada i una profunditat que va dels 37 als 44,5 m. Per alguna raó desconeguda, les plantes superiors d'aquest edifici només tenen una profunditat de 21,5 m –inclosos 2 m de galeria a la façana posterior– i aquesta profunditat, relativament reduïda, fa que el pati de llums, que en els edificis del tipus D se situa darrere de l'escala, en aquest cas vingui substituït per dos patis situats a dreta i esquerra de la caixa d'escala. No obstant això, la disposició dels habitatges és similar a la de la resta d'edificis del tipus D que hem examinat, amb les crugies de les façanes ocupades per les dependències principals, i les dependències auxiliars i de serveis situades a les tres crugies. La superfície d'aquests habitatges és d'uns 240 m² (inclosos els 24,5 m² de la galeria de la façana posterior).

Podem veure, en definitiva, que, igual com succeïa en altres zones que hem estudiat, també a la de Sant Pere el tipus D s'adapta, amb notable flexibilitat, a dimensions de parcel·la força diferents i possibilita l'existència d'habitatges que, tot i respondre als programes elaborats i complexos propis d'aquesta zona, presenten diferències substancials pel que fa a la seva superfície i al nombre de dependències.

Edificis de tipus E. Són edificis amb dos habitatges per planta, ambdós oberts a les dues façanes, que es caracteritzen per uns trets ben definits: l'existència d'un habitatge principal que ocupa tota la primera planta d'habitatges (a vegades, després d'una planta d'altell o entresòl); la presència d'un pati "central", de dimensions generoses, dins el qual se sol desenvolupar una escala d'accés exclusiu al pis principal, i, finalment, la presència d'una

escala d'accés als habitatges de les plantes superiors que s'acobra al pati central pel costat oposat al carrer.⁴⁶ Si bé, en alguns edificis, no es donen totes les característiques que acabem d'enumerar, en tots els casos la presència d'un pati central situat al davant de l'escala d'accés als habitatges i del costat del carrer ha constituït el tret fonamental que hem considerat definidor per incloure'ls dins el tipus E.

Els edificis del tipus E són molt abundants a la zona de Sant Pere. Hem pogut trobar els expedients de sol·licitud de llicència d'obres dels que estan situats a la ronda de Sant Pere, 36 (1872); Bailèn, 19-21 (1885); Casp, 41 (1887); Ausiàs March, 35 (1888); ronda de Sant Pere, 33 (1890); Ausiàs March, 20 (1901); Casp, 46 (1902), i Casp, 45 (1904).⁴⁷ A més d'aquests edificis ben documentats, una simple inspecció ocular per la zona ens permet adonar-nos de l'existència de molts d'altres del mateix tipus.

L'edifici situat al número 36 de la ronda de Sant Pere ([expedient](#), fig. 18.1 a 18.4) ([planta tipus](#), fig. 14.1) ([plànol zona](#), fig. 14) fa 15,2 m d'amplada per 23,5 de profunditat. És obra d'Elies Rogent i va ser construït només tretze anys

---

46 En analitzar el teixit residencial del sector del Palau Reial Menor, vèiem com aquest tipus d'edifici d'habitatges semblava néixer i evolucionar en aquest sector i com la seva gènesi responia a un intent de combinar un casal per a ús exclusiu del propietari de l'edifici –un casal amb reminiscències de palau urbà, organitzat entorn d'un pati central dins el qual es desenvolupa l'escala d'accés exclusiu a aquell casal– amb uns habitatges de lloguer situats a les plantes superiors, a les quals s'arriba per una escala convenientment diferenciada de la que permet accedir a l'habitatge principal. "Anàlisi del teixit residencial del sector del Palau Menor". Volum I. *Op. cit.*; p. 92 i seg.

47 Les amplades i les profunditats aproximades de les plantes dels pisos superiors dels edificis esmentats són les següents: ronda de Sant Pere, 36: 11,5 × 23,5 m; Bailèn, 19-21 (dos edificis): 15,9 × 25 m; Casp, 41: 21,8 × 25,5 m; Ausiàs March, 35: 19,3 × 27,4 m; ronda de Sant Pere, 33: 19 × 26 m; Ausiàs March, 20: 20 × 24,5 m; Casp, 46: 16 × 28 m; Casp, 45: 13,1 × 21 m.

més tard que els primers edificis del sector del Palau Reial Menor.⁴⁸ En tractar del sector del Palau Reial Menor, vam assenyalar la presència d'un nombre molt important d'edificis de tipus E i vam mostrar com Elies Rogent n'havia estat l'autor de la majoria. Quan ens enfrontem amb l'edifici de la ronda de Sant Pere, 36, no podem deixar de pensar que ens posa de manifest els vincles que relacionen el teixit residencial de la zona de Sant Pere amb el d'aquell sector. Rogent va utilitzar a Sant Pere el mateix tipus d'edifici que havia utilitzat al Palau Reial Menor per respondre al programa que, tant en un lloc com en l'altre, li plantejaven un mateix tipus de promotors prominents: construir, per a ús propi i en una planta principal, una mena de versió actualitzada del palau urbà tradicional, i uns habitatges de lloguer als pisos superiors. A l'edifici de la ronda de Sant Pere, Rogent resol aquest programa amb notable rigor, d'una manera més clara i eficaç que en cap dels edificis que havia realitzat al sector del Palau Reial Menor, i aconsegueix fer el millor o un dels seus millors edificis d'habitatges. La seqüència que formen, a la planta baixa, el portal d'entrada, el cancell i el pati central, amb l'escala exclusiva que porta al pis principal, és d'una gran claredat i d'una notable profunditat espacial, la qual cosa, juntament amb la contenció una mica eixuta del tractament ornamental que caracteritza tot l'edifici, confereix a aquesta seqüència d'entrada una solemnitat serena i senzilla (fig. 18.5 a 18.12). L'escala que porta als pisos superiors es disposa immediatament darrere del pati central i s'hi accedeix des del replà del pis principal a través d'una porta discreta. La caixa de l'escala té la mateixa amplada que el pati i constitueix un element estructural i espacial autònom, amb ventilació i il·luminació pròpies a través de l'ull d'escala. Els habitatges de les plantes de sobre de la principal,⁴⁹ d'uns 143 m² de superfície cada un, s'organitzen d'acord amb la disposició que hem vist repetida en molts dels edificis dels quals ens hem ocupat: les crugies de les façanes estan ocupades per les

---

48 *Vid.* volum I, fig. 54, p. 94, on figuren les dates dels expedients de sol·licitud de llicència d'obres dels edificis del sector del Palau reial Menor.

49 A l'expedient de sol·licitud de llicència d'obres, no hem trobat el plànol de la planta del pis principal d'aquest edifici. Hem pogut constatar que això és més o menys freqüent en els expedients de llicència d'obres, com si es considerés que l'organització de l'habitatge del pis principal fos una qüestió estrictament privada dels promotors d'aquests edificis i propietaris d'aquells habitatges.

dependències principals, mentre que les dependències auxiliars i de serveis se situen a les crugies interiors i ventilen a patis de llums. A l'edifici de Sant Pere, 36, però, es renuncia que els dormitoris i les dependències de serveis puguin obrir finestres al pati central⁵⁰ i, per aquesta raó, les habitacions situades al costat de davant del pati, igual com succeeix amb les estances de darrere de l'escala de veïns, no tenen ventilació a l'exterior, mentre que la resta de les dependències de l'interior de l'edifici ventilen als patis situats al costat de les mitgeres. Totes les dependències estan articulades mitjançant un passadís, centrat pel rebedor, que recorre linealment els habitatges i culmina, als extrems, donant accés al saló i al menjador respectivament. Encara que els dos habitatges de cada planta responen al mateix programa, les amplades –i, per tant, les superfícies– dels salons i dels menjadors respectius són “compensades” a fi de tenir un nombre senar d'obertures a cada façana i poder-ne situar una d'elles sobre l'eix de simetria de l'edifici. En molts dels edificis del tipus E, aquest requisit compositiu ajuda a emfasitzar, mitjançant l'obertura central, les estances més significatives del pis principal, normalment situades al mig de la façana, però a les plantes superiors entra en contradicció amb la simetria bàsica a la qual responen els dos habitatges que les ocupen i fa que s'hagin de distorsionar les distribucions de les crugies de les façanes i “compensar” les superfícies i el nombre d'obertures de les estances principals.

Els edificis de la ronda de Sant Pere, 33 ([planta tipus](#), fig. 14.3.b), i dels carrers d'Ausiàs March, 20 ([planta tipus](#), fig. 14.3.a) i 35 ([planta tipus](#), fig. 14.9.d); Bailèn, 19 i 21 ([planta tipus](#), fig. 14.9.c), i Casp, 45 ([planta tipus](#), fig. 14.10), responen al mateix tipus E ([plànol zona](#), fig. 14), però presenten algunes variacions que val la pena posar de manifest perquè exemplifiquen les dificultats o les contradiccions que ja estaven implícites en l'edifici de Sant Pere, 36, i amb les que es debaten molts dels edificis del mateix tipus que podem trobar tant a la zona de Sant Pere com en altres zones de l'Eixample de caràcter equivalent.

---

50 Només s'obren al pati central les finestres dels rebedors i els passadissos dels habitatges situats al cim del pis principal. És possible que el caràcter estrictament domèstic i privat dels dormitoris i de les dependències de servei les fessin “poc apropiades” perquè es projectessin sobre l'espai pretesament més públic i solemne del pati central.

En primer lloc, pel que fa al problema plantejat per la voluntat de tenir un nombre senar d'obertures a la façana, veiem que la disposició esquemàtica “compensada” de les dependències que ocupen les crugies de les façanes de Sant Pere, 36, deixa pas, en els edificis esmentats, a solucions més flexibles que pretenen satisfer aquella pretensió a costa que els habitatges que comparteixen cada una de les plantes superiors no tinguin la mateixa superfície o que, a cada façana, el nombre o la disposició de les respectives dependències variïn.⁵¹

En segon lloc, també es pot veure com, en aquests edificis, el caràcter solemne i representatiu del pati central, que trobàvem afirmat d'una manera tan contundent a Sant Pere, 36, sembla que comença a entrar en contradicció amb el seu aspecte utilitari, amb la seva capacitat de ser l'espai al qual s'obrin sense discriminacions les finestres de tota mena de dependències i s'hi projecti, s'hi ventili i s'hi il·lumini l'escala de veïns. Aquesta contradicció genera un seguit de provatures, que van des de la resistència rotunda a renunciar a la solemnitat del pati central fins a l'acceptació del seu aspecte utilitari com un fet inevitable del qual només es pot trobar un pal·liatiu a còpia de separar-ne visualment, mitjançant elaborades claraboies, la seva part “noble” –que abasta la planta baixa i el pis principal– de la part superior, destinada a ser un simple pati de llums i de ventilació dels habitatges de lloguer i de l'escala de veïns.

---

51 Als edificis bessons de Bailèn, 19 i 21, veiem que a la crugia de la façana del carrer es conserva la mateixa solució “compensada” que trobàvem a Sant Pere, 36 (el saló d'un dels habitatges és força més gran que el de l'altre i té dues obertures al carrer), mentre que, a la façana posterior, un dels habitatges té cinc dependències (un menjador i dos dormitoris de menor superfície, a banda i banda), mentre que l'altre en té dues (un menjador i un dormitori, de les mateixes dimensions que els dormitoris de l'altre habitatge); a Ausiàs March, 35, la crugia de la façana al carrer és ocupada per cinc dependències, de les quals dos dormitoris i un saló corresponent a un dels habitatges, i un dormitori i un saló de l'altre, mentre que la crugia de la façana posterior deixa de banda la pruija de marcar l'eix de simetria i conté un menjador i dos dormitoris per a cada habitatge, cada una d'elles amb l'obertura corresponent al pati d'illa; a l'edifici de la ronda de Sant Pere, 33, es produeix una compensació “per estances”, tres a la façana del davant i dues a la del darrere en un dels habitatges, i dues i tres, respectivament, a l'altre; la mateixa solució la trobem utilitzada a Ausiàs March, 20.

En aquests darrers casos, l'escala d'accés exclusiu al principal se sol desenvolupar dins l'espai del pati protegit per la claraboia, mentre que l'escala de veïns no sol treure el cap fins passat el principal.⁵²

Finalment, els edificis situats al carrer Casp números 41 ([planta tipus](#), fig. 14.10) i 46 ([expedient](#), fig. 19.1 a 19.8) ([planta tipus](#), fig. 14.7.a) ([plànol zona](#), fig. 14) i al 25 del carrer de Bailèn ([planta tipus](#), fig. 14.9.c) presenten alguns trets específics que els diferencien de la resta dels edificis que hem analitzat fins ara i que, malgrat la seva tímidesa, sembla que apunten cap a una organització nova dels edificis d'habitatges. Els tres patis de llums i de ventilació, es disposen immediatament darrere de l'escala, en el cas de Casp, 41, o deixant entre l'escala i aquest segon pati un petit espai ocupat per unes dependències auxiliars, tal com succeeix a Casp, 46, i Bailèn, 25. Paral·lelament a l'aparició d'aquest segon pati, el pati situat davant de l'escala sembla que perd la seva preeminència en els dos darrers edificis, en reduir-se la seva profunditat i ser utilitzat sense restriccions com a pati de llums i de ventilació.⁵³

---

52 A Ausiàs March, 35, s'opta per mantenir l'autonomia del pati central: la caixa de l'escala de veïns ventila pel seu ull, les dependències situades davant del pati no tenen finestres (o, almenys, aquestes no estan previstes al plànol corresponent) i les de darrere de l'escala han desaparegut perquè la gran profunditat que té el pati central en aquest edifici fa que la caixa de l'escala arribi fins a tocar la crugia de la façana posterior. A Bailèn, 19-21; Ausiàs March, 20, i Sant Pere, 33, l'escala de veïns i les dependències de davant del pati s'obren al pati central, el qual s'utilitza, doncs, com a pati de ventilació, mentre que les habitacions de darrere de l'escala no ventilen enlloc, i tenen les característiques i les dimensions pròpies d'unes dependències auxiliars, tal com passava a Sant Pere, 36. Finalment, a l'edifici del carrer de Casp, 45, es mira de mantenir l'autonomia de la part baixa del pati central –on es desplega l'accés solemne a l'habitatge del pis principal– mitjançant una claraboia que l'aïlla de la part superior del pati en què s'obren, sense restriccions, l'escala de veïns i alguna dependència dels habitatges de les plantes superiors. Aquesta mateixa solució la trobem en molts edificis del tipus E de les zones de Sant Pere i de l'Eixample.

53 A Casp, 41, el pati central manté la seva autonomia a còpia de situar-se immediatament després de la crugia de la façana al carrer, de manera que les dependències de davant del pati central s'eliminen, mentre que darrere de l'escala de veïns apareix un pati de la mateixa amplada que el pati central i d'1,5 m de fondària, al qual ventilen diverses petites dependències (segurament, comunes i banys), situades a la penúltima crugia. A Casp, 46, després de les dues primeres crugies del costat del carrer, es disposen, consecutivament, el pati central ([continua a la pàgina següent](#))

Edificis de tipus F. Com hem pogut veure, a la zona de Sant Pere es donen una sèrie de provatures que permeten explotar les possibilitats dels edificis de tipus E, però que també posen de manifest els problemes o les contradiccions que els són inherents. Totes aquestes experiències sembla que expliquen l'aparició d'un nou tipus d'edifici, que hem denominat de tipus F, del qual són exemples els edificis situats als carrers d'Ausiàs March, 46; Bailèn, 36; Casp, 48, i Roger de Llúria, 8 i 10.⁵⁴

La disposició de l'edifici situat al número 46 del carrer d'Ausiàs March quasi podria constituir un exemple del tipus E (figures de 20.1 a 20.14) (planta tipus, fig. 14.4.b). Les seves plantes superiors mesuren 17,5 m d'amplada per 28,5 de profunditat, és a dir, tenen unes dimensions comparables a les dels edificis del tipus E, que acabem d'estudiar, i també és similar la disposició dels habitatges que ocupen les plantes situades per sobre del pis principal.⁵⁵ El que

---

(segueix de la pàgina anterior) (al qual s'obren les dependències situades a la segona crugia de l'edifici), l'escala de veïns, dos dormitoris i, finalment, un segon pati on ventilen els dos dormitoris esmentats. Els dos patis, l'escala i els dormitoris constitueixen una mena d'unitat estructural situada a la part central de l'edifici. A Bailèn, 25, trobem una solució similar a la de Casp, 46, amb la diferència que el pati de davant de l'escala de veïns té unes dimensions força modestes i que el segon pati, segurament a causa de l'estretor relativa de l'edifici, es troba situat entremig dels dos dormitoris que ocupen l'espai comprès entre la darrera crugia de l'edifici i l'escala.

54 Les amplades i les profunditats aproximades de les plantes dels pisos superiors dels edificis esmentats són les següents: Ausiàs March, 46: 17,5 × 28,5 m; Bailèn, 36: 17 × 28 m; Casp, 48: 16 × 28 m; Roger de Llúria, 8 i 10: 15,5 × 25 m.

55 L'edifici en qüestió té un pis principal del qual, com és freqüent, no hi ha plànols a l'expedient de sol·licitud de llicència d'obres. A cada un dels pisos superiors hi trobem dos habitatges que van de façana a façana i s'organitzen de manera "compensada", és a dir, tenen, alternativament, dues dependències en una de les façanes i tres a l'altra; les dependències principals –el saló a la façana del carrer i el menjador a la del pati d'illa– estan unides per un eix que discorre tot al llarg de l'habitatge i articula totes les seves dependències; les dependències de servei de cada un dels habitatges ventilen a un pati de ventilació estret i llarg, situat a la part central de l'edifici i al costat de cada una de les mitgeres.

diferència aquests edificis dels de tipus D i E és que, a la part central, hi trobem un nucli format per l'agrupació de l'escala de veïns i dos patis de llums i ventilació, situats davant i darrere seu respecte del carrer, als quals s'obren l'escala de veïns i les dependències immediates de cada un dels habitatges. Aquest nucli és el que ens ha semblat característic i definidor dels edificis del tipus F. En el cas concret de l'edifici d'Ausiàs March, 46, l'escala i els dos patis tenen la mateixa amplada, i el conjunt que formen està delimitat per unes parets de càrrega que creen una crugia central, perpendicular a les crugies de façana. Aquesta crugia central ve flanquejada per dues crugies iguals, de la mateixa amplada i profunditat, les quals deixen l'espai suficient per als dos patis de ventilació situats al costat de les mitgeres. D'altra banda, com que l'escala i els patis centrals tenen la mateixa amplada, els dos patis són, aproximadament, de la mateixa profunditat i l'escala és oberta a tots dos patis sense cap restricció, de manera que el conjunt que formen tots aquests elements constitueix una mateixa unitat espacial, delimitada per les parets de càrrega. El nucli central de l'edifici és, per tant, una unitat espacial i estructural, una mena de caixa buida que abasta tota l'alçada de l'edifici i que ventila i rep la llum a través de la claraboia que, a dalt de tot, la protegeix sense tancar-la. A aquesta caixa, s'hi obren, sense restriccions, moltes de les dependències dels habitatges i, al seu interior, s'hi desenvolupa l'escala i discorre l'ascensor.

Curiosament, la contundència -o, almenys, la claredat- d'aquest espai queda truncada a la planta baixa, al lloc on s'hi accedeix des del vestíbul. Aquí, l'àmbit que a les altres plantes ocupa el pati del darrere de l'escala ve ocupat per una dependència per a ús del porter, i només el pati del davant il·lumina la zona d'accés i deixa veure tot el desenvolupament de l'escala i l'ascensor. Aquesta mena de paper privilegiat que es dona al pati del davant sembla com si volgués repetir, a la planta baixa i a un nivell molt més modest, la seqüència vestíbul-pati-escala que definia els edificis del tipus E, i es reservessin per a les plantes superiors la disposició i l'espai que caracteritzen els edificis de tipus F.

Als edificis situats a Roger de Llúria, 8 i 10 ([planta tipus](#), fig. 14.7.b), i a Bailèn, 36 ([planta tipus](#), fig. 14.11) ([plànol zona](#), fig. 14), es repeteix amb poques variacions la disposició que hem trobat al d'Ausiàs March, 46, tot i que la planta de Bailèn, 36, és una mica menys clara estructuralment que la d'Ausiàs March, 46, i que l'edifici de Roger de Llúria, 8 i

10, hagi de sofrir les distorsions a què l'obliga un límit posterior de parcel·la determinat per la pervivència del traçat de la riera d'en Malla. A l'edifici del carrer de Casp, 48 ([planta tipus](#), fig. 14.7.a) ([plànol zona](#), fig. 14), tot i que presenta la disposició de l'escala amb un pati al davant i l'altre al darrere que caracteritza els edificis del tipus F, hi trobem una relació diferent d'aquests elements. L'escala i els patis no formen part de la mateixa unitat espacial i estructural, sinó que constitueixen tres entitats relacionades però autònomes. L'escala està continguda en una caixa quadrada, més ampla que els patis, i s'obre a ells a través d'un tancament amb muntants consistents que diferencien clarament cada un d'aquests elements.

Edificis de xamfrà. Finalment, cal dir que alguns dels edificis situats als xamfrans de la zona de Sant Pere van ser construïts amb la determinació clara que els seus pisos principals assolissin amb tota contundència la sumptuositat i el caràcter representatiu dels antics palaus urbans. Els edificis construïts als dos xamfrans drets de la cruïlla dels carrers d'Ausiàs March i Girona s'organitzen sobre la base d'uns grans patis que, alhora que articulen les plantes dels habitatges, assumeixen el paper que tenia el pati central dels palaus urbans. A Ausiàs March, 30-32 ([expedient](#), fig. 21.1 a 21.6) ([planta tipus](#), fig. 14.4.a) ([plànol zona](#), fig. 14), aquesta solució hi troba la seva manifestació més potent. En aquest edifici, s'arriba al pati central després de franquejar un portal situat al bell mig del xamfrà i de travessar un ample cancell i, des del pati, s'accedeix al pis principal mitjançant una escala exempta que es desenvolupa dins de l'espai del pati. L'accés als pisos de les plantes superiors es fa des d'una escala a la qual s'arriba a través d'una entrada situada al carrer d'Ausiàs March, un cop passat el xamfrà. Tot i aquesta curiosa separació dels accessos, l'escala de veïns i diverses dependències dels habitatges de les plantes situades al cim del principal ventilen al pati central. D'altra banda, tant l'edifici d'Ausiàs March, 30, com el d'Ausiàs March, 33-35 ([planta tipus](#), fig. 14.9.d) ([plànol zona](#), fig. 14) ([fig. 22](#)), tenen adjunts uns altres cossos d'edifici⁵⁶ que completen aquestes considerables promocions

---

⁵⁶ Girona, 18, i Ausiàs March, 35, respectivament, amb la numeració actual. Del cos d'edifici situat a Ausiàs March, 35, se n'ha parlat abans, en tractar dels edificis del tipus E.

immobiliàries. En aquests edificis de xamfrà, per tant, veiem que la voluntat de conjugar la creació d'un habitatge per a ús propi, gran, luxós i d'alta significació social a la primera planta, amb l'obtenció de rendes mitjançant el lloguer dels habitatges de les plantes superiors, es porta a la seva màxima expressió. Una voluntat que havia motivat el caràcter i la configuració de molts dels edificis del Palau Reial Menor i que, com hem vist, es repeteix àmpliament en molts dels edificis de la zona de Sant Pere.

Els usos no residencials

Les superfícies de la planta baixa dels edificis de la zona de Sant Pere que no estan ocupades per les entrades, els cancells i les escales que donen accés als habitatges ho estan per grans locals que, si hem de donar crèdit a les retolacions que trobem als plànols, estan destinats a servir com a magatzems. Potser titllar aquests locals exclusivament de magatzems és una qüestió convencional, perquè també podien haver estat destinats a botigues o a d'altres activitats, però el fort lligam de la zona de Sant Pere amb el sector del tèxtil permet suposar que és molt plausible que s'haguessin concebut per a ser magatzems o botigues de comerç tèxtil a l'engròs. D'altra banda, als plànols continguts als expedients de llicència d'obres de molts d'aquests edificis, podem apreciar que les plantes baixes tenen una estructura de pilars de fosa i bigues de gelosia de ferro laminat que, gràcies a la sistematització creixent de les parets de càrrega que han de suportar, assoleix uns considerables nivells de claredat i d'ordre, i fa que aquests espais de magatzem siguin molt transparents i lliures d'obstacles. També veiem que alguns d'aquests magatzems de planta baixa estan comunicats directament amb uns soterranis també qualificats de magatzems, en els quals es repeteix l'estructura metàl·lica.⁵⁷ Tot plegat fa pensar que les activitats que previsiblement s'havien

---

57 En altres edificis, el soterrani no està lligat directament al local de la planta baixa i, en aquests casos, els pilars de ferro de la planta baixa descansen sobre pilars d'obra.

de desenvolupar a les plantes baixes dels edificis que hem estudiat havien de ser d'una importància comercial i un remenament considerables i d'ampli abast, i que la zona de Sant Pere havia de constituir una àrea important i segurament especialitzada dins del conjunt d'activitats que es produïen a la ciutat.

Tractament formal dels edificis

La zona de Sant Pere va ser, com hem vist, una zona d'alta qualificació, tant en l'aspecte residencial com comercial, i no és estrany que el tractament formal que es va donar a molts dels edificis que s'hi van construir pretengués assolir el *caràcter*⁵⁸ adequat per tal d'expressar la seva preeminència. Més amunt hem vist que aquesta preeminència ja és patent en l'organització –el tipus– d'un gran nombre d'edificis de la zona, i en el programa i la disposició dels habitatges que contenen; tanmateix, la manifestació més clara d'aquella voluntat expressiva es troba en el tractament plàstic de les parts dels edificis que són percebudes sensorialment d'una manera immediata i pregnant: a les parts que en podríem dir “semipúbliques” –entrades, cancells, patis i escales– i, d'una manera especial, a la part on es produeix més clarament la projecció pública de l'edifici: la façana del carrer.⁵⁹

Tot i que a les parts dels edificis que qualifiquem de semipúbliques quasi sempre es manté una voluntat clara de solemnitat i de distinció, el tractament formal que se'ls dóna perquè assoleixin aquestes qualitats abasta una

---

58 Entenent per *caràcter* la capacitat que tenen alguns edificis de manifestar, simplement amb la seva configuració, la finalitat i les raons ideològiques essencials que en van motivar l'existència.

59 Els interiors dels habitatges també constituïen uns àmbits on se solia donar una forta voluntat expressiva i una càrrega intensa d'estímuls sensorials, però les disposicions formals dels interiors estaven destinades fonamentalment a l'autocomplaença dels estadants i a l'ostentació del seu estatus i els seus gustos, en els cercles més íntims d'amics i familiars, i no s'adreçaven, per tant, a l'exhibició pública d'aquell estatus i aquells gustos.

gamma de solucions que va des de la claredat espacial i la contenció ornamental una mica eixuta amb què Rogent tracta aquestes parts de l'edifici de la ronda de Sant Pere, 36 (construït, com sabem, el 1872), fins a l'extraordinària complexitat espacial i intensitat sensorial que Gaudí els confereix a l'edifici de Casp, 48, fet entre 1898 i 1900, passant per l'elegant, delicat i lluminós tractament neogrec dels dos edificis dels números 19 (*expedient*, fig. 23.1 a 23.3) i 21 (*expedient*, fig. 24.1 a 24.3) del carrer de Bailèn (construït l'any 1885).

Pel que fa a les façanes, tot al llarg del període de consolidació de la zona de Sant Pere es pot constatar com s'accentuen la voluntat expressiva, la complexitat plàstica i la riquesa material amb què són tractades. L'expressivitat que es mira de donar a les façanes de molts dels edificis està lligada amb la voluntat d'assolir aquell *caràcter* del qual hem parlat més amunt. En aquest aspecte, prenen un relleu particular els recursos amb què es van intentar remarcar els habitatges que ocupaven els pisos principals, amb la intenció, més o menys conscient, de patentitzar la importància i el caràcter residencial d'aquests edificis.⁶⁰ En els primers que es van construir, els recursos que es van fer servir per assenyalar la presència i la preeminència del pis principal són continguts i subtils,⁶¹ però en els que

---

60 A còpia de posar de manifest l'alt estatus dels qui eren propietaris dels edificis i ocupaven la residència principal del conjunt de residències que els componien.

61 A l'edifici de la ronda de Sant Pere, 36, que ens serveix d'exemple, veiem que el procediment per a fer-ho va consistir a proveir el pis principal d'un nombre senar d'obertures al carrer, fer coincidir l'eix de l'obertura central d'aquest pis amb l'eix central de la façana i organitzar la resta de les obertures de l'edifici en coincidència amb la disposició de les obertures del pis principal. S'assolí així una ordenació de la façana que permetia remarcar convenientment amb un buit el lloc on l'eix central de la façana interseca amb l'eix que articula el pis principal, és a dir, aquella entitat única que, conceptualment, presideix l'edifici i li dóna sentit. Les amplades i les disposicions dels balcons a les façanes acaben de remarcar el paper privilegiat que té l'obertura central del pis principal i, en conseqüència, el paper presidencial d'aquest pis. Aquesta disposició acadèmica dels buits a la façana va constituir una mena de desideràtum arquitectònic que entrà repetidament en contradicció amb la disposició que implicava l'organització amb dos habitatges simètrics per planta que tenien molts edificis. A vegades, s'havia volgut pal·liar aquesta contradicció a còpia de situar finestres cegues sobre l'eix de la façana, tot deixant un mateix nombre d'obertures reals a banda i banda.

es van anar edificant cap al final del segle, la manera de remarcar el principal es va anar fent molt més ostensible, especialment a còpia d'aprofitar àmpliament el recurs de construir tribunes tancades a la façana, que les ordenances de 1891 havien autoritzat,⁶² i de reforçar aquest recurs amb els diversos jocs que permetien l'amplada i la disposició de les lloses de balcó. La dignitat i el caràcter dels edificis també els marcava una accentuació de la riquesa plàstica de les façanes. El tractament plàstic que es va donar a les façanes dels edificis de la ronda de Sant Pere, 36 (*expedient*, fig. 18.4) (fig. 18.5), i de Casp, 72 (*expedient*, fig. 17.4 a 17.6), responia a una contenció formal encara d'arrel neoclàssica, que només estava alleugerida per sobris detalls historicistes en el primer cas i per l'accentuació de la cornisa que tancava les façanes d'ambdós edificis. Aquesta contenció va donar pas a una complexitat creixent en el tractament de les façanes, les quals van anar deixant de ser configurades com a pures superfícies planes i tenses, i van assumir una corporeïtat cada cop més acusada (fig. 20.7). Això es va aconseguir mitjançant la utilització de diferents recursos, com ara la presència de tribunes tancades i la disposició i el modelatge de les lloses dels balcons; l'accentuació de l'acabament superior de les façanes mitjançant arcades figurades al darrer pis, impostes i bandes de coronament de traçat curvilini capritxós, estilitzacions de merlets o de llucanes a nivell del terrat, etc.; l'accentuació

---

62 Normalment, les tribunes es disposen al centre de la façana i al pis principal. Aquesta és la posició que prenen les tribunes dels edificis d'Alí Bei, 3 (fig. 15.7), i Casp, 46 (fig. 19.5 i 19.6). El primer és un exemple d'edifici d'amplada reduïda, amb tres obertures a la façana i de tipus C, en el qual la diferència entre l'habitatge del pis principal i la resta d'habitatges radica exclusivament en la seva proximitat més gran al nivell del carrer – diferència important en un edifici sense ascensor –, i el segon constitueix un exemple d'edifici de gran amplada amb cinc obertures a la façana i de tipus E, en el qual l'habitatge del pis principal ocupa tota la planta. A l'edifici d'Ausiàs March, 46 (fig. 20.7), trobem que el pis principal té dues tribunes situades precisament al davant de les obertures situades als extrems dret i esquerre de la façana, de manera que el principal ve remarcat per una mena de buit comprès entre les dues tribunes, la llosa del balcó al qual s'accedeix des de les tres obertures de la part central de la façana i la llosa del balcó corregut del primer pis. A l'edifici del xamfrà situat al números 30 i 32 del carrer d'Ausiàs March (fig. 21.5 i 21.6), podem veure que les tribunes, a més de remarcar la importància del pis principal, s'utilitzen per articular les cantonades i assenyalar, juntament amb el gran portal de la planta baixa, l'eix central de la façana del xamfrà.

del tractament de la planta baixa com a sòcol gràcies a l'especejament dels carreus, l'articulació dels pilars i, a vegades, l'ornamentació escultòrica, i, finalment, la insistència a conferir als paraments unes textures més variades i perceptibles, una tactilitat més intensa, mitjançant la selecció apropiada dels materials d'acabat, l'ornamentació escultòrica i l'ús cada cop més lliure i desenfadat dels estils històrics.

Cal apuntar, finalment, dues qüestions que es plantegen en torn del tractament formal dels edificis. En primer lloc, el tractament que es va donar a les façanes dels edificis de la zona de Sant Pere no arriba a amagar la regularitat, la neutralitat i la isotropia bàsiques que suposa la successió repetitiva dels habitatges i la disposició ordenada de les obertures,⁶³ i això ens permet comprendre aquell tractament formal en el seu paper efectiu de revestiment, encarregat de conferir-los expressivitat i d'assegurar el seu esclat davant la contemplació conscient o distreta dels qui les percebien.⁶⁴

En segon lloc, cal dir que la voluntat expressiva que es manifesta a les façanes de molts d'aquests edificis aconsegueix amorosir la diferenciació dràstica entre l'espai públic del carrer i l'espai privat dels habitatges i, per tant, relativitzar el paper de frontera entre els àmbits públic i privat que s'adjudica a la façana. Els edificis i els seus habitatges, botigues, magatzems, portals i cancells, es projectaven –unes vegades, tènuelement; d'altres, d'una manera peremptòria, quasi agressiva– sobre l'espai del carrer mitjançant els recursos formals dels quals hem parlat, i amb aquesta projecció buscaven posar de manifest l'*estatus*, les qualitats i les particularitats que s'atribuïen a la zona, a la gent que hi vivia i als comerços que s'hi obrien, cosa que va possibilitar que, malgrat la isotropia de la trama Cerdà, unes zones tinguessin uns trets específics que les diferenciessin de les altres als ulls del ciutadà experimentat.

---

63 Ens referim a les façanes al carrer. En canvi, a les façanes que s'obren al pati d'illa, potser es permetia un marge més alt de llibertat que Gaudí, a la casa Calvet de Casp, 48, va saber aprofitar per donar-li un tractament volumètric molt potent.

64 La utilització dels llenguatges dels estils històrics o dels tractaments naixents de caràcter modernista constitueixen també alguns dels recursos expressius i plàstics amb què es configuren les façanes dels edificis que ens ocupen.

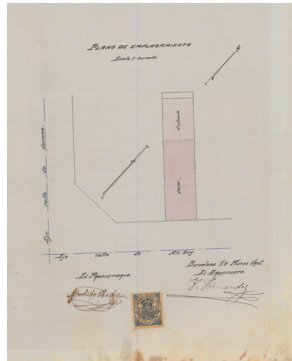
Figures 15.1 a 15.5

Carrer d'Ali Bei, 3

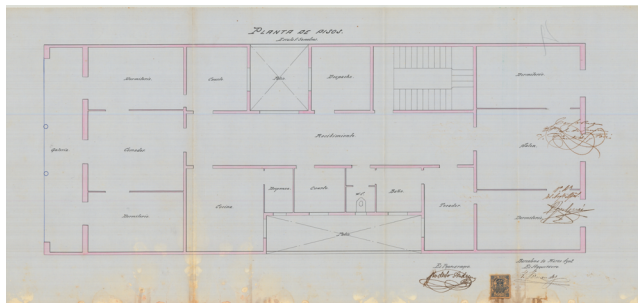
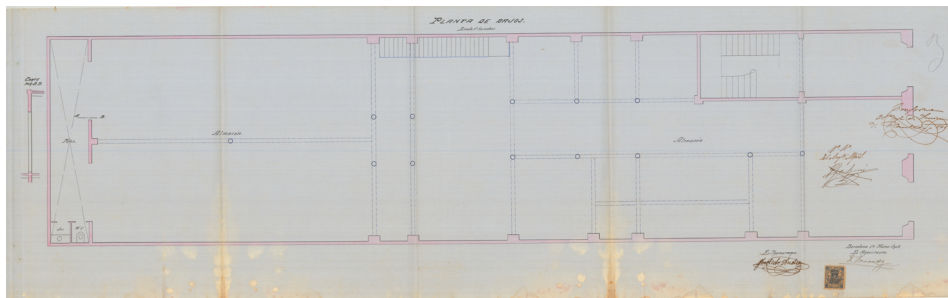
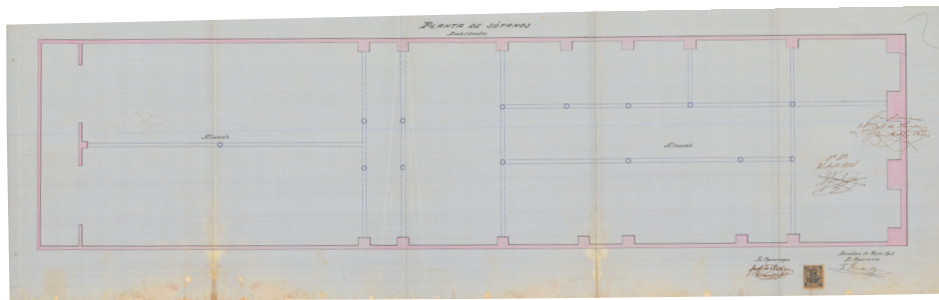
Exemple d'un edifici tipus C. Plànols d'emplaçament, planta soterrani, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Telmo Fernández, arquitecte, 1902. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 8451.

Figures 15.6 i 15.7

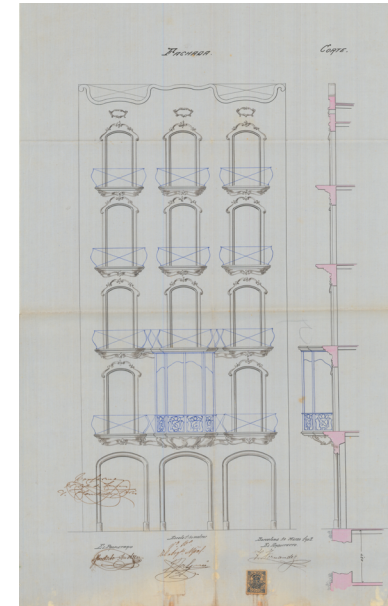
Fotografies juny de 2014.

15.1

15.2, 15.3 i 15.4

15.5

15.6 i 15.7

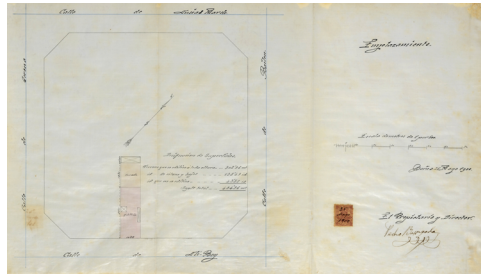
Figures 16.1 a 16.5

Carrer d'Ali Bei, 5

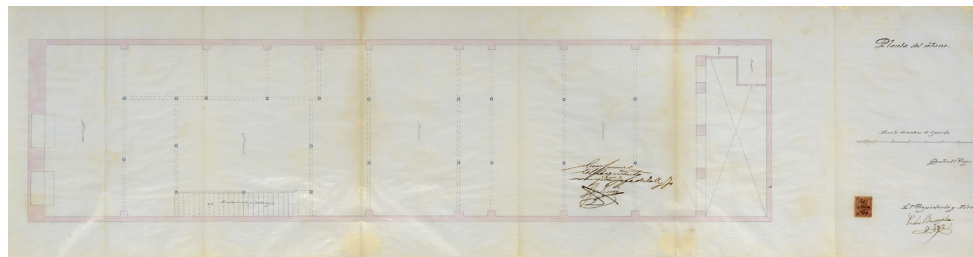
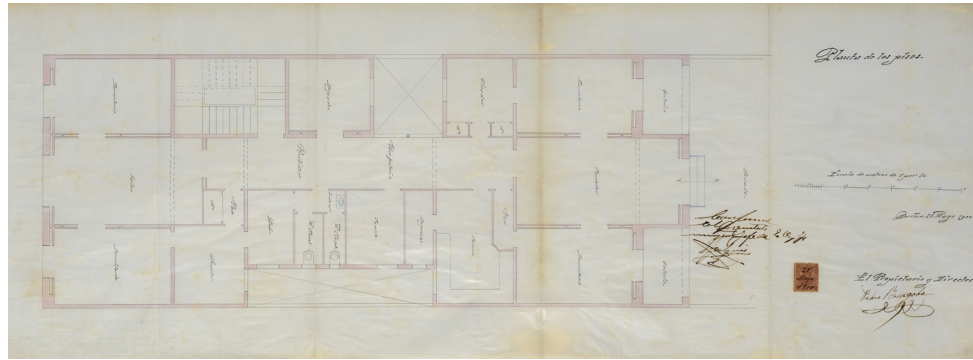
Exemple d'un edifici tipus C. Plànols d'emplaçament, planta soterrani, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Pere Bassegoda, arquitecte, 1900. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 7702.

Figura 16.6

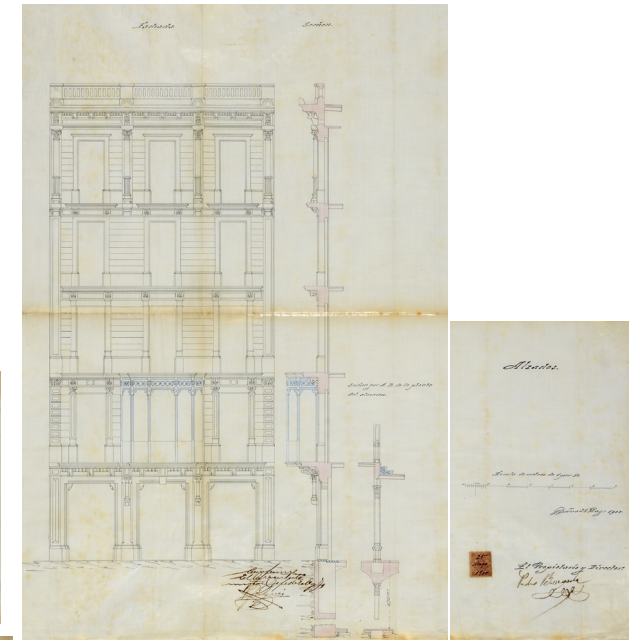
Fotografia juny 2014.

16.1

16.2, 16.3 i 16.4

16.5

16.6

Figures 17.1 a 17.4

Carrer de Casp, 72

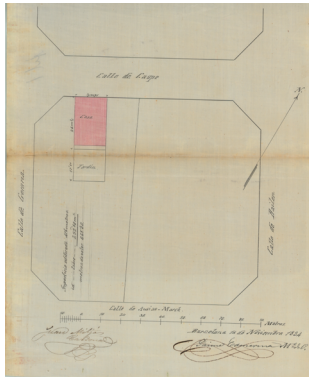
Exemple d'un edifici tipus D.

Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana.

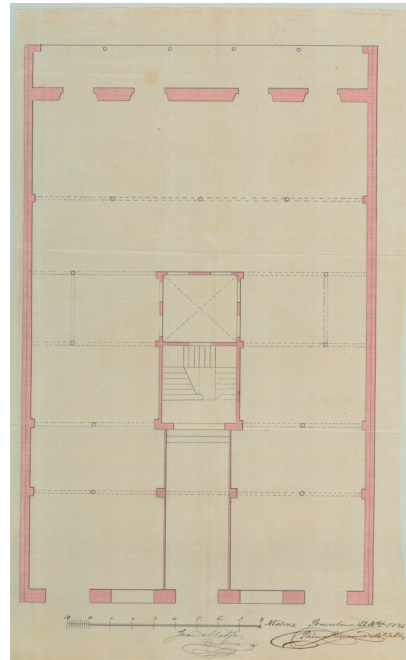
1884. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 2333.

Figures 17.5 i 17.6

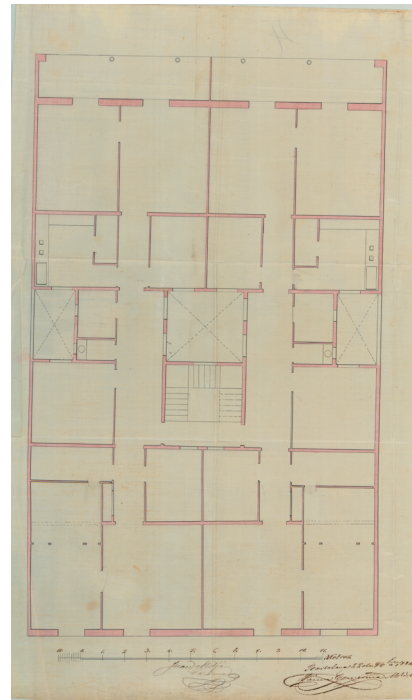
Fotografies juny de 2014.

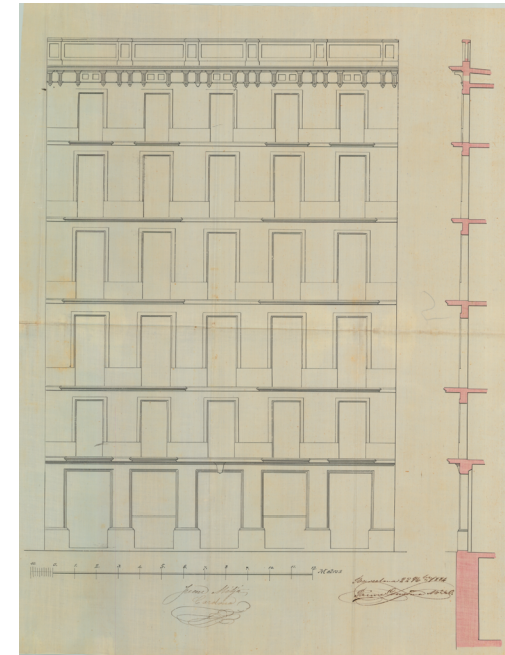
17.1

17.2

17.3

17.4

17.5

17.6

Figures 18.1 a 18.4

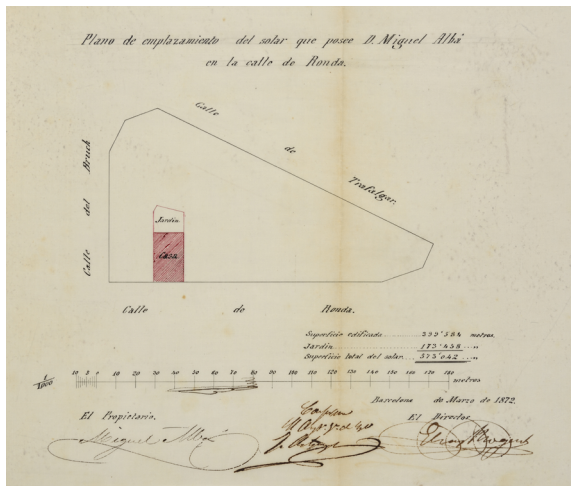
Ronda de Sant Pere, 36

Exemple d'un edifici tipus E.
 Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana.
 Elies Rogent, arquitecte, 1872.
 Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. Fo 02392 C.

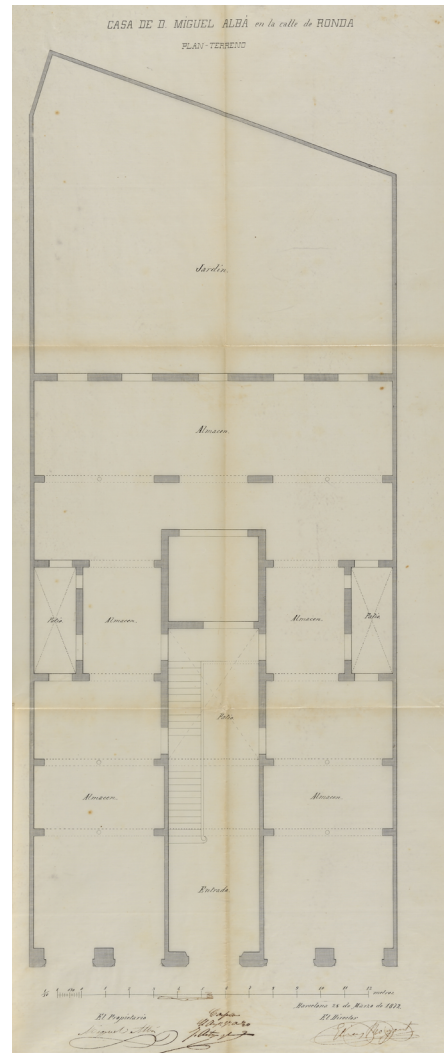
Figures 18.5 a 18.12

(a la pàgina següent)

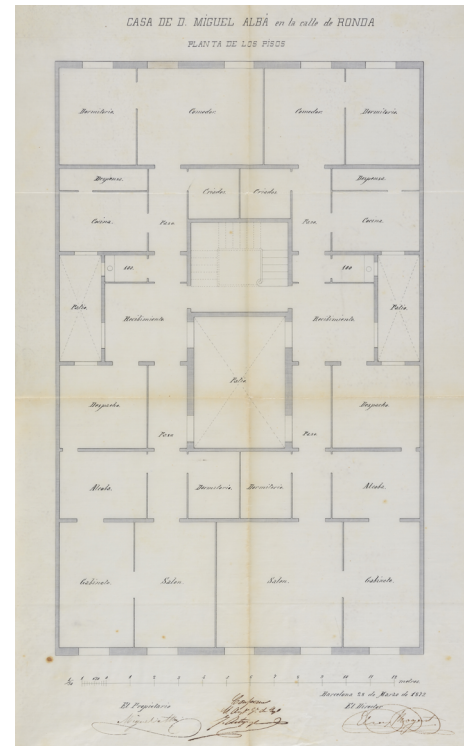
Façana, vestíbul, escala d'accés al principal i pati de llums (Fotografies juny 2014).

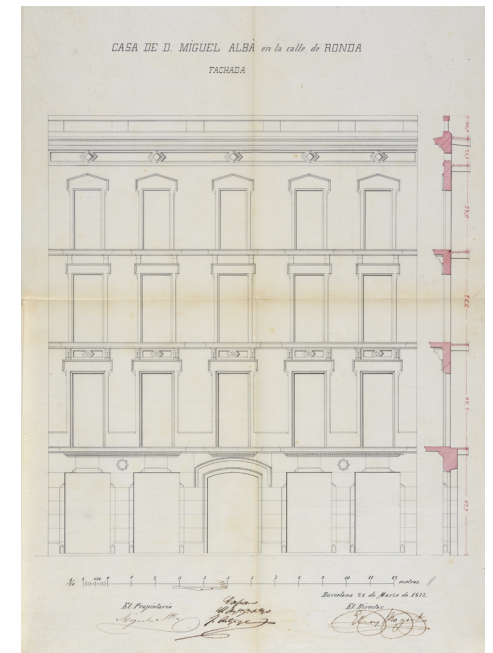
18.1

18.2

18.3

18.4

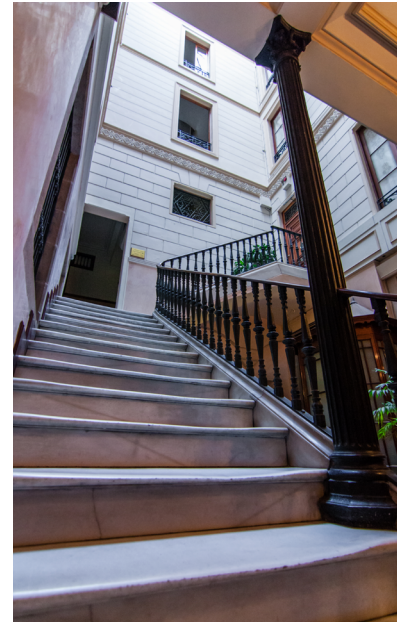
Figures 18.5 a 18.12

Ronda de Sant Pere, 36

Façana, vestíbul, escala d'accés al principal i pati de llums (Fotografies juny 2014).

18.7

18.9

18.11

18.5

18.8

18.6

18.10

18.12

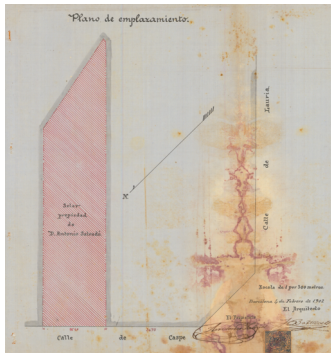
Figures 19.1 a 19.5

Carrer de Casp, 46

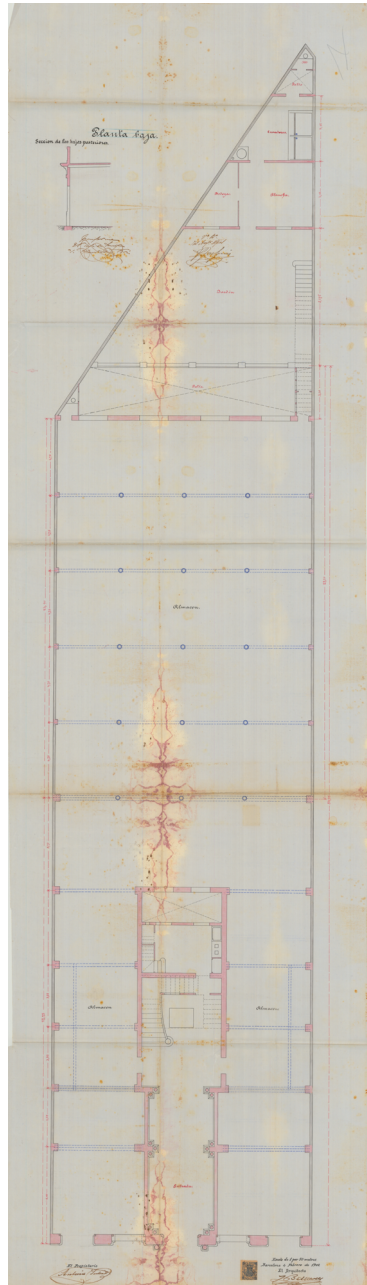
Exemple d'un edifici tipus E.
 Emplaçament, planta baixa,
 planta principal, planta dels
 pisos, alçat i secció de la façana.
 Juli Batllevell, arquitecte, 1902.
 Arxiu Municipal Contemporani de
 Barcelona, exp. núm. 8416.

Figures 19.6 a 19.8

Façana, vestíbul i escala
 (Fotografies juny 2014).

19.1

19.2

19.3

19.4

19.5

19.6

19.7

19.8

Figures 20.1 a 20.4

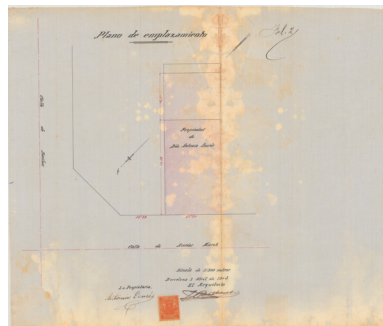
Carrer d'Ausiàs March, 46

Exemple d'un edifici tipus F.
 Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana.
 Juli Batllevell i Enric Pi, arquitectes,
 1903. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 9201.

Figures 20.5 a 20.12

(a la pàgina següent)

Façana, vestíbul, escala i pati de llums
 (Fotografies juny 2014).

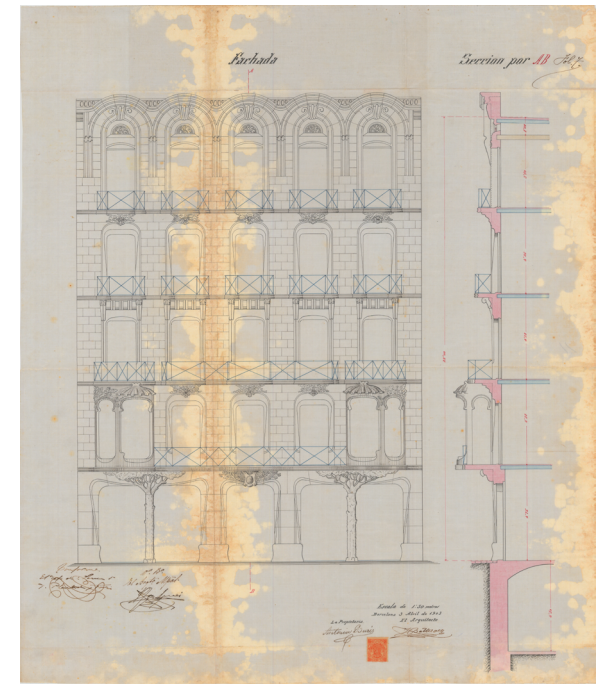
20.1

20.2

20.3

20.4

Figures 20.5 a 20.12

Carrer d'Ausiàs March, 46

Façana, vestíbul, escala i pati de llums
(Fotografies juny 2014).

20.5

20.6

20.7

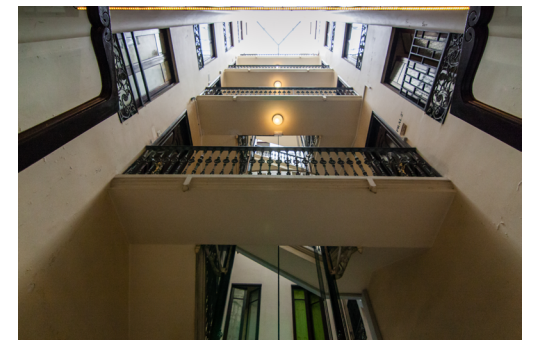
20.8

20.10

20.9

20.11

20.12

Figures 21.1 a 21.5

Carrer d'Ausiàs March, 30-32

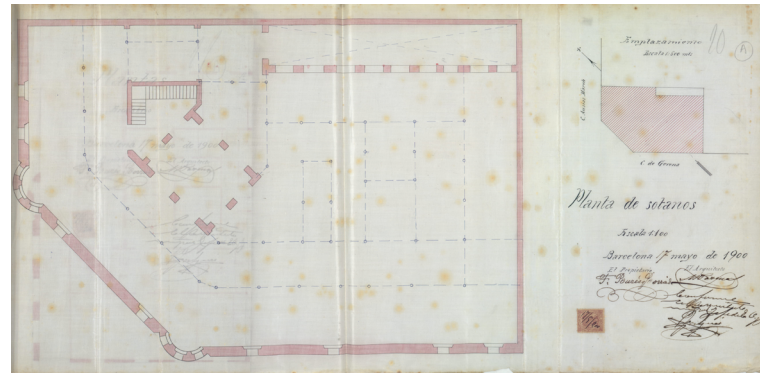
Exemple d'un edifici de xamfrà. Plànols d'emplaçament, planta soterrani, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana.

M. Pascual, arquitecte, 1900.

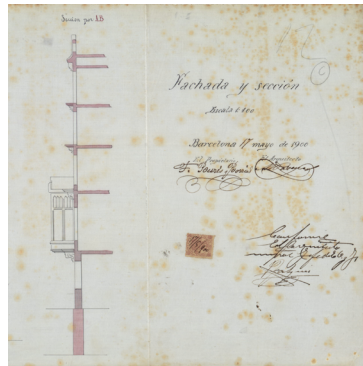
Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 07739.

Figura 21.6

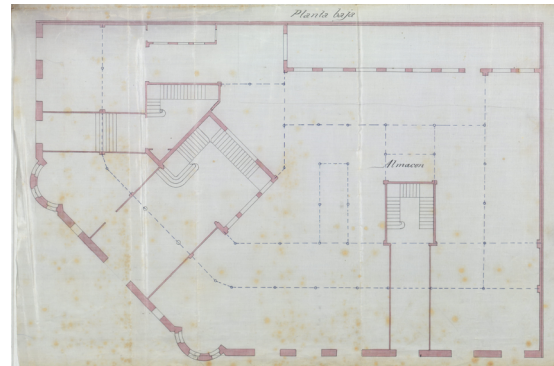
Fotografia juny 2014.

21.2

21.1

21.3

21.5

21.4

21.6

Figura 22
Carrer d'Ausiàs March, 33-35. Enric Sagnier, 1888. Fotografia juny 2014.

Figures 23.1, 23.2 i 23.3
Carrer de Bailèn, 19. 1885. Vestíbul i pati de llums (Fotografies juny 2014).

23.1

23.2

23.3

Figures 24.1, 24.2 i 24.3

Carrer de Bailèn, 21. 1885. Vestíbul, escala d'accés al principal i pati de llums (Fotografies juny 2014).

24.1

24.2

24.3

Visió de síntesi del teixit residencial de la zona de Sant Pere

La zona de Sant Pere ens apareix, en definitiva, com una zona de l'Eixample d'alta qualificació, que havia estat ocupada, en gran part, per edificis d'habitatges destinats a gent de nivell social i econòmic elevat. Com hem vist, els edificis d'habitatges que trobem a la zona de Sant Pere responen a un nombre bastant reduït de tipus. El repertori es limita a edificis dels tipus C, D i E, uns tipus que ja havíem trobat en diferents zones de la Ciutat Vella, però que aquí assoleixen un desenvolupament i una plenitud notables, i als de tipus F, que apareixen per primera vegada en aquesta zona. La flexibilitat amb què els edificis dels tipus C i D ocupen, de manera eficaç, les parcel·les estàndard de l'Eixample i aprofiten, de manera satisfactòria, les parcel·les més irregulars o conflictives; el caràcter de solemnitat amb què els edificis del tipus E posen de manifest la preeminència dels qui els van voler construir, i la claredat estructural i espacial dels del tipus F faran que aquests diversos tipus d'edificis estiguin àmpliament presents, durant molt de temps, en els teixits residencials de les zones de l'Eixample on viuen les classes mitjanes i altes de la població barcelonina.

Els habitatges que contenen tots els tipus d'edificis que acabem d'analitzar⁶⁵ tenen unes organitzacions força similars i es caracteritzen, com hem vist, per la generositat de les seves dimensions, i la relativa abundància i varietat de les dependències. Al costat d'aquests trets quantitius obvis, en trobem d'altres de caràcter qualitatiu, que

---

⁶⁵ Ens referim quasi exclusivament als pisos de les plantes superiors. En primer lloc, perquè, com ja hem dit, no tenim gaires dades documentals dels pisos principals; en segon lloc, perquè els pisos de les plantes superiors són els més nombrosos i constitueixen la part principal dels edificis que hem estudiat.

posen de manifest unes formes de vida privada en les quals una certa pompa o un luxe circumspectes conviuen amb una voluntat naixent de confort i d'eficàcia pràctica. Hem parlat més amunt de com els recorreguts que articulen aquests habitatges sembla que aspirin a configurar, en els casos més complexos i de major superfície, unes *promenades arquitecturales*, elementals però solemnes, en relació amb les quals es disposen les dependències de la casa d'acord amb un ordre jeràrquic rigorós. Però, en examinar la ubicació de les dependències, també hem pogut veure que el menjador ja es configura definitivament com la segona peça més important de la casa, immediatament després de la sala d'estar i de rebre les visites, encara que es situa a la façana del pati d'illa, al costat oposat d'on s'ubica la sala i al fons de l'habitatge, és a dir, en una posició que reuneix la preeminència que el pati d'illa ha conferit a la façana posterior dels edificis, amb el caràcter distès i confortable propi d'una estança en la qual se celebren cerimònies d'ordre més privat i domèstic que les que tenen lloc en aquell saló, obert a l'espai públic del carrer i destinat a rebre les activitats familiars de caràcter més social i representatiu. D'altra banda, als dormitoris principals, hi trobem vestidors o tocadors, en lloc d'alcoves; apareixen dependències destinades explícitament a ser despatxos; el nombre relativament elevat de dormitoris i la situació dels dormitoris petits a prop de la cuina –o la retolació explícita de *Criados* en el cas dels habitatges de la ronda de Sant Pere, 36– fan pensar en la presència permanent de personal de servei domèstic a les cases; les cuines ventilen sempre satisfactòriament als celoberts, tenen unes dimensions respectables, disposen d'un rebost annex i, en els plànols en què se'n detalla l'equipament, estan dotades de taulells, piques, fogons i cuines econòmiques; alguns habitatges, com ja s'ha dit, disposen d'autèntiques sales de bany, i, finalment, a les façanes del pati d'illa, s'hi disposen galeries susceptibles de ser utilitzades per estendre-hi la roba, cosa que fa suposar que la bugada es deu fer en alguna de les dependències de servei de l'habitatge.

Els habitatges de la zona de Sant Pere i de les zones de l'Eixample de característiques socioeconòmiques similars estaven pensats perquè s'hi poguessin desenvolupar plenament i amb comoditat un conjunt d'activitats diverses i complexes, que anaven des de l'assoliment de nivells segurament bastant elevats de relació social, de convivència familiar i de recolliment personal, fins a la satisfacció de les necessitats físiques més elementals. Per fer-ho possible,

l'habitatge començà a necessitar uns espais confortables, suficientment grans, ben condicionats, especialitzats i diferenciats, i unes instal·lacions cada vegada més complexes: la llum, el sol i la ventilació eren uns béns cada vegada més imprescindibles, i el mobiliari i l'ornamentació, que configuraven l'*entourage* de les dependències on es desenvolupava la vida dins la casa, van esdevenir progressivament menys encararats i més còmodes; d'altra banda, la il·luminació elèctrica, el subministrament d'aigua corrent i de gas, la sofisticació dels aparells sanitaris i de les cuines, i l'ascensor,⁶⁶ van anar apareixent com a avenços cada cop més imprescindibles.

---

66 Els ascensors apareixen representats poques vegades als plànols dels edificis de la zona, però les dimensions dels ulls de les escales fan pensar que estaven previstos en molts altres casos.

Zona de l'Hospital Clínic

La zona que hem denominat de l'Hospital Clínic s'estén des del carrer de Còrsega fins a l'avinguda Diagonal, entre els carrers de Casanova i d'Aribau. Aquesta zona de l'Eixample apareix durant molt de temps com un espai buit que va experimentant un procés d'edificació molt parsimoniós. Aquesta situació es pot constatar al *Plano de Barcelona de sus alrededores* de 1891 (fig. 2),⁶⁷ al *Plano de Barcelona propiedad de su Excelentísimo Ayuntamiento Constitucional* de 1903⁶⁸ i al plànol de la *Ciudad de Barcelona con su llano y alrededores*, editat entre 1915 i 1920 (fig. 13).⁶⁹ Com acabem de dir, en aquesta seqüència de plànols, es pot apreciar un lent procés d'edificació, que es produeix en parcel·les aïllades, situades fonamentalment al costat dels carrers de Muntaner i Aribau i tot al llarg del carrer de Còrsega, mentre que l'avinguda Diagonal sembla que influeix poc en el creixement de la zona. La situació varia radicalment al *Plano de la Ciudad* de 1943 (fig. 25).⁷⁰ En aquest plànol, que reflecteix de fet l'edificació de Barcelona abans de

---

67 D. J. Serra. *Plano de Barcelona y de sus alrededores en 1890, aprobado por el Excmo. Ayuntamiento en sesión del día 13 de enero de 1891*. 1891. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

68 Sección de Edificación y Ornato. Ayuntamiento de Barcelona. *Plano de Barcelona propiedad de su (Excmo.) Ayuntamiento Constitucional*. 11-1903. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

69 Frederic Armenter de Asequinolaza. Plànol posat al dia per Ramon i Frederic Armenter de Monasterio. *Ciudad de Barcelona con sus llanos y alrededores*. 1915-1920. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

70 Ayuntamiento de Barcelona. Plano de la Ciudad. *Barcelona. Plano formado con datos del Servicio del plano de la Ciudad por el oficial geómetra Francisco Vall Verdaguer, con la colaboración de los geómetras Orón Llorens, José M. Blay y Francisco Rosselló, bajo la dirección del ingeniero jefe de la Agrupación de Servicios Técnicos D. Vicente Martorell*. 1943. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

la Guerra Civil, la zona de l'Hospital Clínic apareix ocupada quasi plenament fins al carrer de Casanova. Aquest fet, juntament amb la datació dels expedients de sol·licitud de llicència d'obres referents als edificis de la zona, posa de manifest un creixement ràpid del teixit residencial durant el període comprès entre mitjan anys vint i els anys immediatament anteriors a la Guerra Civil.

La parcel·lació de la zona de l'Hospital Clínic és, en general, bastant regular i sembla molt determinada per les dimensions apropiades als tipus d'edificis i les superfícies dels habitatges que s'hi volien construir, de manera que es pot detectar una tendència a l'estandardització de les dimensions de les parcel·les.⁷¹ Així i tot, es poden apreciar les excepcions que representen alguns sectors,⁷² en què es dona una parcel·lació amb petites amplades i profunditat de parcel·la i, d'altra banda, la presència d'algunes parcel·les grans que van quedar sense edificar fins molt més tard o van ser ocupades per edificis no residencials de poc volum. La parcel·lació que trobem a la zona de l'Hospital Clínic sembla, doncs, que reflecteixi i vingui determinada per una ocupació del sòl urbà ràpida i relativament tardana que, si bé va permetre la pervivència de petits fragments de teixit residencial poc coordinats amb el seu entorn i va deixar alguns buits que no es van edificar fins després de la guerra, va propiciar que la major part de l'ocupació es fes d'acord amb uns estàndards que s'havien anat definint al llarg del procés de construcció de l'Eixample.

---

71 Les parcel·les dels edificis dels quals hem pogut trobar els expedients de sol·licitud de llicència d'obres tenen unes amplades d'entre 10 i 14 m, en la majoria dels casos (entre 10 i 11,9 m, el 43 %, i entre 12 i 13,9 m, un altre 43 %, aproximadament).

72 El cas més vistent és el sector situat al costat de muntanya del carrer de Londres, entre Casanova i Muntaner, i al llarg del passatge de Lluís Pellicer.

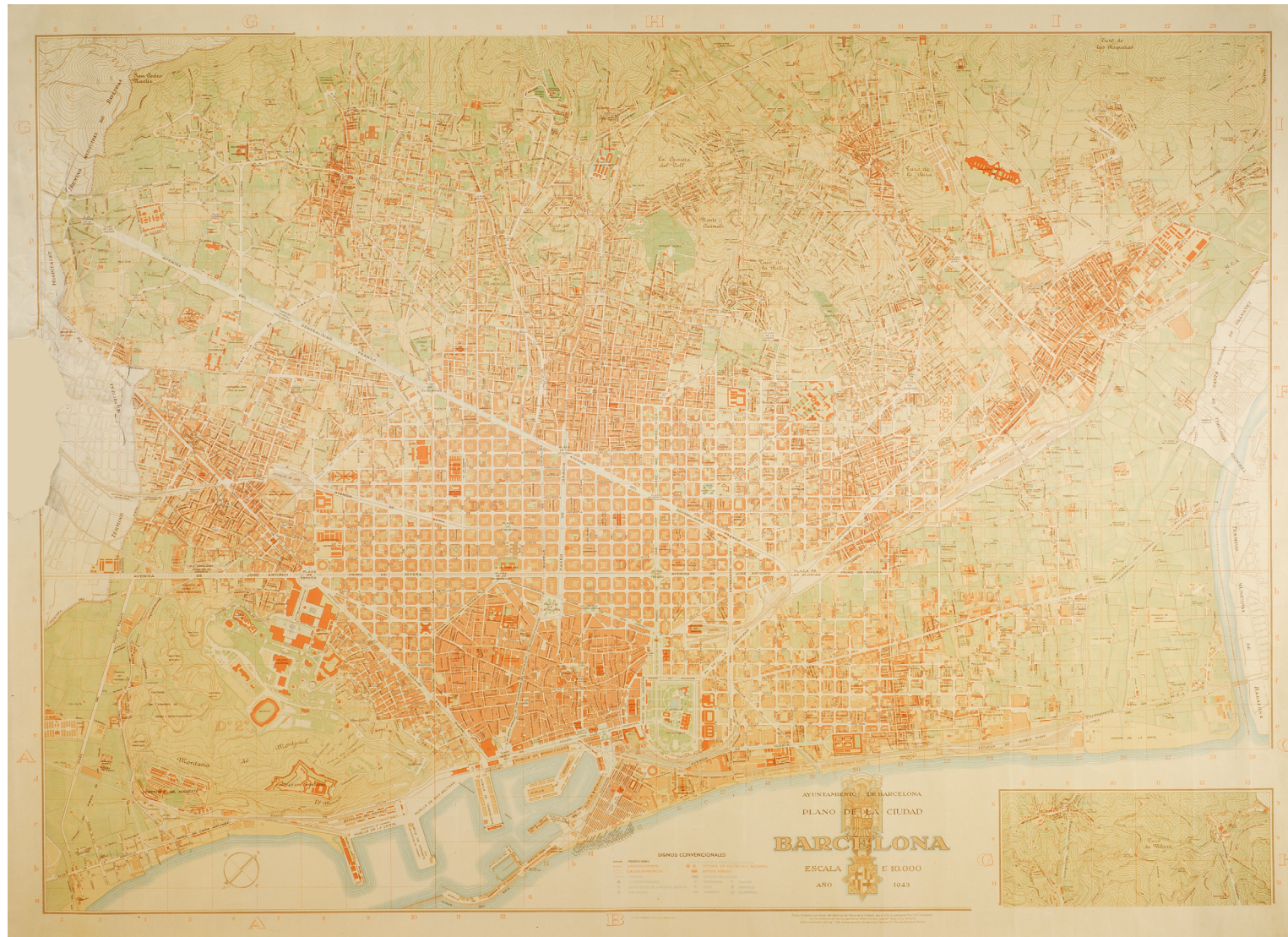

Figura 25
Ayuntamiento de Barcelona. Plano de la Ciudad. Barcelona. Plano formado con datos del Servicio del plano de la Ciudad por el oficial geómetra Francisco Vall Verdaguer, con la colaboración de los geómetras Orón Llorens, José M. Blay y Francisco Rosselló, bajo la dirección del ingeniero jefe de la Agrupación de Servicios Técnicos D. Vicente Martorell. 1943. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Anàlisi del teixit residencial

Els edificis de la zona de l'Hospital Clínic que hem pogut analitzar s'agrupen en dues categories ben diferenciades. D'una banda, un conjunt d'edificis amb quatre habitatges a cada planta, dos d'ells oberts a la façana del carrer i els altres dos oberts a la façana del pati d'illa, i tots ells servits per una mateixa escala, els quals podem dir que pertanyen al grup classificatori que, en examinar la zona de Ponent del nucli antic, hem denominat de tipus B.⁷³ D'altra banda, un seguit d'edificis que contenen dos habitatges per planta, servits per una mateixa escala i oberts a la façana del carrer i a la façana del pati d'illa que, veurem, s'estructuren d'acord amb els que hem denominat tipus D, E i F ([plànol zona](#), fig. 26).

Organització dels edificis

Edificis de tipus B. Els edificis del tipus B que trobem a la zona de l'Hospital Clínic tenen tots ells unes característiques molt semblants, i la similitud que tenen les amplades de les parcel·les sobre les quals es va construir, les superfícies ocupades pels edificis, com també la disposició i les distribucions dels habitatges que contenen, deixen entendre que es tracta d'unes solucions considerablement estandarditzades. Aquests edificis posen de manifest que, a l'època en què es van construir, el mercat immobiliari es disposava a assumir una demanda creixent d'habitatges de superfície relativament reduïda i que, per fer-ho, s'havia optat novament per aquella organització amb quatre habitatges per planta, dos d'ells oberts a la façana del carrer i els altres dos a la façana posterior, que ja havíem trobat a les zones de Ponent i de Sant Antoni. A la zona de l'Hospital Clínic, contràriament al que havia succeït en aquelles altres zones, gràcies a una determinació de la profunditat edificable raonable i raonablement

---

⁷³ Volum I. *Op. cit.*; p. 49 i seg.

respectada, que assegurava l'amplitud dels patis d'illa, les dependències principals de tots els habitatges tenen unes condicions de llum i de ventilació dignes i equivalents, malgrat que la resta de les peces que componen els habitatges ventilen a celoberts d'1,15 m d'amplada o s'obren a patis de petites dimensions.

Els habitatges dels edificis del tipus B que trobem a la zona de l'Hospital Clínic són, com hem dit, relativament petits –entorn dels 60 m² de superfície–, però, tot i amb això, s'hi pot veure un esforç considerable per encabir-hi el màxim nombre possible d'estances. Això s'assoleix, lògicament, a còpia que les zones de relació i convivència familiar (ara qualificades estrictament com a *menjadors* a la retolació dels plànols, excloent-ne amb cura la designació de *sales*) tinguin unes dimensions iguals o poc superiors a les que tenen els dormitoris principals –els únics de cada habitatge que ventilen a la façana– de reduir dràsticament la superfície dels dormitoris secundaris i de dotar els habitatges d'uns serveis amb les dimensions i l'equipament mínims. Gràcies a aquestes constriccions, el nombre de dormitoris que tenen els habitatges oscil·la entre els tres de Casanova, 172 (*planta tipus*, fig. 26.3.b) (*plànol zona*, fig. 26), i els cinc de París, 172 (*planta tipus*, fig. 26.4.a) (*plànol zona*, fig. 26), mentre que a Casanova, 155 (*expedient*, fig. 27.1 a 27.4) (*planta tipus*, fig. 26.2) (*plànol zona*, fig. 26), hi trobem dos habitatges de quatre dormitoris i dos de tres a cada planta; a Còrsega, 209 (*expedient*, fig. 28.1 a 28.6) (*planta tipus*, fig. 26.3.b) (*plànol zona*, fig. 26), tres habitatges de tres dormitoris i un de quatre, i a Còrsega, 211 b (*expedient*, fig. 29.1 a 29.4) (*planta tipus*, fig. 26.3.b) (*plànol zona*, fig. 26), quatre habitatges amb quatre dormitoris cada un. Veiem, doncs, que hi ha una tendència clara a fer predominar el factor quantitatiu sobre el qualitatiu i conferir als habitatges uns trets –la situació a la façana d'uniques dependències considerades principals i, per tant, dotades d'un cert caràcter simbòlic o de prestigi; el nombre elevat de dormitoris; la cura en un tractament de façana formalment posat al dia– que, imposant-se a la seva petitesa objectiva, els facin atractius i, per tant, comercials.

Per bé que els edificis dels quals estem parlant són, com hem dit, molt similars entre si i fan pensar que constitueixen un conjunt de respostes estàndards, podem observar que aquestes respostes no han assolit encara un nivell gaire elevat d'encaix i maduresa. Les distribucions d'alguns dels habitatges que contenen presenten incongruències notòries, sobretot pel que fa al malbaratament de la superfície, a la disposició aleatòria i al

dimensionament de les estances.⁷⁴ Aquestes incongruències, que són més sorprenents perquè es produeixen en habitatges de superfície reduïda, posen de manifest la incompatibilitat d'uns programes desproporcionadament amplis amb unes superfícies d'edificació petites, la relativa rigidesa del traçat i la parcel·lació de les illes de l'Eixample a l'hora d'acollir edificis d'habitatges de poca superfície i, en darrer terme, la manca de familiaritat dels qui els van projectar amb el tractament d'aquesta mena d'edificis i d'habitatges. Les dificultats i les incongruències que trobem en aquests pisos comencen a apuntar l'aparició –o la presa en consideració– d'un mercat tendencialment massiu d'habitatges de superfície reduïda i els límits que presenten, a l'hora de donar resposta a les demandes d'aquell mercat, les formes d'actuació que van presidir la creació del teixit residencial de l'Eixample des de final del segle XIX.

Edificis de tipus D. Els edificis del tipus D, com sabem, són aquells que contenen dos habitatges per planta, cada un dels quals ocupa tota la profunditat de l'edifici i va, per tant, des de la façana del carrer fins a la façana posterior; ambdós habitatges estan servits per una mateixa escala i comparteixen un mateix pati de llums, situat com a prolongació de l'àmbit de l'escala i darrere seu en relació amb el carrer. A l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, hem pogut trobar els expedients de sol·licitud de llicència d'obres de quatre edificis d'aquest tipus, situats a la zona de l'Hospital Clínic. Es tracta dels edificis situats al carrer de Casanova, 197 ([expedient](#), fig. 30.1 a 31.7) ([planta tipus](#), fig. 26.8) ([plànol zona](#), fig. 26); els dos edificis bessons de Muntaner, 182 ([planta tipus](#), fig. 26.4.b) ([plànol zona](#), fig. 26); el de Muntaner, 208 ([planta tipus](#), fig. 26.7.a) ([plànol zona](#), fig. 26), i el del carrer de París, 145 ([planta tipus](#), fig. 26.5) ([plànol zona](#), fig. 26). Llevat dels edificis que s'alcen a Casanova, 197, la resta dels edificis del tipus D de la zona d'Hospital Clínic no ofereixen particularitats massa destacables. Mostren una vegada més, això sí, la flexibilitat d'aquest tipus, la seva capacitat de respondre a situacions i dimensions de parcel·la diverses.

L'edifici de París, 145, s'aixeca sobre una parcel·la de 12 m d'amplada, una amplada estàndard, com hem vist, però només té una profunditat d'uns 18,5 m, bastant inferior, per tant, a les profunditats habituals dels edificis de la zona,

---

⁷⁴ Els habitatges de l'edifici situat a Còrsega, 209, són un exemple extrem d'aquesta mena d'incongruències.

quasi sempre compreses entre 24 i 28 m. Els seus habitatges tenen 100,5 m² de superfície. L'edifici de Muntaner, 208, d'11 × 24 m, és situat a la part del xamfrà de l'illa, i la seva façana posterior queda amagada del pati d'illa per l'edifici de Londres, 94, del qual se separa mitjançant un pati de 6 m d'amplada. Els habitatges d'aquest edifici tenen 107 m² de superfície. Els dos edificis bessons de Muntaner, 182, estan construïts sobre una parcel·la d'uns 17,5 m d'amplada per 30,5 m de fons, de la qual ocupen una profunditat de 24,5 m; cada edifici té, per tant, una amplada bastant reduïda, d'uns 8,75 m; d'altra banda, en estar situats a la part del xamfrà, també en aquest cas les façanes posteriors queden parcialment amagades del pati d'illa. Els seus habitatges tenen 95,5 m² de superfície. Totes aquestes particularitats fan que els habitatges que contenen aquests edificis, sobretot els de Muntaner, 208, i Muntaner, 182, presentin anomalies evidents, accentuades per l'obsessió de dotar-los d'un nombre molt elevat de dormitoris (cinc en ambdós casos).

En canvi, l'immoble de Casanova, 197 ([expedient](#), fig. 30.1 a 30.7), presenta uns trets singulars i bastant interessants. Està compost per dos edificis bessons del tipus D, que van ser construïts, simultàniament i d'acord amb un projecte únic, l'any 1913, força abans que la majoria dels de la zona de l'Hospital Clínic. L'immoble en qüestió es construï sobre una parcel·la gran, de 22 m d'amplada per uns 48,5 de profunditat, de la qual se'n van edificar 25 a partir de l'alineació del carrer, mentre que la resta es va deixar sense edificar i, possiblement, al principi es va destinar a jardí.

Les plantes superiors de cada un dels edificis que componen l'immoble s'organitzen molt clarament amb dos habitatges per planta, ambdós servits per una mateixa escala, la qual se situa a la segona crugia de l'edifici (comptant des del carrer). Darrere de la caixa de l'escala, s'obre un pati de llums que té la mateixa amplada que l'escala i ocupa el que seria la tercera crugia de l'edifici. Darrere d'aquest pati, se succeeixen dues crugies més i, finalment, una galeria oberta sobre el pati d'illa. A la mateixa línia del pati de l'escala, és a dir, a la teòrica tercera crugia de l'edifici, hi trobem uns celoberts d'1,5 m d'amplada, situats sobre les mitgeres, que, en el cas dels de la mitgera que separa els dos edificis bessons, formen un sol pati de 3 m d'amplada. Aquest seguit de patis i celoberts fan de la tercera crugia de l'edifici una mena de zona lliure contínua, només travessada pels rebedors dels

habitatges,⁷⁵ que separa les dues crugies situades del costat del carrer de les dues del costat del pati d'illa. A cada una de les plantes del conjunt format pels dos edificis, hi trobem quatre habitatges, d'uns 120 m² de superfície cadascun (13,75 dels quals corresponen a la galeria posterior), que consten d'una sala, situada a la façana del carrer; un menjador a la banda del pati d'illa; dos dormitoris grans, un a cada façana; dos *cuartos* –un d'ells, amb caràcter de dependència auxiliar, sense ventilació i molt petit–, una cuina, un bany, un vàter i l'ampla galeria oberta al pati d'illa. Són habitatges, doncs, de superfície mitjana i amb una distribució curiosament poc constreta per la voluntat de disposar d'un nombre elevat de dormitoris, però que, si ens fixem amb el que està indicat en els plànols del projecte, es preveu que puguin ser agrupats de dos en dos per tal de formar habitatges d'una superfície gran i d'un programa complex.

A les plantes baixa i d'entresòl d'aquests dos edificis, la disposició clara en dues unitats bessones, però autònomes, que trobàvem a les plantes superiors es transforma en una organització conjunta que unifica els dos edificis i els fa accessibles mitjançant un passadís ample que discorre pel mig de l'immoble, tot comunicant el carrer amb l'espai lliure del pati d'illa, al qual s'obren les escales dels dos edificis bessons.⁷⁶ Al projecte original, la primera tramada de cada una d'aquestes escales dóna accés a sengles habitatges que ocupen la totalitat de les respectives plantes d'entresòl. Aquests dos habitatges tenien, per tant, un accés preeminent des del carrer per l'única porta del primer replà de l'escala; estaven connectats amb al jardí del pati d'illa mitjançant una escala privada que arrencava de la galeria posterior –pomposament qualificada de *serre*–; tenien una superfície considerable (l'habitatge de la dreta,

---

75 Lamentablement, un racó d'aquests rebedors, que, d'altra banda, estan magníficament oberts pels dos costats als patis de llum, és ocupat per un vàter.

76 El passadís d'accés té la mateixa amplada que el pati de llums situat a la mitgera de separació dels dos edificis bessons del qual rep llum a la part mitjana.

mirant des del carrer, també havia d'ocupar, pel que es pot deduir dels plànols existents, una part de la planta baixa de l'edifici); responien a uns programes relativament complexos i sumptuosos, i gaudien de la privacitat que els devia assegurar el fet d'estar situades un nivell per sobre de la via pública, en un carrer aleshores encara tranquil d'una zona encara no gaire cèntrica. Les condicions d'aquests habitatges semblaven, doncs, voler repetir, d'alguna manera, les dels habitatges principals dels edificis del tipus E que hem trobat a les zones de Sant Pere i del Palau Menor, els quals, al seu torn, intentaven repetir les dels casalots i palaus urbans de la Ciutat Vella, i aquesta aspiració es volia fer compatible –tal com també passava amb els edificis del tipus E esmentats– amb la construcció d'uns habitatges de menor superfície, organitzats, com hem vist, segons la disposició dels habitatges dels edificis del tipus D.

Curiosament, malgrat la solució sofisticada que s'adopta a l'immoble de Casanova, 197, els equipaments dels edificis i dels habitatges són bastant rudimentaris: el projecte no preveu la instal·lació d'ascensor, l'equipament de les cuines és molt elemental i, tot i que els habitatges disposen de bany i vàter, el bany és de dimensions força petites i els plànols no especifiquen quines peces el conformen. Els equipaments, doncs, estan assumits d'una manera sumària i convencional, i són similars als que es preveien per a molts dels edificis de categoria mitjana que es van construir a Barcelona pels volts de 1910.

Edificis de tipus E. Pel que fa als edificis de la zona de l'Hospital Clínic classificables dins del tipus E, hem trobat els expedients dels que estan situats als números 175 i 177 del carrer de París ([planta tipus](#), fig. 26.7.b) ([plànol zona](#), fig. 26) i el del número 157 del carrer de Montaner ([planta tipus](#), fig. 26.1) ([plànol zona](#), fig. 26). Es tracta d'edificis construïts sobre parcel·les d'unes amplades similars (entre 13,5 i 15 m) i lleugerament superiors a les amplades més freqüents a la zona. Contenen dos habitatges per planta en els quals el pati de llums principal és situat davant de l'escala venint des del carrer. Tanmateix, tot i que aquests trets ens permeten classificar-los dins del tipus E, la seva disposició difereix clarament de la que tenien els edificis d'aquest tipus a la zona del Palau Reial Menor, a Ciutat Vella, i a la de Sant Pere de l'Eixample. Cap dels edificis situats a París, 175 ([expedient](#), fig. 31.1 a 31.5) i 177, té una primera planta amb un habitatge principal servit per una escala exclusiva, i, en tots dos casos, els patis de llums tenen la mateixa amplada que l'escala davant de la qual estan situats i formen amb ella una mena d'unitat estructural, cosa

que els allunya de l'autonomia i la preeminència que tenen els patis centrals dels edificis del tipus E.⁷⁷ Per la seva banda, l'edifici de Muntaner, 157, també sense habitatge principal a la primera planta, presenta una ocupació reduïda –uns 19 m– del fons edificable de la parcel·la que ocupa i una disposició de la seva planta totalment excepcional, que fa que l'escala situada darrere del pati de llums tingui la part posterior oberta a la zona del pati d'illa.⁷⁸ Les superfícies dels habitatges són de 157 m² a París, 175; 134 m² a París, 177, i 108 m², a Muntaner, 157.

Edificis de tipus F. Finalment, a la zona de l'Hospital Clínic, s'hi ubiquen edificis del tipus F, és a dir, edificis amb dos habitatges per planta, ambdós oberts a la façana del carrer i a la del pati d'illa, que, a la zona central, presenten un nucli espacial i estructural format per l'agrupació de l'escala de veïns i dos patis de llums i ventilació, un d'ells al davant i l'altre al darrere de l'escala.⁷⁹ Es poden incloure, dins aquest tipus d'edifici, els situats als números 178,

---

77 La planta d'aquests dos edificis s'aproxima més a la del que havíem trobat al carrer de Manso, 54, a la zona de Sant Antoni, que també havíem classificat, amb moltes reserves, dins el tipus E.

78 Els habitatges de l'edifici de París, 175, tenen uns 170 m² de superfície i els de París, 177, uns 150, però aquestes superfícies, força considerables, s'utilitzen més per obtenir un nombre molt elevat de dormitoris (6, entre grossos i petits, en tots els habitatges d'ambdós edificis) que per assolir uns nivells molt notables de confort i serveis (les sales, situades a la façana del carrer, i els menjadors, a la façana del pati d'illa, tenen les mateixes superfícies que els dormitoris situats al costat seu; els serveis, a banda de la cuina amb rebost, estan integrats per un bany i un vàter. Tots dos edificis disposen d'ascensor, el qual discorre per l'ull de l'escala. Els habitatges de l'edifici de París, 157, tenen uns 113 m² de superfície i estan compostos per un menjador-sala que s'obre al pati d'illa; cinc dormitoris, un dels quals situat al costat del menjador i comunicat amb ell, de manera que es pot utilitzar com a ampliació del menjador; una estança de petites dimensions, segurament un dormitori de servei; la cuina, el bany i el vàter. En aquests habitatges, s'endevina una zonificació de l'habitatge, amb una part de dia, disposada cap al pati d'illa, i una de dormitoris del costat del carrer.

79 Aquests edificis repeteixen l'organització que, en el nostre treball, havíem trobat per primera vegada als edificis de la zona de Sant Pere situats a Ausiàs March, 46; Bailèn, 36; Casp, 48, i Roger de Llúria, 8 i 10, i que hem descrit més amunt (p. 22 i seg.).

182 (**planta tipus**, fig. 26.3.a), 210 (**expedient**, fig. 32.1 i 32.2) i 212 (**planta tipus**, fig. 26.6.a) del carrer de Casanova, al número 147 de París (**planta tipus**, fig. 26.5) i als números 185 (**expedient**, fig. 33.1 a 33.3), 187 i 187b del carrer de Muntaner (**planta tipus**, fig. 26.6.b) Es tracta d'edificis que contenen habitatges de característiques similars: responen a un mateix programa –rebedor de superfície considerable, sala a la façana del carrer, menjador a la del pati d'illa, quatre dormitoris, cuina, bany, vàter, galeria oberta al pati d'illa que sovint conté un safareig tancat, tot plegat articulat per un llarg passadís– i tenen unes superfícies properes als 130 m². Les diferències que presenten estan motivades exclusivament per les amplades de les parcel·les que ocupen, uns 12,5 m en el cas dels edificis situats al carrer de Casanova i uns 10,5, els del carrer de Muntaner. Aquesta diferència fa que els edificis situats a Muntaner només puguin tenir tres obertures a les façanes i que la distribució dels habitatges que contenen s'hagi de resoldre mitjançant una solució “capiculada”, amb dues dependències a una de les façanes i una a l'altra, mentre que l'amplada superior de la parcel·la dels edificis del carrer de Casanova els permet tenir quatre obertures per façana i assolir la disposició simètrica dels habitatges. Els edificis que ens ocupen semblen destinats, doncs, a satisfer una demanda molt definida d'habitatges de nivell relativament elevat mitjançant uns programes i unes solucions de composició de les plantes que ja han esdevingut plenament convencionals.

Els usos no residencials

Les plantes baixes dels edificis de la zona de l'Hospital Clínic estan destinades a servir de botigues i, en bastants casos, l'existència de botigues de dimensions no gaire grans es fa compatible amb la d'habitatges destinats clarament a l'ús dels botiguers: Còrsega, 209 (**expedient**, fig. 28.2) i Còrsega, 211 (**expedient**, fig. 29.1). L'existència d'aquestes solucions mixtes i el fet que siguin freqüents els edificis en què els accessos –l'entrada, l'escala i els patis relacionats amb l'escala– ocupen una part considerable de la planta baixa (París, 175, **expedient**, fig. 31.2) fan que, en aquests edificis, els locals comercials generalment siguin relativament petits i estrets, i semblin destinats més aviat a satisfer les necessitats comercials del barri. D'altra banda, i com a conseqüència de l'amplada reduïda d'aquests

locals, en molts dels edificis que hem estudiat l'estructura de parets de càrrega es perllonga a la planta baixa, això fa innecessària –o molt limitada– la utilització d'elements estructurals metàl·lics.⁸⁰

Tractament formal dels edificis

Les façanes dels edificis d'habitatges de la zona del Clínic que donen al carrer són considerablement homogènies i no es poden advertir diferències substancials entre les que corresponen a edificis que contenen habitatges grans i de programa generós i les dels edificis que contenen habitatges de superfície reduïda. Se segueix un contingut classicisme acadèmic a l'hora d'articular aquestes façanes a còpia de remarcar-ne la part central, accentuar-ne la planta baixa com a sòcol o com a pòrtic, emfatitzar-ne l'acabament superior volent-li donar una certa aparença d'àtic i emmarcar-ne les obertures. Tot això es persegueix amb un nombre molt limitat de recursos –falsos especejats, ús molt contingut d'alguns elements del llenguatge de l'arquitectura del classicisme, utilització de mansardes a la francesa, etc.– que, en algun cas, quasi només s'insinuen tènuelement. D'altra banda, les possibles emergències són reduïdes al mínim: les tribunes tancades són poc freqüents i, normalment, per fora del pla de la façana només sobresurten els balcons oberts, quasi sempre protegits per subtils baranes de ferro.⁸¹ El tractament formal dels edificis de la zona de l'Hospital Clínic sembla com si busqués conferir-los un aspecte de correcció elegant i impersonal

---

80 Entre tots edificis dels quals hem trobat informació gràfica, els únics que tenen una planta baixa ampla, estesa a la part de la parcel·la situada a sota del pati d'illa i dotada d'una estructura metàl·lica considerable, són els que estan situats als números 210 i 212 del carrer de Casanova ([expedient](#), fig. 32.1).

81 Potser les singularitats més significatives que es poden apreciar a les façanes dels edificis que hem estudiat les trobem en les grans dimensions i en la subtileza de l'emmarcament de les finestres centrals dels edificis situats als números 209 i 211 del carrer de Còrsega ([fig. 28.5 i 28.6](#)). Es tracta de dos edificis construïts en una data força tardana –els anys 1930 i 1935, respectivament– i el disseny i la grandària de les finestres semblen reflectir models de l'arquitectura del Moviment Modern.

(fig. 34), capaç de satisfer els gustos de l'època –segurament marcats per l'apetència de civilitzada discreció que preconitza el noucentisme– i fer-los aptes per respondre a les expectatives d'un públic que –si hem de jutjar per l'àmplia gamma de superfícies dels habitatges– ja comença a ser força diversificat. Aquesta mateixa neutralitat impersonal fa que el seguit de façanes de la zona acabi constituint una mena de superfície contínua i sense accidents, i que s'accentuï la separació entre l'espai públic del carrer i l'espai privat dels habitatges.

Les dades de situació dels edificis, la data de l'expedient de llicència d'obres, el nom de l'arquitecte autor del projecte, les dimensions d'amplada i fondària dels edificis, i superfície dels habitatges que contenen són els següents:

Carrer de Casanova	155	1923	Melcior Viñals	11,84 × 21,16 m	55,50 m ²
	172	1928	Luis G. Colomer	13,42 × 22,75 m	61,46 m ²
	178	1928	Antoni Bartra		
	182	1928	Antoni Bartra		
	197	1913	Juli Marial		
	210-212	1928	Antoni Bartra		
Carrer de Còrsega	209	1930	Francesc de Paula Riera	12,00 × 28,00 m	68,40 m ²
	211 b	1935	Antoni Fusas	12,00 × 26,50 m	72,42 m ²
Carrer de Muntaner	157	1930	Francesc de Paula Quintana		
	182		Ramon Almirall		
	185	1929	Josep Alemany		
	187	1929	Josep Alemany		
	187b	1931	Josep Alemany		
	208				
Carrer de París	145				
	147	1929	Antonio Pascual		
	172	1925	Francesc Aznar	12,00 × 27,00 m	68,15 m ²
	175	1930	Pere Benavent		
	177	1927	Pere Benavent		

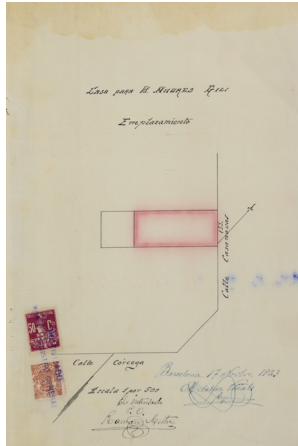
Figura 26
Plànol de la zona de l'Hospital Clínic

Figures 27.1 a 27.4

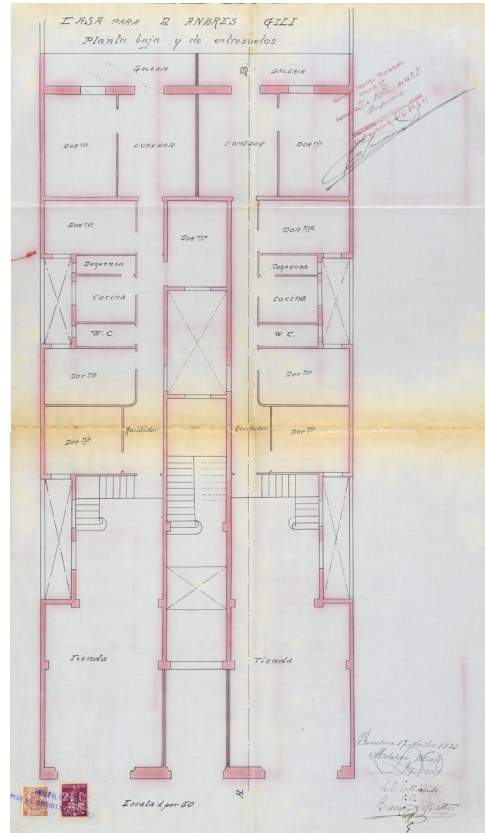
Carrer de Casanova, 155

Exemple d'un edifici tipus B. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana.

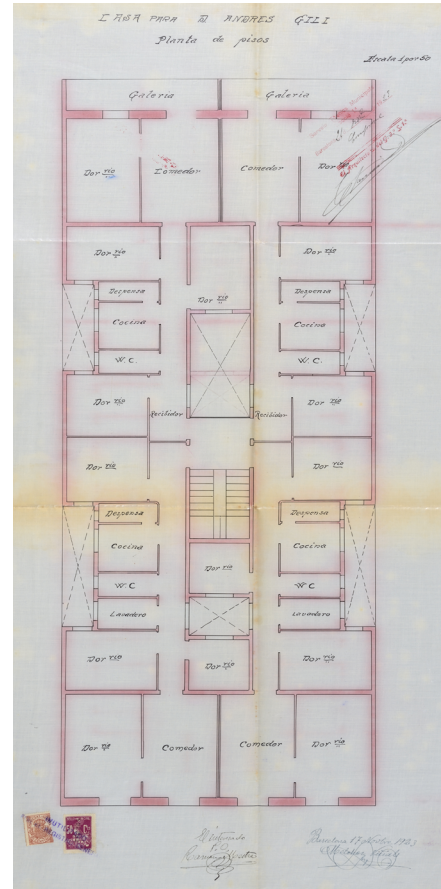
Melcior Viñals, arquitecte, 1923. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 27208.

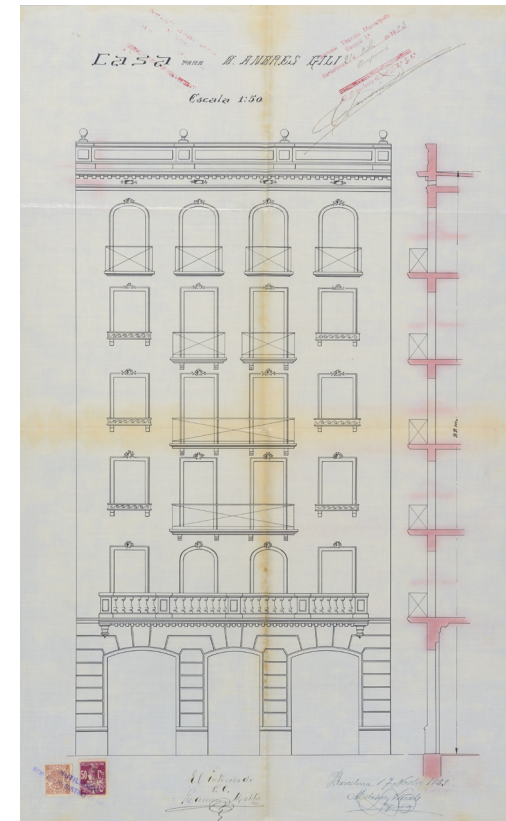
27.1

27.2

27.3

27.4

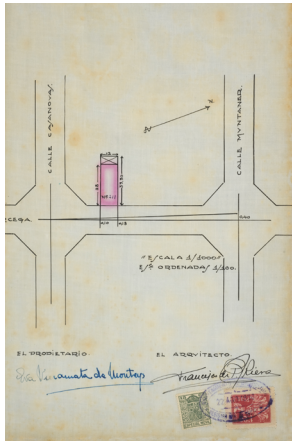
Figures 28.1 a 28.4

Carrer de Còrsega, 209

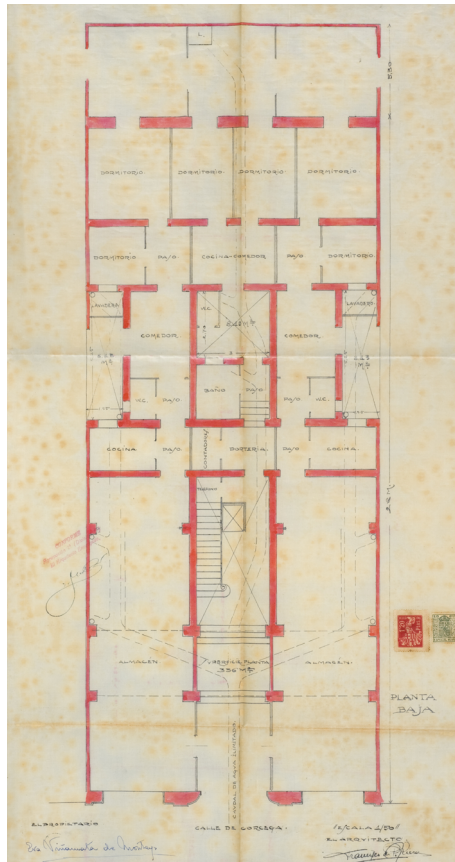
Exemple d'un edifici tipus B. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Francesc de Paula Riera, arquitecte, 1930. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 47288.

Figures 28.5 i 28.6

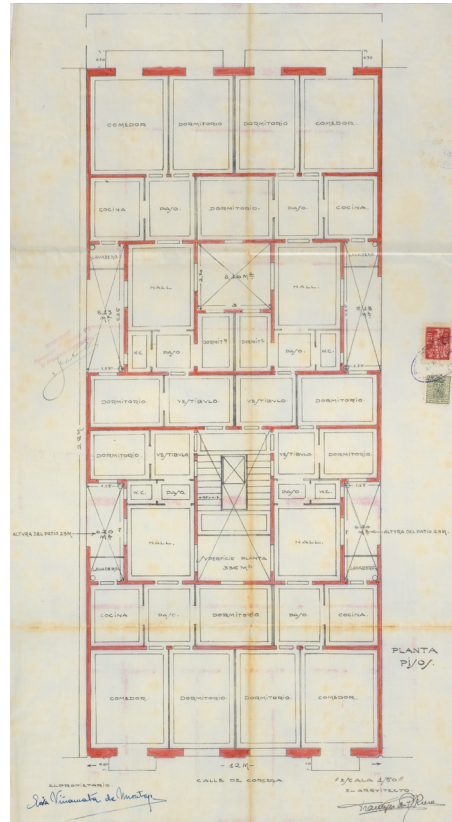
Fotografies juny 2014.

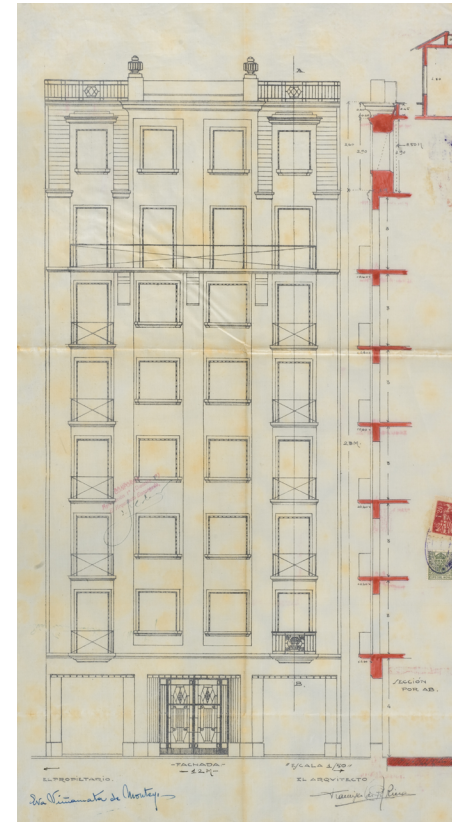
28.1

28.2

28.3

28.4

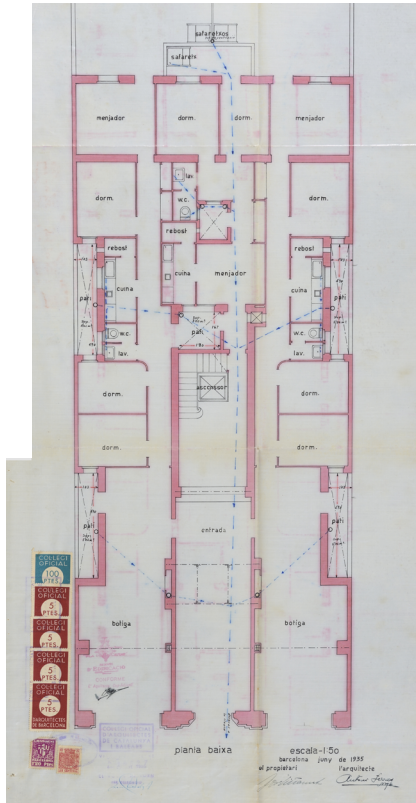
28.5 i 28.6

Figures 29.1 a 29.4

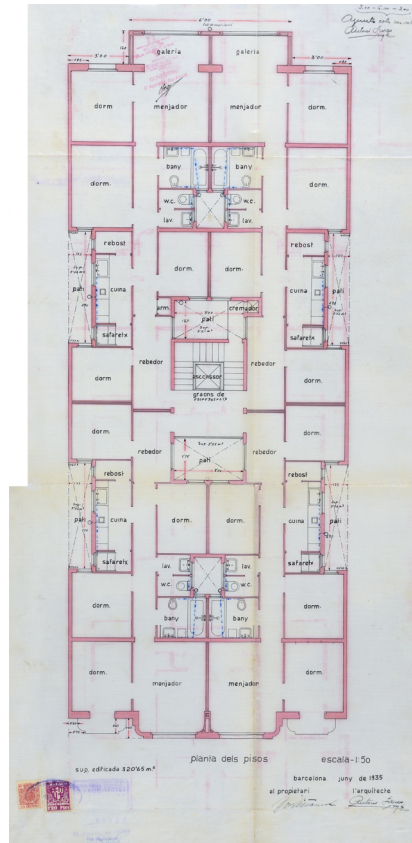
Carrer de Còrsega, 211

Exemple d'un edifici tipus B. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana.

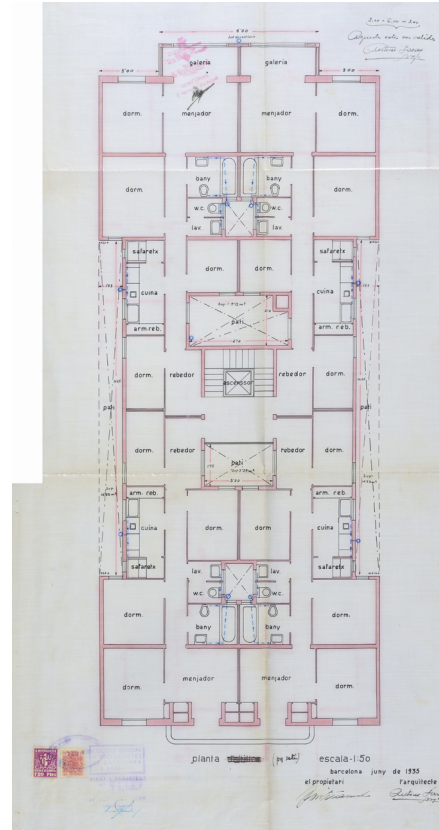
Antoni Fusas, arquitecte, 1935. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 63822.

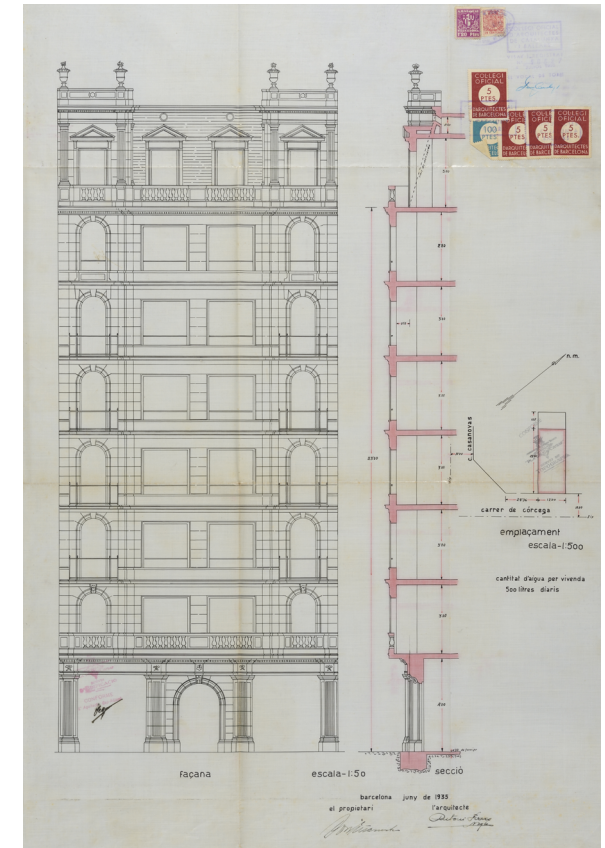
29.1

29.2

29.3

29.4

Figures 30.1 a 30.5

Carrer de Casanova, 197

Exemple d'un edifici tipus D.

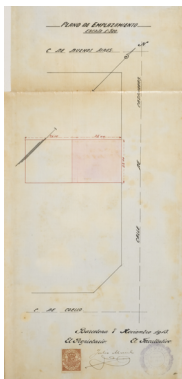
Emplaçament, planta semisoterrani, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana.

Juli Marial, arquitecte, 1913.

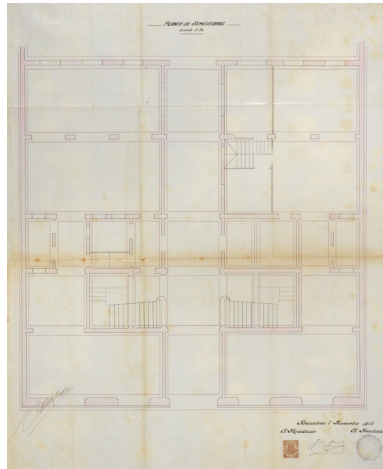
Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 14996.

Figures 30.6 i 30.7

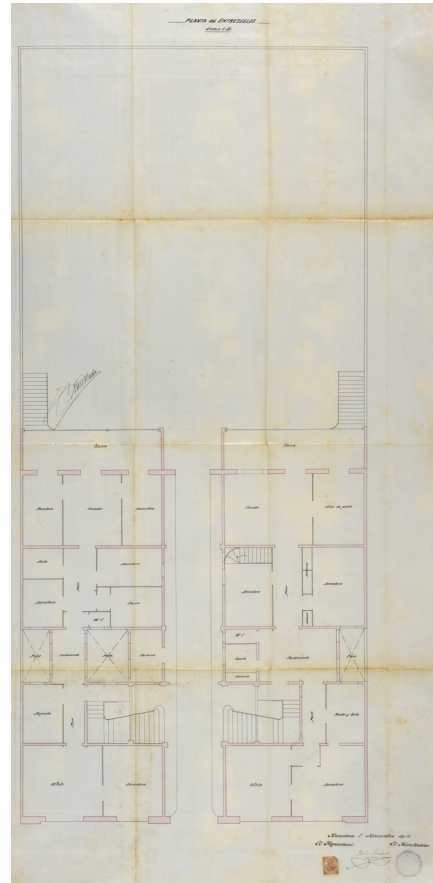
Fotografies juny 2014.

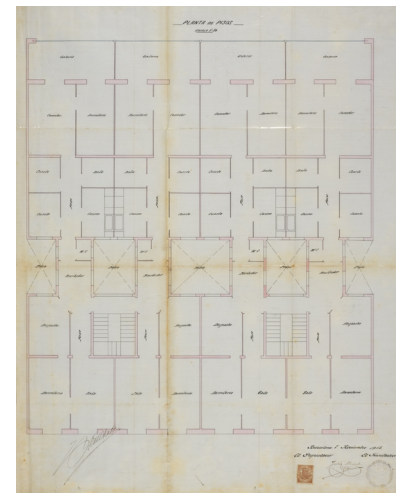
30.1

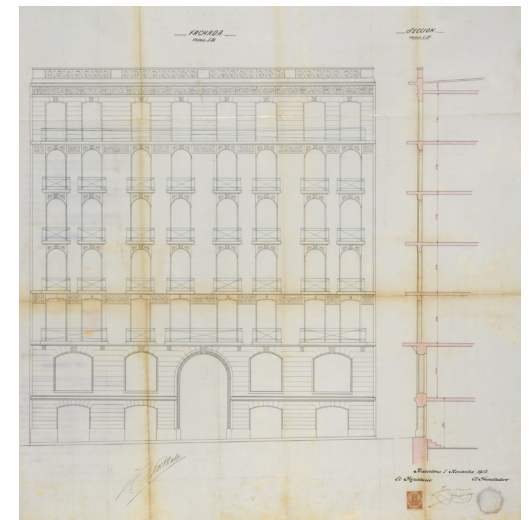
30.2

30.3

30.4

30.5

30.6

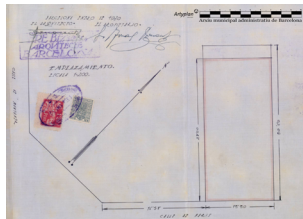

30.7

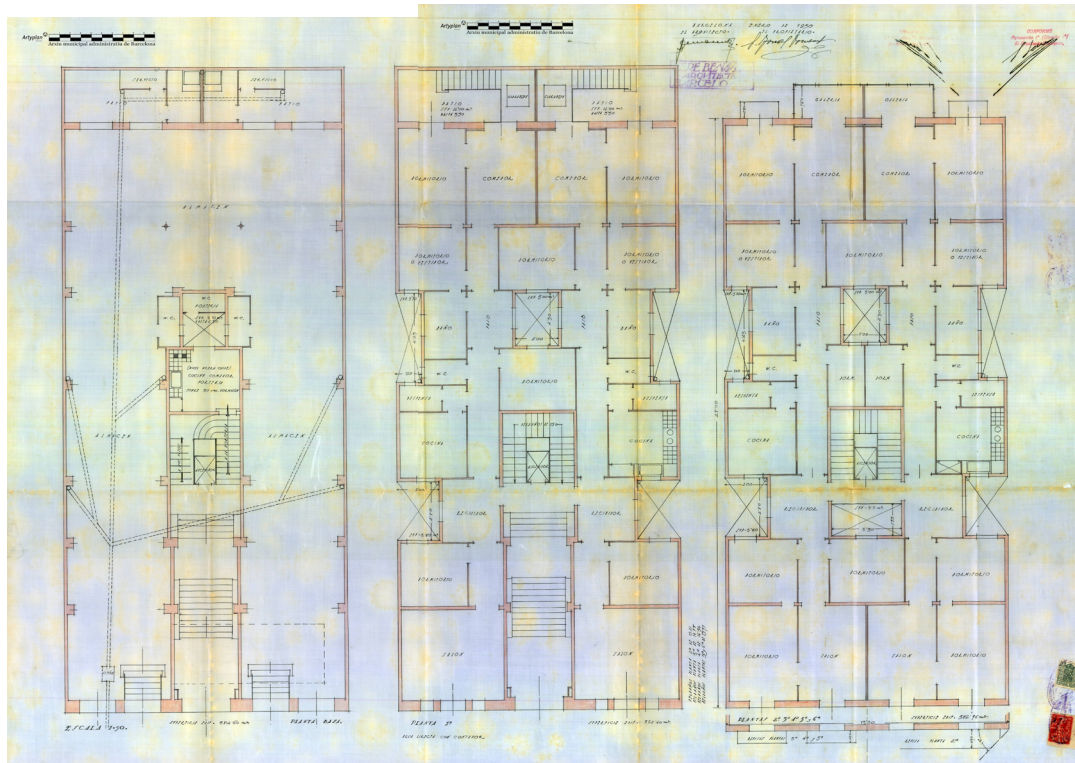
Figures 31.1 a 31.3
Carrer de París, 175

Exemple d'un edifici tipus E.
 Emplaçament, planta baixa, planta primera, planta dels pisos 2on al 6è, alçat i secció de la façana.
 Pere Benavent, arquitecte, 1930.
 Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 45347.

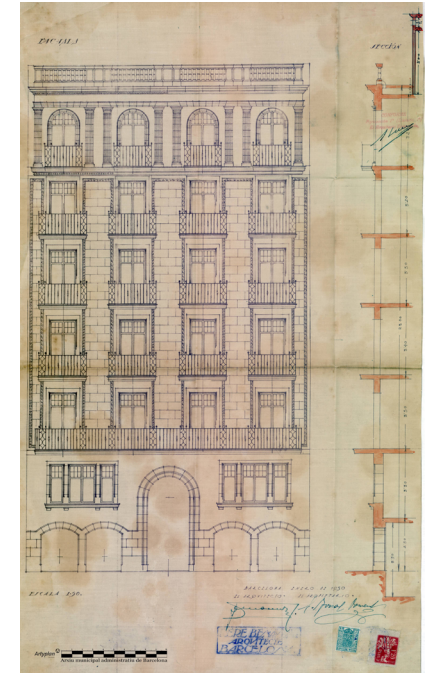
Figures 31.4 i 31.5
 Fotografies juny 2014.

31.1

31.2

31.3

31.4

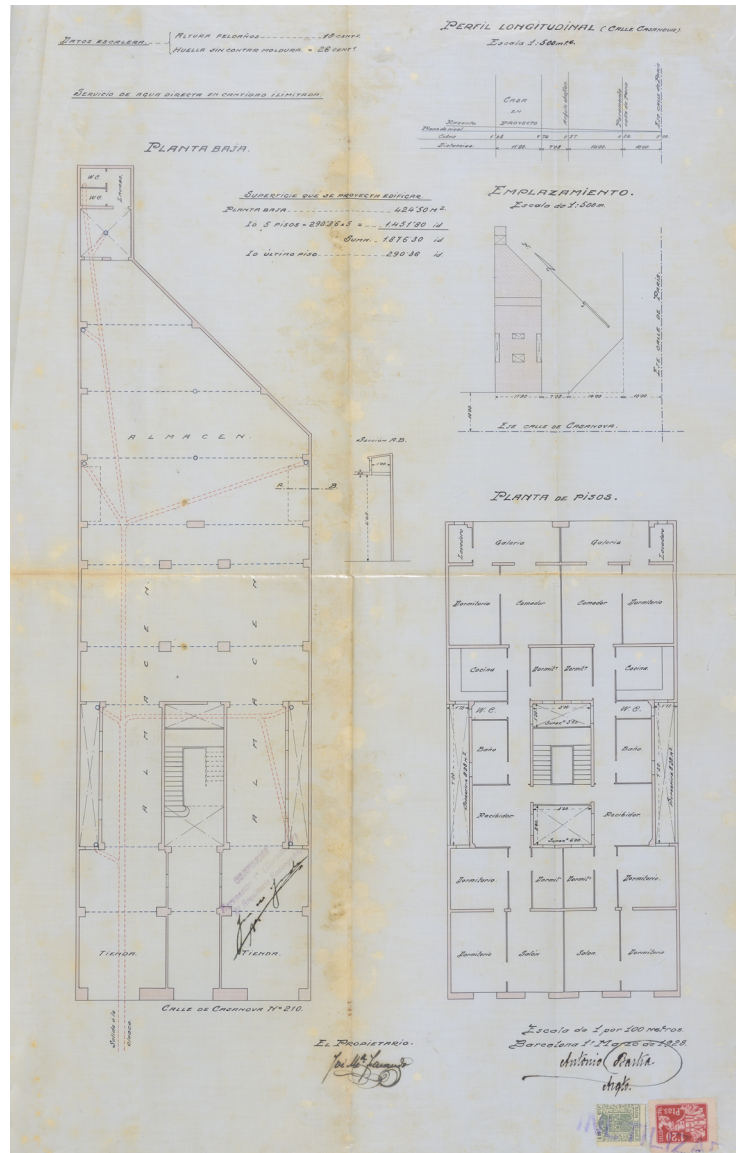

31.5

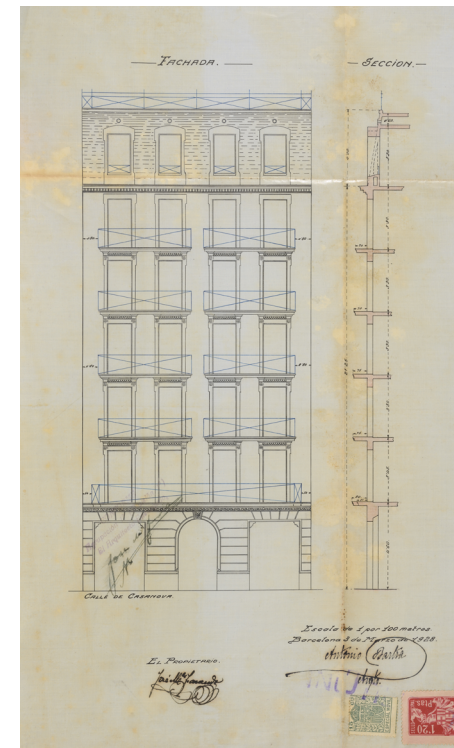
Figures 32.1 i 32.2

Carrer de Casanova, 210

Exemple d'un edifici tipus F.
 Emplaçament, planta baixa, planta dels
 pisos, alçat i secció de la façana.
 Antoni Bartra, arquitecte, 1928.
 Arxiu Municipal Contemporani de
 Barcelona, exp. núm. 39391.

32.1

32.2

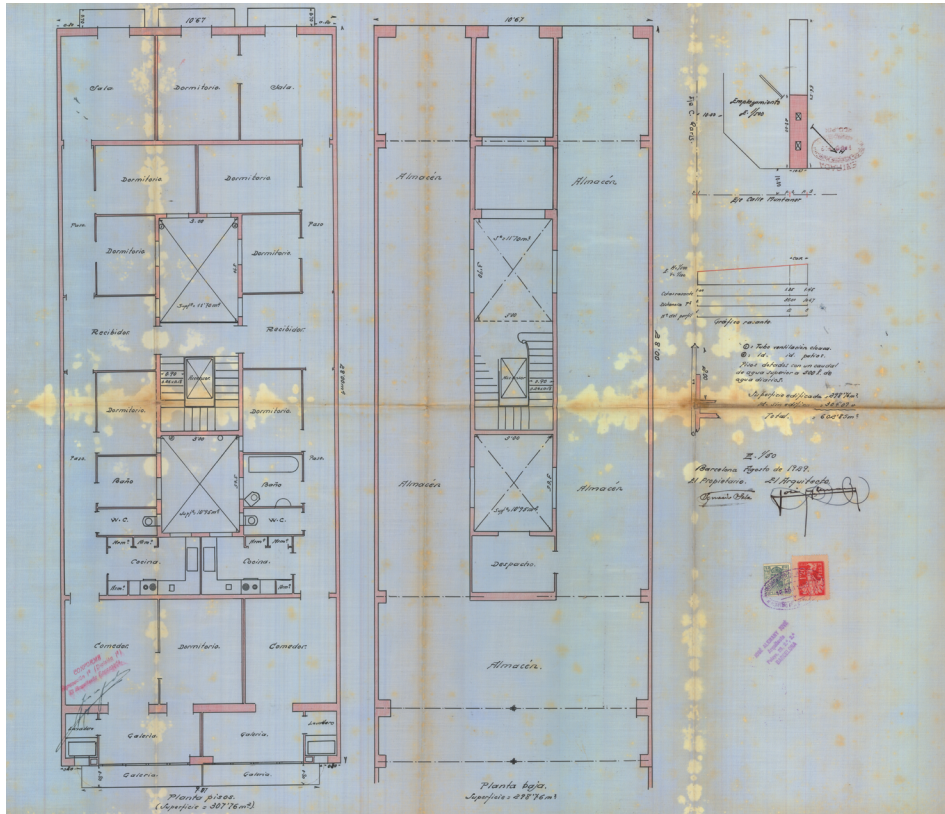
Figures 33.1 i 33.2

Carrer de Muntaner, 185

Exemple d'un edifici tipus F. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana.
 Josep Alemany, arquitecte, 1929. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 43979.

Figura 33.3

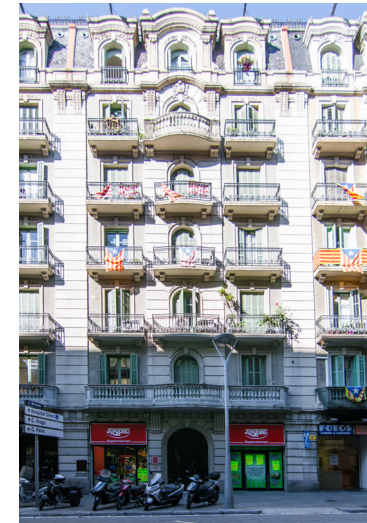
Façana (Fotografia juny 2014).

33.1

33.2

33.3

Figura 34
Carrer de París, 164 (Fotografia juny 2014).

Visió de síntesi del teixit residencial de la zona de l'Hospital Clínic

L'anàlisi dels edificis de la zona de l'Hospital Clínic que acabem de fer posa de manifest dos aspectes fonamentals del teixit residencial d'aquesta zona. D'una banda, es pot apreciar que, en la formació del teixit residencial d'aquest sector de l'Eixample, situat lluny del nucli antic i edificat fonamentalment entre 1920 i 1930, perviu el procés d'experimentació que advertíem al nucli antic de Barcelona en la formació de les zones de Ponent, Palau Menor i Doctor Fortuny, i que continuava i s'accentuava a les zones de Sant Antoni i Sant Pere, immediates al nucli antic, edificades al darrer terç del segle XIX i primers anys del XX. Moltes de les formes d'organització dels edificis que havíem vist aparèixer i transformar-se en aquestes darreres zones, les trobem en l'organització dels edificis a la zona de l'Hospital Clínic, on continuen el seu procés d'adaptació a les circumstàncies de cada moment. Una adaptació que, com es pot constatar, en aquesta zona està lligada a la necessitat de donar resposta a un mercat de l'habitatge alhora diversificat i estandarditzat.

Pel que fa a la varietat de què parlem, hem pogut veure que la gamma d'habitatges que es dóna en aquesta zona abasta des dels habitatges de superfícies reduïdes fins a habitatges de superfícies situades entorn dels 150 m² (i, com hem vist, en el cas excepcional de l'edifici de Casanova, 197, fins i tot es considera la possibilitat d'assolir habitatges de gran superfície, amb unes unions d'habitatges contigus ja previstes al projecte). La voluntat d'assumir les demandes d'unes capes socials més heterogènies del que era habitual a les diferents zones ja consolidades de l'Eixample, i els dubtes que devia plantejar l'atractiu incert d'una zona encara una mica excèntrica i relativament verge, devien impulsar a construir una gamma d'edificis que pogués adaptar-se a les disponibilitats econòmiques i a les necessitats materials diverses dels diferents tipus d'usuaris previsibles, i alhora satisfés les apetències simbòliques, formals i de confort que els eren comuns.

D'altra banda, la racionalització i l'estandardització de les actuacions immobiliàries es pot apreciar en el conjunt d'aspectes que determinen la configuració del teixit residencial de la zona: en una parcel·lació intencionada de les

illes que intenta adaptar-se a les dimensions dels edificis que s'han de construir; en l'amplitud d'unes actuacions que, a vegades, abasten un nombre considerable de parcel·les; en la repetició freqüent i, sovint, en la juxtaposició d'edificis fruit dels mateixos projectes i dels mateixos arquitectes (fig. 35) (fig. 36); en la reducció de la varietat de les organitzacions dels edificis –dels tipus– i en la cerca d'unes disposicions cada cop més simples; en l'obsessió amb què es persegueixen uns programes que, malgrat les diferències evidents de superfície dels habitatges, pretenen semblar equiparables, tant des del punt de vista quantitatiu, mitjançant una voluntat quasi obsessiva d'assolir un nombre elevat de dependències, com simbòlic, gràcies a la jerarquia de les dependències; en el respecte i l'exhibició d'un llenguatge formal, lligat al *gust* imperant, que configura el tractament de les façanes.⁸²

Cal subratllar, finalment, el paper igualador i *estandarditzador* del nivell de confort dels habitatges exercit per un equipament relativament generós dels habitatges⁸³ i unes instal·lacions ja definitivament modernes i eficients, que trobem en la majoria dels edificis de la zona. En aquest aspecte, la proliferació de la instal·lació d'ascensors a gran part d'aquests edifici⁸⁴ mostra la voluntat d'unificar, és a dir, d'estandarditzar les condicions d'accessibilitat i, per tant, el valor dels habitatges, amb independència de l'alçada del pis on estiguin situats.

---

82 De ben segur que molts d'aquests trets d'estandardització ja els trobem insinuats o presents en altres zones de l'Eixample, però, a la zona de l'Hospital Clínic, la tendència a l'estandardització adquireix un relleu especial i ens deixa endevinar un mercat immobiliari més sistematitzat que el que va impulsar la formació del teixit residencial de les altres zones que hem analitzat.

83 Les cuines de molts dels habitatges de la zona solen tenir unes dimensions raonables, disposen de bancs de cuina eficients i estan proveïdes de rebostos. Les dependències sanitàries solen estar formades per banys i sovint, a més, hi apareixen vàters independents. També hi són freqüents els rentadors.

84 En molts casos, la localització dels ascensors ja és representada en els plànols de planta dels edificis, mentre que, en la majoria dels altres edificis, les dimensions de l'ull de l'escala mostren que aquesta instal·lació hi devia d'estar prevista.

Figura 35
Carrer de Casanova, 212. Antoni Bartra, arquitecte, 1926 (Fotografia juny 2014).

Figura 36
Carrer de Muntaner, 185. Josep Alemany, arquitecte, 1929 (Fotografia juny 2014).

Zona de la Sagrada Família

La zona de la Sagrada Família ve determinada pels carrers de Roger de Flor, Rosselló, Lepant, València i Diagonal,⁸⁵ i es troba en un sector del pla de Barcelona que havia marcat el límit dels antics termes municipals de Barcelona i Sant Martí de Provençals.⁸⁶ Al *Plano General de Barcelona, su Ensanche y pueblos contiguos en 1877* (fig. 1),⁸⁷ podem constatar que, en els terrenys d'aquesta zona compresos entre els carrers de Roger de Flor, Provença, Lepant i Mallorca, s'havia previst ubicar-hi un hipòdrom, de manera que aquestes illes apareixien totalment lliures d'edificacions. Als terrenys situats a sota de l'hipòdrom, al costat de mar del carrer de Mallorca, apareixen assenyalades algunes construccions de dimensions molt petites, similars a les que es poden detectar a les parcel·lacions de les perifèries de Gràcia i El Clot, és a dir, parcel·lacions constituïdes per parcel·les estretes i de dimensions reduïdes, destinades a ser ocupades preferentment per habitatges unifamiliars. Quan observem el *Plano de Barcelona y sus alrededores*⁸⁸ de 1891 (fig. 2), la diferència més rellevant que trobem respecte a l'anterior és

---

85 Els límits de llevant i ponent de la zona, constituïts pels carrers de Roger de Flor i Lepant, corresponen als que havia d'ocupar un hipòdrom previst, però mai realitzat. D'aquesta zona, només n'hem examinat la part que delimiten els carrers de Roger de Flor i Marina.

86 El municipi de Sant Martí de Provençals va ser incorporat al de Barcelona l'any 1897.

87 Bobes, grab. *Plano general de Barcelona, su Ensanche y pueblos contiguos en 1877*. 1877. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

88 D. J. Serra. *Plano de Barcelona y de sus alrededores en 1890, aprobado por el Excmo. Ayuntamiento en sesión del día 13 de enero de 1891*. 1891. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

la delimitació dels terrenys que hauran d'ocupar el Temple Expiatori de la Sagrada Família i les actuals places de la Sagrada Família i de Gaudí, en tres de les illes prèviament destinades a la instal·lació de l'hipòdrom –les compreses entre els carrers de Sicília, Provença, Lepant i Mallorca. En els terrenys situats al costat de mar del carrer de Mallorca, veiem que es consolida el teixit residencial format per edificis de petites dimensions, que aquí ja tenen el caràcter d'habitatges unifamiliars en filera, construïts sobre una parcel·lació en la qual la proliferació de passatges permet un aprofitament intensiu del sòl. Als anys successius, tal com es pot veure al plànol *Ciudad de Barcelona con su llano y alrededores* (fig. 13),⁸⁹ corresponent als anys 1915-1920, continuarà la construcció pausada d'edificis d'habitatges –unifamiliars o plurifamiliars– sobre els solars determinats per aquella mena de parcel·lació, de manera que l'ocupació dels terrenys situats al costat de mar del carrer de Mallorca, gairebé l'únic sector de la zona de la Sagrada Família que registra un creixement significatiu, s'anirà produint lentament fins als anys vint del segle XX. Finalment, el plànol *Barcelona. Plano formado con los datos del Plano de la Ciudad* (fig. 25),⁹⁰ editat l'any 1943 però que reflecteix la situació de la ciutat d'abans de la guerra, mostra que, a partir de 1920, hi va haver un increment considerable de l'ocupació de la zona de la Sagrada Família i una diversificació de les formes en què es va produir aquest creixement. Servint-nos del plànol esmentat, i amb l'ajut que ens proporciona el parcel·lari actual, podem apreciar la configuració que presentava la zona al final del període de creixement comprès entre els anys 1920 i 1936.⁹¹ En primer lloc, o

---

89 Frederic Armenter de Aseguinolaza. Plànol posat al dia per Ramon i Frederic Armenter de Monasterio. *Ciudad de Barcelona con sus llanos y alrededores*. 1915-1920. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

90 Ayuntamiento de Barcelona. Plano de la Ciudad. *Barcelona. Plano formado con datos del Servicio del plano de la Ciudad por el oficial geómetra Francisco Vall Verdaguer, con la colaboración de los geómetras Orón Llorens, José M. Blay y Francisco Rosselló, bajo la dirección del ingeniero jefe de Agrupación de Servicios Técnicos D. Vicente Martorell*. 1943. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

91 Tot i la intensa edificació que s'ha fet a la zona d'ençà dels anys seixanta del segle passat, el parcel·lari actual, amb la complicada irregularitat de la parcel·lació i la varietat de les profunditats edificades que presenta, reflecteix substancialment la situació definida al plànol de 1943.

bé les illes delimitades pels carrers de Roger de Flor, Mallorca, Lepant i Provença es destinen a contenir el Temple Expiatori i les places de la Sagrada Família i de Gaudí que l'emmarquen, o bé les illes compreses entre Sicília i Roger de Flor només presenten un front d'edificis residencials plurifamiliars al costat de ponent del carrer de Sicília, mentre que la resta del sòl és ocupat per dos edificis no residencials, -un edifici industrial, la fàbrica Myrurgia, al carrer de Mallorca, 351, xamfrà amb Nàpols (fig. 37), i un edifici religiós, avui el Col·legi de les Dominiques, al carrer de Mallorca, 349, xamfrà amb Roger de Flor (fig. 38.1 i 38.2)- enclavats dins de parcel·les de molta superfície i rodejats de solars grans sense edificar. En segon lloc, la banda de muntanya del carrer de Provença és ocupat amb edificis d'habitatge plurifamiliars entre mitgeres que aparentment perllonguen el teixit residencial de l'Eixample. Finalment, a la banda de mar del carrer de Mallorca es perpetua la construcció sobre la parcel·lació de petites dimensions de parcel·la, però, a l'illa irregular definida pels carrers de Mallorca, Nàpols, Roger de Flor i l'avinguda Diagonal, aquest teixit queda limitat al costat de ponent del carrer de Nàpols, mentre que la resta de l'illa és ocupada per edificis que segueixen el patró de l'Eixample.

En resum, es pot dir que, a la part central de la zona de la Sagrada Família, la presència de l'espai buit que s'havia reservat per contenir l'hipòdrom perviu en les illes reservades al Temple, i les places que l'envolten, i en les illes amb grans parcel·les sense edificar o escassament ocupades que les segueixen, mentre que, per sobre del carrer de Provença, s'estén un teixit residencial relacionat amb el de l'Eixample i, per sota del de Mallorca, subsisteix el teixit preexistent construït sobre petites parcel·les (fig. 39), llevat de la part d'illa compresa entre Mallorca, Diagonal i Roger de Flor, en la qual trobem novament un teixit residencial similar al de l'Eixample. La zona de la Sagrada Família es mostra, doncs, com una part de la ciutat on conviuen i es combinen formes diferents -fins i tot contradictòries- d'ocupació del sòl, tot formant un aiguabarreig que posa de manifest el caràcter una mica marginal -primer de frontera entre municipis i després d'extraradi- que aquesta zona va tenir en el període de la seva formació.

Figura 37
Fàbrica Myrurgia, carrer de Mallorca, 351

Figures 38.1 i 38.2
Col·legi de les Dominiques, carrer de Mallorca, 349

Figura 39
Passatge Mayol

Anàlisi del teixit residencial

Cal dir, d'entrada, que en les anàlisis que segueixen no ens ocupem dels edificis que van anar substituint el teixit preexistent, construït sobre petites parcel·les, que trobem per sota del carrer de Mallorca, ja que hem considerat que aquesta mena de teixit té una entitat pròpia i diferenciada de la dels teixits residencials de l'Eixample dels quals ens hem ocupat en el nostre treball. D'altra banda, en una gran part dels expedients de sol·licitud de llicència d'obres referits als edificis de la zona de la Sagrada Família que hem pogut consultar, no hi figuraven els plànols corresponents i, en tots els casos, aquests expedients es refereixen a edificis situats al costat de muntanya del carrer de Provença o al sector de l'illa comprès entre els carrers de Roger de Flor, Mallorca, Nàpols i l'avinguda Diagonal. Així i tot, hem cregut que el material gràfic recollit dóna una visió prou indicativa de com el teixit residencial de l'Eixample va establir la seva continuïtat a les àrees que abans de 1936 constituïen la perifèria de la ciutat i es va imbricar amb els teixits residencials que, d'una manera autònoma, s'havien format prèviament en aquelles àrees perifèriques. A partir de les dades que ens han facilitat els plànols que hem pogut consultar, hem reproduït sobre el parcel·lari actual les plantes dels edificis d'habitatges als quals es referien i hem procedit a fer-ne la classificació tipològica ([plànol zona](#), fig. 40).

Organització dels edificis

Edificis de tipus A. Com sabem, es tracta d'edificis amb dos habitatges iguals per planta i servits per una mateixa escala, un dels quals és situat al costat de la façana del carrer i l'altre, al de la façana posterior i s'obre a un espai lliure de dins de l'illa. L'únic edifici d'aquest tipus del qual hem trobat plànols de planta al corresponent expedient de sol·licitud de llicència municipal d'obres és el que és situat al número 315 del carrer de Sardunya ([expedient](#), fig. 41.1 i 41.2) ([planta tipus](#), fig. 40.6.a) ([plànol zona](#), fig. 40). Aquest edifici s'aixeca sobre una parcel·la de 6,20 m d'amplada per uns 41,5 m de fondària, de la qual n'ocupa 28. Les dimensions de la parcel·la sobre la qual es va construir l'edifici

reflecteixen el fraccionament arbitrari del sòl edificable que és comú a la majoria de les illes de la zona de la Sagrada Família situades a la banda de muntanya del carrer de Provença. Aquesta forma de parcel·lació constitueix una mena de situació intermèdia entre la parcel·lació menuda, extensiva, que trobem a les illes del costat de mar del carrer de Mallorca, i les parcel·lacions bàsicament ordenades i racionals i d'amplades més generoses amb què es repartia el sòl edificable a les zones de Sant Pere i de l'Hospital Clínic.

L'edifici que ens ocupa va ser construït bastant aviat –l'expedient de llicència d'obres és de 1917, el més antic dels que hem trobat relatiu a edificis de la zona de la Sagrada Família– i l'organització i el programa dels habitatges que conté, encara molt elementals, palesen la modèstia dels usuaris als quals anaven destinats. Els dos habitatges que integren cada una de les plantes de l'edifici tenen una superfície de 75 m², aproximadament, i es componen de quatre dormitoris, dos d'ells oberts a les façanes respectives⁹² i els altres dos, a un celobert, un menjador que també ventila al mateix celobert, una petita cuina que ventila a un altre celobert compartit pels dos habitatges i l'escala, una comuna a la qual s'accedeix des del menjador i un rebedor.

La disposició en planta d'aquests habitatges és, com podem veure, la usual en molts dels edificis del tipus A que hem vist al llarg del nostre treball, fonamentalment a les zones de Ponent i de Sant Antoni, encara que, en aquest cas, s'hi observa un afany especial per dotar-los d'un nombre elevat de dormitoris, malgrat la seva superfície reduïda. Les dimensions esquifides de la cuina i del menjador, la situació “interior” d'aquesta darrera dependència i la reducció del servei sanitari a una simple comuna són el preu que sembla que s'ha de pagar per aquesta proliferació de dormitoris i per la presència del rebedor, una dependència més aviat insòlita en aquests tipus d'habitatges.

---

92 Al plànol que hem pogut consultar, no s'especifica la destinació de les dependències, i això permetria interpretar que, en haver d'accedir a una de les dependències de la façana a través de l'altra, es podria tractar d'una sala amb alcova. De tota manera, la igualtat de les dimensions de les dues dependències i el fet d'estar situades una al costat de l'altra en relació amb la façana, en comptes d'una darrere de l'altra, com és el més usual en els conjunts formats per sala i alcova, i tenir ambdues sengles obertures a la façana, ens ha fet pensar que es tracta de dos dormitoris.

Edificis de tipus B. Són edificis amb quatre habitatges per planta, servits per una mateixa escala, dos dels quals estan situats sobre la façana del carrer i els altres dos, sobre la façana posterior. Hem pogut trobar els plànols de quatre edificis de la zona de la Sagrada Família que poden ser inclosos en aquest tipus: els dels números 258-260, 266 (*expedient*, fig. 42.1 a 42.4) (*planta tipus*, fig. 40.5) (*plànol zona*, fig. 40) i 253 del carrer de Nàpols (*planta tipus*, fig. 40.4) (*plànol zona*, fig. 40), i el del número 6 de la plaça de la Sagrada Família (*planta tipus*, fig. 40.3) (*plànol zona*, fig. 40). Les amplades de les parcel·les sobre les quals es van construir aquests edificis oscil·len entre 12 i 13,5 m i la profunditat edificada és de 20,7 m en el cas de Nàpols, 235, de 26 m en el de l'edifici de la plaça de la Sagrada Família, 6, i de 28 m en el cas dels edificis dels números 258-260 i 266 del carrer de Nàpols. Es tracta, per tant, d'unes dimensions equiparables a les de molts dels edificis construïts a les zones de l'Eixample menys perifèriques que la de la Sagrada Família, i aquests edificis de mida "estàndard" contenen habitatges d'unes característiques similars a les dels habitatges dels edificis del tipus B que trobem en una zona ocupada els mateixos anys i ja clarament "estandarditzada" com és la de l'Hospital Clínic: les superfícies construïdes dels habitatges de la zona de la Sagrada Família són similars a les dels habitatges de la zona de l'Hospital Clínic –se situen entorn dels 72 m² en els casos de Nàpols, 258-260 i 266, i plaça de la Sagrada Família, 6, mentre que els de Nàpols, 253, fan uns 68 m²–, i comparteixen amb aquests uns programes i unes disposicions en planta similars, com també la mateixa dèria per assolir el màxim nombre de dependències possible.⁹³ Així i tot, només els habitatges de l'edifici de Nàpols, 253, presenten un nivell d'equipaments comparable al dels edificis de la zona de l'Hospital Clínic –tenen una cambra de bany a més de tenir un vàter independent–, mentre que els habitatges de la resta d'edificis només tenen un vàter amb rentamans com a tot equipament sanitari; d'altra banda, en cap dels edificis del tipus B de la Sagrada Família està prevista la instal·lació d'ascensor.⁹⁴

---

93 Una dèria que fa que els habitatges de l'edifici de Nàpols, 266, tinguin els menjadors situats a l'interior de l'habitatge i ventilant a un celobert.

94 A més que els possibles ascensors no estan assenyalats en els plànols de planta corresponents –cosa relativament freqüent en els plànols dels expedients de llicència d'obres de l'època–, en aquests edificis no sembla que s'hagin deixat espais adequats per fer-ho.

Edificis d'altres tipus. A la zona de la Sagrada Família, també hem trobat informació gràfica referent a edificis construïts abans de 1936, dotats d'unes organitzacions que, en esquema, constitueixen adaptacions més o menys fidels o més o menys hàbils de les dels edificis dels tipus D, E i F que hem trobat en d'altres zones.

Els edificis situats als números 348 i 352 del carrer de Mallorca ([expedient](#), fig. 43.1 a 43.3) ([planta tipus](#), fig. 40.1) ([plànol zona](#), fig. 40), segurament per la seva proximitat a la Diagonal, són els que presenten més afinitats amb els tipus que hem definit en analitzar altres zones de l'Eixample: l'edifici de Mallorca, 348, conté dos habitatges per planta de 148 m² de superfície. Presenta un pati de ventilació davant l'escala i el costat del carrer que permet classificar-lo com de tipus E, però, en aquest cas, el pati no té cap caràcter representatiu i és un simple celobert; l'edifici de Mallorca, 352, amb dos habitatges per planta de 128 m² cada un, pertany al tipus F, encara que els vàters situats entre l'escala i el pati o celobert posterior tallen la unitat espacial que, als edificis de tipus F ben resolta, s'estableix entre l'escala i els patis, que se situen davant i darrere seu. L'edifici de Mallorca, 346, és una mica menys clar que els dos anteriors, ja que la disposició dels seus habitatges sembla que respon als condicionaments d'una remunta efectuada sobre una planta baixa i un entresòl originaris força estranys. Malgrat això i que la façana posterior no es pot obrir a l'espai lliure del pati d'illa, l'edifici respon amb fidelitat a l'organització dels edificis del tipus D, i la superfície dels habitatges és d'uns 110 m², comparable a les dels habitatges de Mallorca, 348 i 352. Ens trobem, doncs, amb un edifici que, per la superfície dels habitatges que conté i per la seva adscripció clara a un tipus d'edifici ben definit (tipus D), és comparable als de Nàpols, 348 i 352, i, per tant, s'inscriu dins d'aquest petit grup d'edificis propers a la Diagonal que sembla que tenen unes característiques molt similars a les de molts edificis de les zones centrals de l'Eixample. Tots aquests edificis del carrer de Mallorca responen a programes força complets i presenten un bon nivell d'instal·lacions –menjador a la façana posterior i sala a la del carrer, quatre o cinc dormitoris, rebedor, cuina i rebost, bany, vàter independent rentador i estenedor. A l'edifici de Nàpols, 348, hi ha previst explícitament l'ascensor, però als altres, no, i fins i tot la seva instal·lació sembla una mica problemàtica.

Al sector de la Sagrada Família situat a l'entorn del carrer de Provença i més allunyat de la Diagonal, a més dels edificis de tipus B també hi trobem alguns edificis d'organització més confusa i incatalogable. Els edificis de Sardenya, 332 ([expedient](#), fig. 44.1 i 44.2) ([planta tipus](#), fig. 40.7) ([plànol zona](#), fig. 40), i de la plaça de la

Sagrada Família, 14 ([planta tipus](#), fig. 40.6.b) ([plànol zona](#), fig. 40), amb habitatges de 57 i 68 m² de superfície, respectivament, mostren l'adaptabilitat dels Tipus E i D a les parcel·les o a les circumstàncies menys agràides; finalment, a la plaça de la Sagrada Família, 10 ([expedient](#), fig. 45.1 a 45.3) ([planta tipus](#), fig. 40.6.b) ([plànol zona](#), fig. 40), trobem un edifici de 13,5 m d'amplada per 27 de profunditat en el qual, a fi de treure el màxim profit d'una parcel·la que devia semblar excessivament gran,⁹⁵ es van disposar a cada planta cinc habitatges d'uns 55 m² de superfície mitjana, tres d'ells oberts a la plaça i dos al pati d'illa, a partir d'una organització molt matussera que sembla partir de la planta de quatre habitatges d'un edifici del tipus B. Els habitatges d'aquests darrers edificis són, com hem vist, de superfície escassa; responen a uns programes molt elementals –tot i que el nombre de dormitoris és elevat, proporcionalment–; tenen unes dependències de cuina i bany de petites dimensions, i no disposen d'ascensor, encara que, en el cas de l'edifici de la plaça de la Sagrada Família, 10, l'ull de l'escala sembla que té les dimensions adequades per poder-l'hi instal·lar.

Edificis de xamfrà. Els edificis del números 251 i 256 del carrer de Nàpols estan construïts sobre xamfrans ([planta tipus](#), fig. 40.4) ([planta tipus](#), fig. 40.5) ([plànol zona](#), fig. 40). Cada un d'ells conté quatre habitatges d'una superfície mitjana d'uns 70 m².⁹⁶ El edificis esmentats mostren –sobretot el de Nàpols, 256– unes organitzacions de les plantes ajustades a uns esquemes geomètrics clars, que palesen la familiaritat i la soltesa amb què els projectistes del moment enfronten la resolució dels edificis de xamfrà. Una llarga experiència en la manera d'encarar aquest tema recurrent en el teixit residencial de l'Eixample permet solucionar els xamfrans de la zona de la Sagrada Família amb més seguretat que la que s'observa a l'hora d'afrontar les circumstàncies complicades d'algunes de les parcel·les de

---

95 La parcel·la, de 13,5 m d'amplada per 52,5 de fons, supera en més d'un metre l'amplada de les parcel·les dels edificis dels quals ens hem ocupat, excepte la de Nàpols, 253, que té la mateixa amplada però només 23 m de fondària i això fa que l'edifici només tingui 21 m de fons.

96 Dos dels habitatges de cada un dels edificis tenen quatre dormitoris, a més del menjador-estar, la cuina, el bany i el rebedor, i els altres dos consten de tres dormitoris.

matriu rectangular. També veiem com els habitatges d'aquests edificis de xamfrà s'ajusten a unes superfícies d'uns 70 m² que, pel que sembla, devien ser les que exigia el mercat en aquesta zona. (fig. 46)

Els usos no residencials

Als plànols que acompanyen els expedients dels edificis números 348 i 352 del carrer de Mallorca (expedient, fig. 43.1) i al 266 del de Nàpols (expedient, fig. 42.2),⁹⁷ hi veiem que les plantes baixes corresponents estan ocupades per dos magatzems situats a banda i banda del vestíbul d'accés a l'escala. Es tracta de magatzems que, en els dos primers edificis, es preveu que ocupin tota la parcel·la i deixin només un pati de llums al fons. Són magatzems de superfície mitjana, amb una estructura a base de pilars d'obra i jàsseres metàl·liques –només en el cas de Mallorca, 348, s'utilitzen pilars metàl·lics a les crugies posteriors. Als edificis de la plaça de la Sagrada Família, 10 (expedient, fig. 45.1), i Sardenya, 315 (expedient, fig. 41.1) i 332 (planta tipus, fig. 40.7), les plantes baixes estan ocupades per botigues o magatzems de superfície molt reduïda i per petits habitatges connectats o no a aquests locals. Ens trobem, doncs, amb una utilització dels baixos que sembla adreçada fonamentalment a activitats comercials d'envergadura mitjana o petita i que, aparentment, constitueix l'ús gairebé marginal que inevitablement s'ha de donar a unes parts de l'edifici poc adequades per a contenir habitatges d'alguna consideració.

Tractament formal dels edificis

Els plànols dels alçats dels edificis que hem pogut consultar ens mostren dues maneres d'afrontar el tractament de les façanes dels edificis de la zona de la Sagrada Família. D'una banda, podem trobar alguns edificis als quals s'ha intentat donar una aurèola de qualitat mitjançant uns tractaments de façana que utilitzen, amb més o menys

---

⁹⁷ Aquests locals i els que citarem a continuació són els únics dels quals tenim documentació gràfica de les plantes baixes respectives.

encert, els recursos d'un llenguatge acadèmic trivial.⁹⁸ D'altra banda, molts dels edificis de la zona presenten uns tractaments de façana –o uns alçats– extraordinàriament simplificats, en què sembla que s'hagi obviat qualsevol preocupació d'ordre formal o expressiu i s'hagi atès tan sols la disposició ordenada de les obertures, normalment totes elles dels mateixos tipus i dimensions, i sense cap més tractament que el que s'ha esmentat dels muntants i les llindes. En aquests casos, la poca varietat de les façanes consisteix en variacions tímides i convencionals de la llargada i del tipus de les baranes dels balcons de la primera planta d'habitatges –que simulen uns pisos principals inexistents– o, en els casos més acurats, en discrets tractaments de la darrera planta, que pretenen remarcar el coronament superior de l'edifici. Aquestes dues maneres de tractar les façanes –que, en tots els casos, utilitzen el mateix repertori de recursos i materials–⁹⁹ posen de manifest, en el primer cas, l'intent convencional de donar als edificis una aparença exterior capaç de satisfer les apetències formals –o d'ajustar-se als clixés– que fonamentaven els gustos dels possibles usuaris dels habitatges, i, en el segon, la renúncia a qualsevol pretensió que depassés els estrictes nivells utilitaris i econòmics sobre els quals es basava la promoció d'aquells edificis.

---

98 Cal destacar, en aquest sentit, l'edifici de la plaça de la Sagrada Família número 10 ([expedient](#), fig. 45.1 i 45.2), a la façana del qual s'utilitza el recurs d'una torreta simulada, coronada per una mansarda que sobresurt del nivell del terrat i fa *pendant* amb la mansarda simulada del darrer pis, amb la qual cosa es vol resoldre la asimetria que provoca a la façana l'aparició de les obertures del cinquè habitatge que s'ha encabir a cada planta de l'edifici.

99 Els materials i les tècniques que es fan servir a les façanes d'aquests edificis són els habituals de les construccions barcelonines corrents: els estucats, els espejaments simulats, els balustres i els ornaments de coronament de pedra artificial, les baranes de ferro i les peces de pissarra, natural o d'imitació, per a les mansardes.

Les dades de situació dels edificis, la data de l'expedient de llicència d'obres i el nom de l'arquitecte autor del projecte que hem pogut conèixer són els següents:

Carrer de Mallorca	346		
	348	1930	Antoni Fons
	352	1930	Salvador Puiggròs
Carrer de Nàpols	251-253	1928	
	256	1927	Lluís Canals
	258-260	1925	M. Viñals
	266	1929	Josep Masdeu
Carrer de Sardenya	289		
	315	1916	Salvador Puiggròs
	321	1925	Josep Graner
	330-332	1929	A. Ferrater
Plaça de la Sagrada Família	6	1923	
	10	1932	Lluís Colomer
	14	1927	J. Rodríguez

- Tipus A.**
 Edificis amb dos habitatges per planta, servits per una mateixa escala, un obert a la façana del carrer i l'altre a la façana posterior.
- Tipus B.**
 Edificis amb quatre habitatges per planta, servits per una mateixa escala, dos oberts a la façana del carrer i els altres dos a la façana posterior.
- Tipus C.**
 Edificis amb un sol habitatge per planta, obert a ambdues façanes.
- Tipus D.**
 Edificis amb dos habitatges per planta, cada un dels quals ocupa tota la profunditat de l'edifici i va, per tant, des de la façana del carrer fins a la façana posterior.
- Tipus E.**
 Edificis amb dos habitatges per planta, servits per una mateixa escala, ambdós oberts a les dues façanes i compartint un pati de llums central situat del costat del carrer i davant de l'escala.
- Tipus F.**
 Edificis amb dos habitatges per planta, ambdós oberts a les dues façanes, els quals comparteixen un nucli central format per l'agrupació de l'escala de veïns i dos patis de llums i ventilació situats davant i darrere de l'escala.

Figura 40
Plànol de la zona de la Sagrada Família

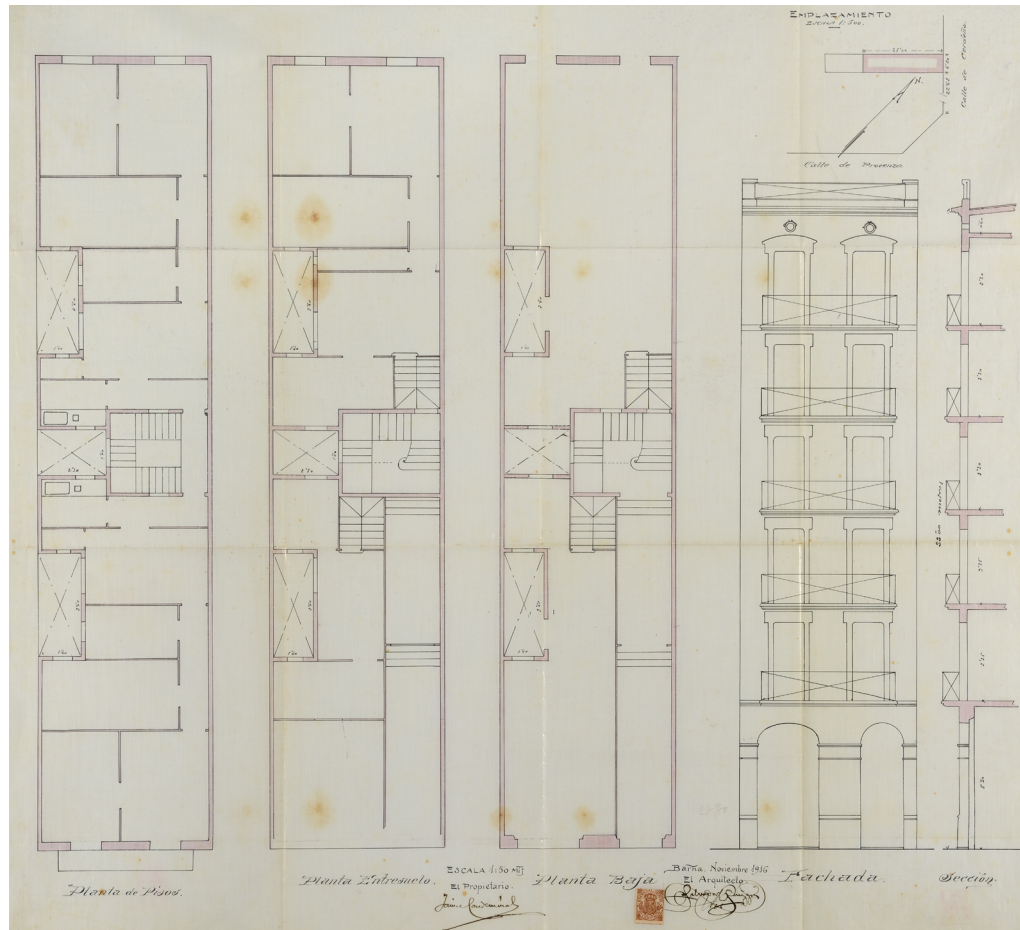
Figura 41.1

Carrer de Sardenya, 315

Exemple d'un edifici tipus A. Emplaçament, planta baixa, planta entresol, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Salvador Puiggròs, arquitecte, 1916. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 16659.

Figura 41.2

Façana (Fotografia juny 2014).

41.2

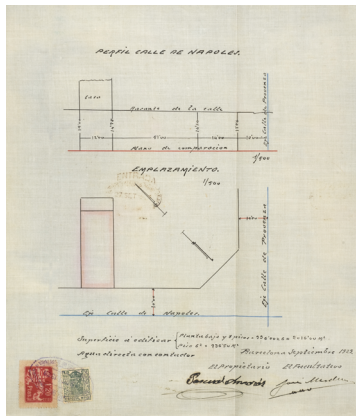
Figures 42.1 a 42.3

Carrer de Nàpols, 266

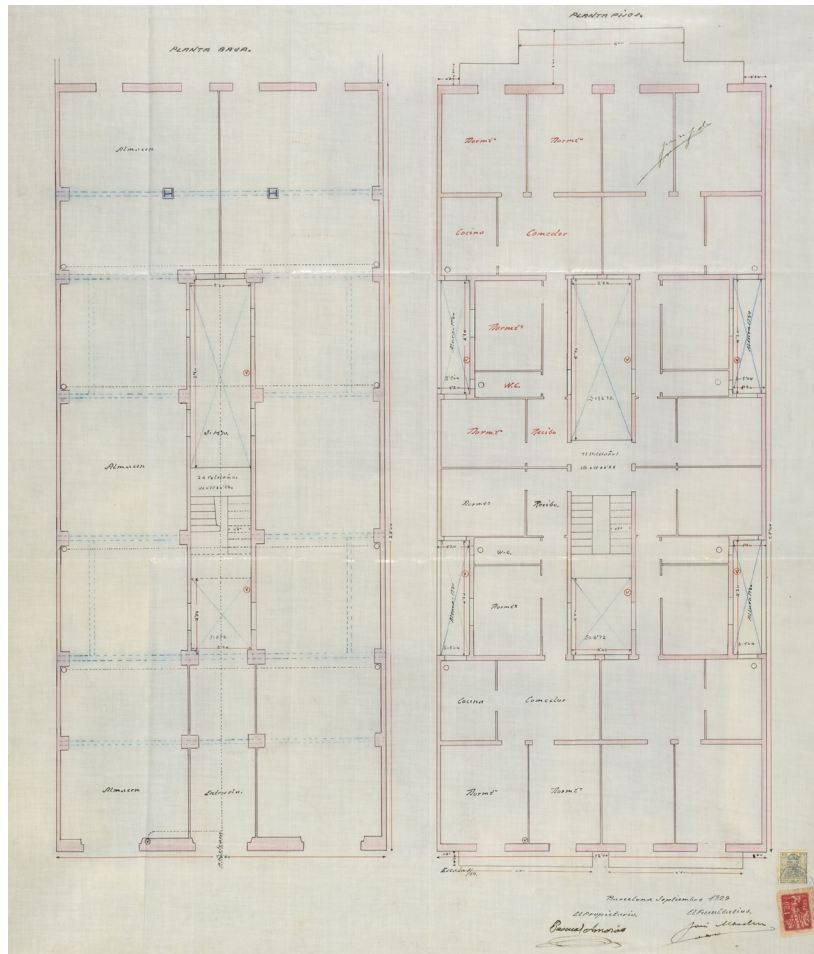
Exemple d'un edifici tipus B. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Francesc de Paula Riera, arquitecte, 1929. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 44408.

Figura 42.4

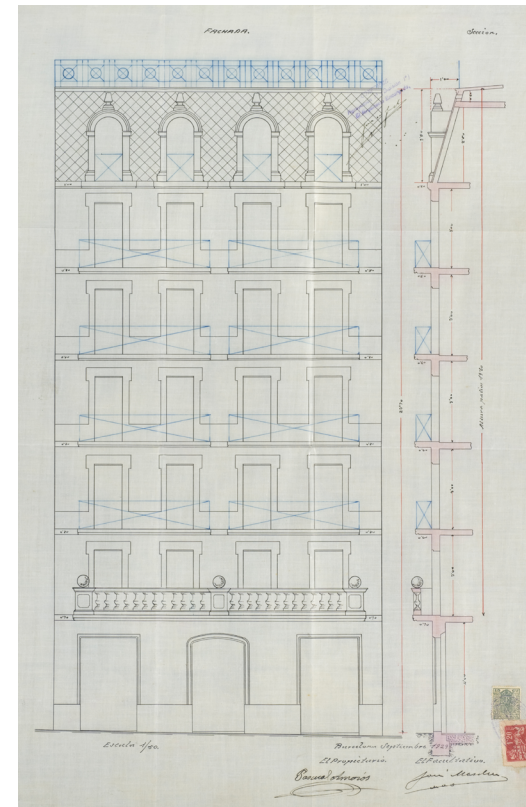
Façana (Fotografia juny 2014).

42.1

42.2

42.3

42.4

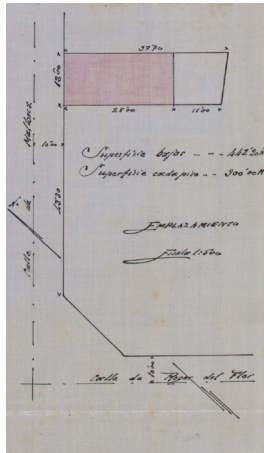
Figures 43.1 a 43.3

Carrer de Mallorca, 352

Exemple d'un edifici assimilable al tipus F. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana. Salvador Puiggròs, arquitecte, 1930. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, exp. núm. 45527.

Figura 43.4

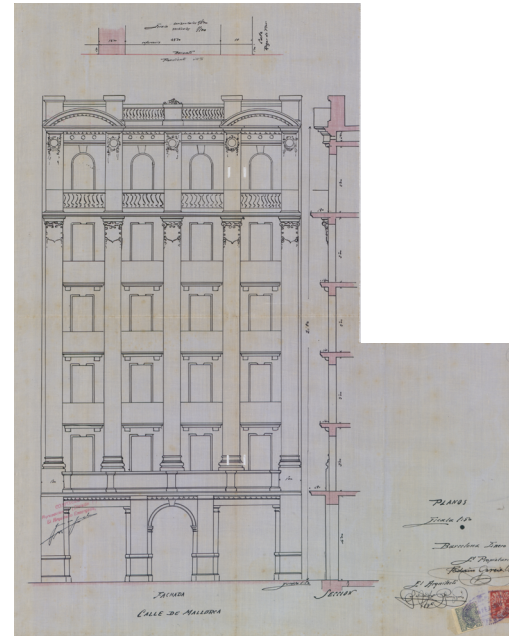
Façana (Fotografia juny 2014).

43.1

43.2

43.3

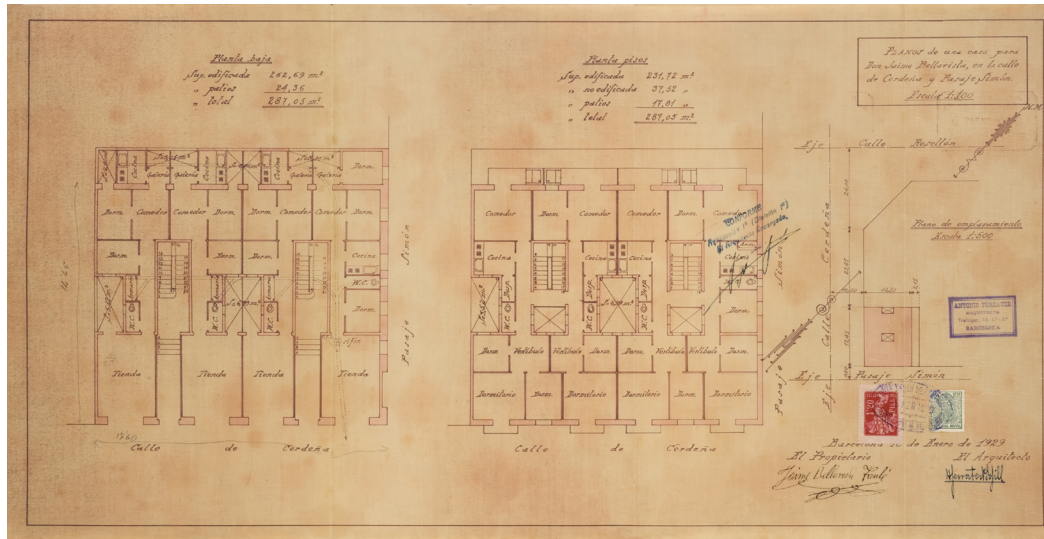
43.4

Figures 44.1 i 44.2

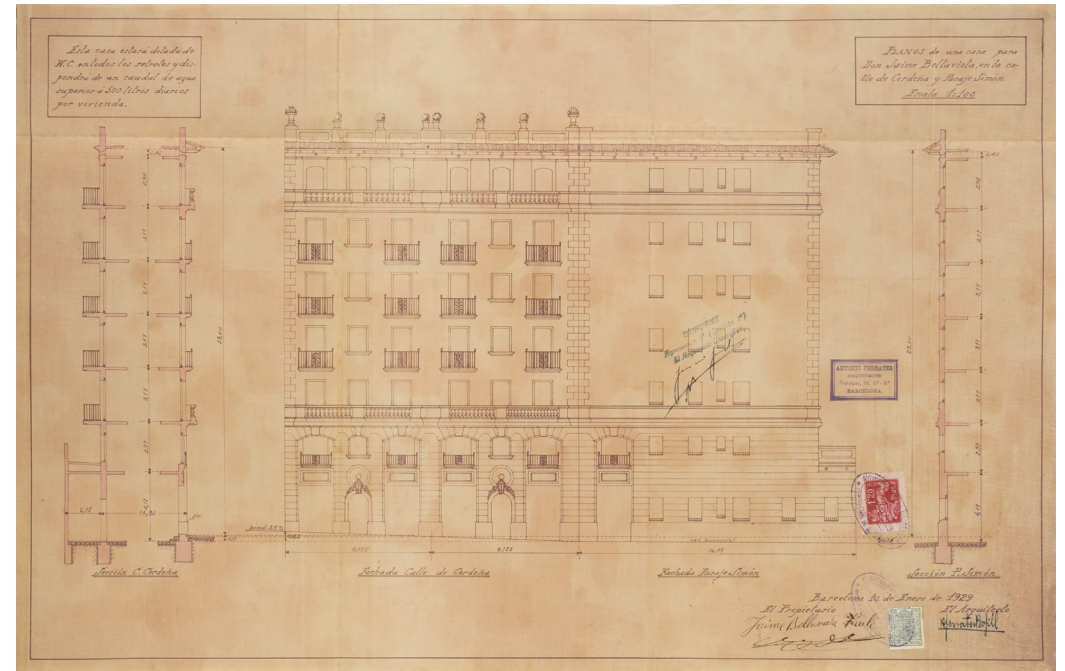
Carrer de Sardenya, 332

Exemple de l'adaptabilitat a la parcel·la d'un edifici tipus D. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana, exp. núm. 42155.

A. Ferrater, arquitecte, 1929. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

44.1

44.2

Figures 45.1 i 45.2

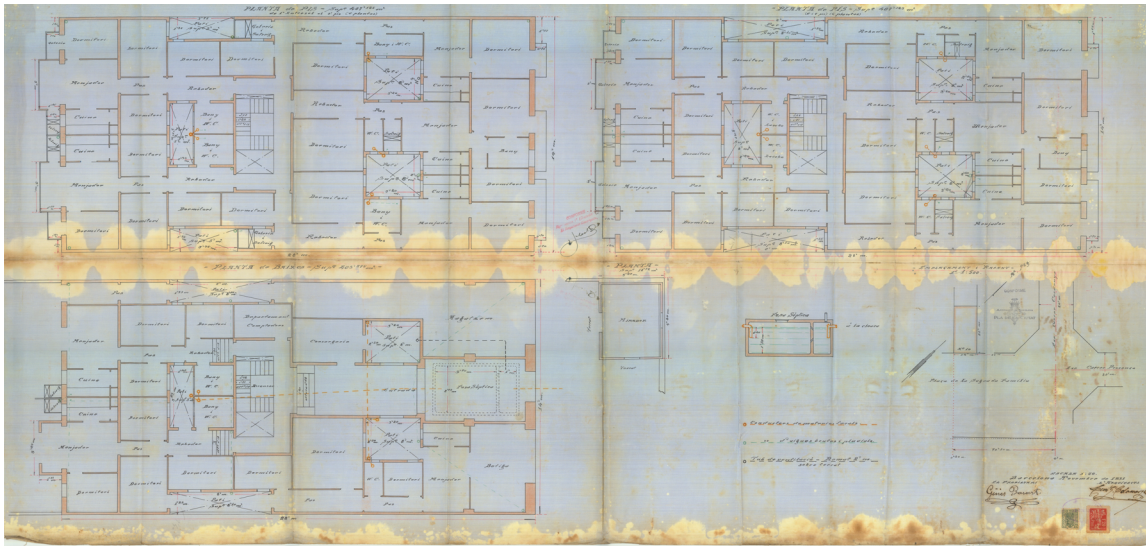
Plaça de la Sagrada Família, 10

Exemple de l'adaptabilitat a la parcel·la d'un edifici tipus D. Emplaçament, planta baixa, planta dels pisos, alçat i secció de la façana, exp. núm. 51509.

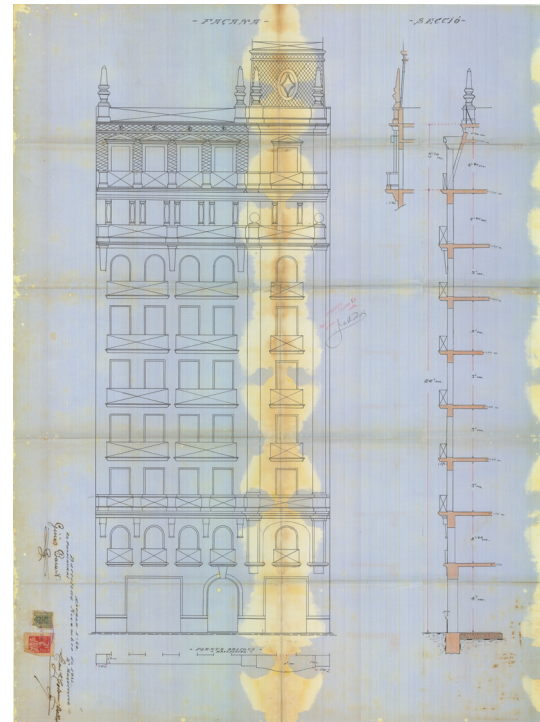
A. Ferrater, arquitecte, 1932. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Figura 45.3

Façana (Fotografia juny 2014).

45.1

45.2

Figura 45.3

Figura 46
Carrer de Nàpols, 256 (Fotografia juny 2014).

Visió de síntesi del teixit residencial de la zona de la Sagrada Família

A final dels anys trenta del segle passat, la zona de la Sagrada Família no presentava un teixit residencial uniforme, sinó que diferents menes de teixits residencials coexistien amb terrenys escassament construïts, ocupats per edificis no residencials, i amb tres illes senceres reservades per donar cabuda al Temple Expiatori i a les places annexes, un futur equipament o monument urbà que, per les seves dimensions, només es podia encabir en unes àrees encara balderes i, per tant, perifèriques de l'Eixample.

Una d'aquestes menes de teixit residencial que trobem a la zona de la Sagrada Família reproduceix les particularitats de les ordenacions formades per fileres d'edificis –majoritàriament unifamiliars– edificats sobre parcel·les de petites dimensions, que havien anat apareixent a les perifèries de Gràcia i El Clot.

Una altra mena de teixit residencial que trobem a la zona de la Sagrada Família s'adapta a la disposició determinada per la trama Cerdà i sembla la continuació del teixit de l'Eixample de Barcelona. Així i tot, l'anàlisi de la parcel·lació i de l'organització dels edificis que el componen ens permet descobrir que, malgrat la seva homogeneïtat aparent, aquest teixit residencial presenta característiques diferents: d'una banda, hi ha uns edificis situats més a prop la Diagonal, dotats d'organitzacions similars als de les zones centrals de l'Eixample i compostos per habitatges de superfícies relativament generoses i amb un nivell adequat de serveis i instal·lacions; de l'altra, hi ha un conjunt d'edificis situats a la part central de la zona, al llarg del carrer de Provença i a l'entorn de la plaça de la Sagrada Família, que majoritàriament contenen habitatges de petita superfície i amb uns equipaments i unes instal·lacions escassos i elementals. En aquest sector de la Sagrada Família, alguns dels edificis de xamfrà sembla que recullen, d'una manera creativa, la clara disposició geomètrica dels models que es van anar decantant en la resolució dels nombrosos xamfrans de l'Eixample. La resta dels edificis, sovint s'organitzen segons els tipus que hem vist

aparèixer en les condicions d'alta densitat de la zona de Ponent del nucli antic i que es repetien a les zones de Sant Antoni i de l'Hospital Clínic de l'Eixample (tipus B i C), bé o adopten organitzacions que reflecteixen, de manera molt distorsionada, algun dels tipus més adaptables (tipus D) que hem detectat en examinar les altres zones de l'Eixample i de la Ciutat Vella. Finalment, en el cas de l'edifici de la plaça de la Sagrada Família, 10, veiem que la seva organització respon a un intent maldestre i primari d'obtenir un rendiment més gran del sòl edificable a còpia de disposar-hi cinc habitatges per replà.

Consideracions finals

A l'hora de fer aquestes consideracions finals, cal puntualitzar de nou l'abast i les intencions amb què, des de bon començament, ens hem plantejat el nostre estudi. El treball que hem realitzat s'ha centrat en l'examen i l'anàlisi de set zones de Barcelona, tres situades a l'interior del recinte que havien delimitat les muralles de la ciutat i quatre situades a l'Eixample, en les quals advertíem uns processos potents i ràpids de construcció d'edificis residencials que s'havien dut a terme en moments diferents del període comprès entre 1840 i 1936. La finalitat del nostre estudi era conèixer les particularitats del teixit residencial que es va crear en cada una d'aquestes zones i les diferents configuracions que hi va adoptar l'arquitectura de l'habitatge. D'acord amb aquestes premisses, no hem pretès –ni podíem fer-ho– obtenir una visió global de conjunt de la formació del teixit residencial de Barcelona en el període seleccionat, sinó contribuir al coneixement del procés de creixement de la ciutat i de les característiques de l'arquitectura de l'habitatge que el va fer possible, a partir dels resultats obtinguts en l'examen d'unes mostres concretes.¹⁰⁰ Dit això, passem a enumerar, de forma ràpida, algunes de les qüestions que el nostre treball ens ha revelat com a més significatives.

---

¹⁰⁰ Vegeu el que es diu a propòsit d'això a la introducció del volum I: *Op. cit.*; p. 8.

Formes d'ocupació del sòl edificable

La parcel·lació de les illes de la primera fase d'ocupació de la zona de Ponent –realitzada a partir de 1840– i la que es proposà originàriament per a la del Palau Menor –esdevinguda el 1857–¹⁰¹ dividia el sòl d'unes illes d'amplada reduïda, definides per uns carrers transversals separats per unes distàncies d'uns quaranta metres, en parcel·les d'uns 6 m d'amplada i d'entre 15 i 25 m de profunditat, les quals semblaven perpetuar el dimensionament estàndard de les parcel·les que, a la ciutat preindustrial, es destinaven a la construcció del que s'ha anomenat *cases artesanes* o *cases d'escaleta*. L'amplada d'aquestes parcel·les de seguida va resultar inadequada, perquè només admetia la construcció d'edificis que a cada planta continguessin un sol habitatge (tipus C) o dos habitatges iguals, de superfície reduïda, ambdós servits per una mateixa escala, un d'ells obert al carrer i l'altre, a un espai posterior de ventilació i il·luminació (tipus A). A la pròpia zona de Ponent, ja s'optà ben aviat per utilitzar amplades de parcel·la superiors –ajuntant dues parcel·les o més o, simplement, no fent cas de la parcel·lació original– per atendre uns edificis que requerien amplades superiors, a fi d'obtenir més rendiment de l'escala d'accés a còpia de disposar, a cada planta, quatre habitatges iguals, de superfície reduïda, dos d'ells oberts al carrer i dos al darrere (tipus B), o dos habitatges simètrics, oberts al carrer i a l'espai posterior (tipus D). D'altra banda, a la zona del Palau Menor, la voluntat de gran part dels promotors dels edificis de construir, per a ús propi, uns habitatges organitzats a l'entorn d'un pati central, de gran superfície i de programa complex a les plantes principals, va fer que les dimensions de les parcel·les de la proposta inicial resultessin immediatament del tot insuficients i s'optés per distribuir el sòl edificable de les illes en parcel·les d'amplades considerables, sobre les quals es van construir grans edificis dels tipus D i E.

Pel que fa a les profunditats de les parcel·les, les dimensions de moltes de les illes de la zona de Ponent venien definides, com hem dit, per una xarxa viària que determinava unes fondàries de parcel·la que, per ser plenament

---

¹⁰¹ Volum I. *Op. cit.*; p. 32 i seg., i p. 94 i seg., respectivament.

rendibles, s'havien d'edificar en la seva pràctica totalitat. Això va fer que els espais d'il·luminació i de ventilació situats a la part posterior dels edificis fossin unes andrones absolutament insuficients.¹⁰² Aquesta situació indesitjable fou advertida clarament pels promotors de la urbanització i de l'edificació del terreny de la zona del Palau Menor comprès entre els carrers d'Avinyó, Comtessa de Sobradiel i Ataülf, i es va resoldre, com hem vist, a còpia d'augmentar considerablement les dimensions de l'illa –suprimint un dels carrers previstos–, renunciar a un aprofitament intensiu de la profunditat de les parcel·les –donant als edificis una profunditat limitada entre els 20 i 25 m i unes amplades d'uns 12 m– i deixar, gràcies a tot això, un gran pati d'illa.

Malgrat aquestes experiències primerenques, les zones del Doctor Dou i de Sant Antoni ens mostren que encara van caldre més provatures per arribar a una pràctica comuna que assegurés unes formes adequades de parcel·lació i d'ocupació de les illes. La zona del Doctor Dou, situada encara a la Ciutat Vella, va ser urbanitzada a partir de 1872 i edificada al final d'aquella dècada. S'hi va realitzar una parcel·lació regular, amb unes amplades de parcel·la que, en general, semblaven clarament dimensionades per contenir els edificis del tipus D que s'hi van construir predominantment. Així i tot, el dimensionament de les illes de la zona del Doctor Dou es va fer a partir d'unes separacions de carrer similars a les de la zona de Ponent o a les de la proposta originària d'urbanització de la del Palau Menor, i això va impedir l'existència de patis d'illa, de manera que les façanes posteriors dels edificis es van haver d'obrir a uns espais lliures de profunditat mínima, gairebé unes andrones.

A la zona de Sant Antoni, ens trobem, per primera vegada, amb la parcel·lació i l'edificació de les illes d'una zona situada a l'Eixample –però veïna i molt relacionada amb la de Ponent. El primer que podem observar en aquest cas és que, si bé les dimensions i el traçat de la trama viària i de les illes estaven clarament definits d'acord amb les previsions del Pla Cerdà i això possibilitava, teòricament, que al seu interior hi haguessin espais lliures de grans

---

¹⁰² Cal exceptuar l'illa situada a la part de Llevant del carrer de Joaquim Costa en la qual, en limitar amb solars de la Casa de Caritat no compresos en l'actuació d'urbanització i edificació de la zona, els espais lliures posteriors dels edificis arriben a tenir una certa entitat.

dimensions i una edificació situada amb una relativa autonomia respecte del traçat viari, a l'hora de dividir i d'ocupar el sòl d'aquestes illes es va reproduir el mateix model de parcel·lació i edificació mitjançant el qual s'havien ocupat les zones de la Ciutat Vella que havíem estudiat prèviament: la parcel·lació de Sant Antoni responia, novament, al model de parcel·les tendencialment rectangulars i relativament estretes i fondes, i els edificis que les ocupen es van construir entre mitgeres i amb la façana principal sobre l'alineació del carrer. Aquesta manera tradicional de parcel·lar i d'ocupar el sòl –de la qual es parla, de manera general, a l'article monogràfic "Espai i estructura de l'habitatge" de Jordi Oliveras que s'inclou en aquest volum– s'anirà repetint a les altres zones de l'Eixample que hem analitzat i posa de manifest les inèrcies amb què es van rebre les propostes de Cerdà referides a la disposició dels edificis i dels espais lliures a l'interior de les illes. D'altra banda, aquest tipus de parcel·lació planteja unes situacions conflictives als xamfrans –tant en aquesta zona com a la majoria de les illes de l'Eixample–, que, si bé en algunes ocasions es resolen de manera satisfactòria i fins i tot brillant, a còpia d'habilitat projectual, normalment fan impossible l'accés al pati d'illa dels edificis situats al xamfrà i a les seves immediacions, i provoquen les dificultats de ventilació i il·luminació que això comporta.

Més enllà d'aquesta primera constatació, podem observar que, tot i respondre, en general, al model al qual ens acabem de referir, la parcel·lació de les illes de la zona de Sant Antoni sovint és irregular i està molt condicionada per les divisions de la propietat preexistents, alhora que les amplades diverses i sovint incoherents de les parcel·les mostren que el procés de divisió del sòl edificable degué dependre, fonamentalment, del trossejat aleatori que imposava un mercat de l'habitatge indecís, minorista i descoordinat. Finalment, les irregularitats de la parcel·lació, les diferents profunditats edificades que encara tenen els edificis que s'hi construeixen i la presència eventual d'alguns passatges i carrerons interiors desvirtuen considerablement l'entitat i el paper dels patis d'illa.

Si, a la zona de Sant Antoni, s'hi pot descobrir la translació a la nova realitat definida pel Pla Cerdà de tot un seguit d'experiències urbanístiques i edificatòries realitzades a les zones estudiades de la Ciutat Vella, juntament amb les inèrcies i els problemes que dificulten aquesta translació, a les de Sant Pere i de l'Hospital Clínic s'hi pot detectar el predomini d'un dimensionament de les parcel·les molt més coherent amb els tipus d'edificis que s'hi van construir i

una delimitació de la profunditat edificable que assegura el paper del pati d'illa com a espai col·lectiu d'il·luminació i de ventilació, com també el valor de les dependències dels habitatges que s'obren a aquest espai. Així i tot, encara que aquest traçat i el dimensionament més racional de les parcel·les predomina àmpliament a les zones esmentades, conviu amb la pervivència de divisions de la propietat anteriors al Pla Cerdà i l'existència de parcel·les amb unes amplades de 6 m en alguns sectors concrets.¹⁰³

Finalment, a la zona de la Sagrada Família, advertim una divisió del sòl edificable de les illes en què la concurrència de formes de parcel·lació diferents i, a vegades, antagòniques sembla que és la tònica dominant. Si, a les zones de Sant Pere i de l'Hospital Clínic, podem advertir sectors en què hi ha una parcel·lació diferent de la parcel·lació regular i coherent predominant, es tracta de situacions accidentals i acotades, que no modifiquen l'homogeneïtat d'aquelles zones. En canvi, les formes de parcel·lació que trobem a les illes de la zona de la Sagrada Família constitueixen una mescla incoherent, que posa de manifest la concurrència de teixits residencials diferents –el teixit propi de l'Eixample, el que caracteritza les zones d'edificis d'habitatges unifamiliars de les perifèries dels municipis de Gràcia i el Clot– i de grans parcel·les balderes o ocupades per edificis no residencials –el Temple Expiatori i les places adjacents, la fàbrica Myrurgia, l'antic convent i avui Col·legi de les Dominiques de l'Ensenyament. Aquesta combinació posa de manifest la incertesa de les expectatives que degueren acompanyar l'ocupació i la parcel·lació d'una zona perifèrica de la ciutat, i la dificultat de continuar gestionant-ne el creixement amb els mateixos mecanismes que va determinar el creixement de l'Eixample.

---

103 A la zona de Sant Pere, perviuen restes del traçat de l'antiga riera d'en Malla, i l'illa compresa entre els carrers d'Ausiàs March, Girona, Casp i Bruc apareix dividida preferentment amb parcel·les estretes. A la zona de l'Hospital Clínic, hi trobem un sector, comprès entre els carrers de Casanova, Londres i Muntaner, ocupat per una urbanització de caràcter suburbial, amb petites parcel·les, segurament pensades per ser ocupades per edificis d'habitatges unifamiliars, organitzats al voltant del passatge Lluís Pellicer.

Els edificis d'habitatges

En analitzar les zones de la Ciutat Vella, ens vam poder adonar que els edificis residencials que hi anàvem trobant s'organitzaven d'acord amb un nombre relativament reduït de disposicions bàsiques –que vam anomenar *tipus*–,¹⁰⁴ les quals es definien pel nombre i per la situació dels habitatges de cada una de les seves plantes més representatives¹⁰⁵ i per la relació que aquests habitatges establien amb l'escala que els donava accés. Quan, més endavant, vàrem estudiar els teixits residencials de les zones de l'Eixample que havíem triat, vam poder veure que es repetien les organitzacions bàsiques dels edificis que havíem detectat en analitzar les zones de la Ciutat Vella, i que tan sols hi apareixia i es prodigava una nova organització –un nou tipus–, en alguns edificis ocupats per habitatges de gran superfície. Al mateix temps, vàrem observar que la flexibilitat i la varietat dels tipus permetien que, a cada una de les zones i en cada un dels moments en què es van construir, es poguessin assumir les determinacions econòmiques i socials, les formes de parcel·lació del sòl, les condicions tècniques i constructives, les normatives municipals i els programes als havien de respondre els edificis i els habitatges que s'hi anaren construint. A partir d'aquestes constatacions, vam arribar a la conclusió que els edificis residencials de les zones que hem analitzat responen a un conjunt limitat d'organitzacions bàsiques i que aquest conjunt d'organitzacions atorga una mena d'unitat subjacent als teixits residencials d'aquelles zones, alhora que els permet assumir les diverses circumstàncies que van influir en la seva creació i determinen el seu caràcter particular.

El conjunt d'organitzacions dels edificis –de tipus– va aportar una resposta àmplia i flexible a les demandes que el mercat de l'habitatge va anar plantejant a Barcelona al llarg del període comprès entre 1840 i 1936. Així, els edificis

---

104 Pel que fa al sentit que donem a la paraula *tipus*, vegeu la nota 4, p. 2, de la introducció d'aquest volum II.

105 A la nota 7, p. 3, de la introducció d'aquest volum II, s'especifica el significat que es dona al concepte de *planta més representativa*.

dels tipus A i B van donar resposta a la voluntat d'obtenir el màxim aprofitament de les parcel·les sobre les quals es construeix l'edifici a còpia de disposar, a cada una de les plantes, dos o quatre habitatges iguals que s'obren a la façana del carrer i a la façana posterior. Aquests tipus d'edificis els vàrem detectar per primera vegada a la zona de Ponent i després vam veure que s'utilitzaven també a la de Sant Antoni, tan propera geogràficament i cronològicament a l'anterior; finalment, fent un salt temporal i espacial considerable, els vam retrobar a les zones de l'Hospital Clínic i de la Sagrada Família. Es tracta, doncs, d'uns tipus que s'utilitzen en zones ocupades preferentment per edificis que contenen habitatges de superfície relativament reduïda i, consegüentment, són pensats per a usuaris de capacitat econòmica mitjana o baixa (Ponent, Sant Antoni, Hospital Clínic i Sagrada Família). Els edificis del tipus E apareixen a la zona del Palau Menor, de Ciutat Vella, i responen a la voluntat dels seus promotors d'obtenir un habitatge privilegiat per a ús propi a la planta principal i uns habitatges de lloguer a les plantes superiors. Aquests tipus d'edificis, grans i amb habitatges de superfície considerable i programa complex, perllonguen la seva presència a la zona de Sant Pere (i, tal com podem constatar al Catàleg del Patrimoni Arquitectònic històric-artístic de la Ciutat de Barcelona),¹⁰⁶ a les zones d'alta qualificació de l'Eixample. El tipus F apareix, per primera vegada, a la zona de Sant Pere, i també és una organització freqüent als edificis de l'Eixample que contenen habitatges de superfície considerable. Finalment, els tipus C –amb un sol habitatge per planta, obert al carrer i a la façana posterior– i D –amb dos habitatges simètrics per planta, també oberts a ambdues façanes– presenten una gran versatilitat i els podem trobar en edificis d'habitatges de superfície i programa molt reduïts, o en edificis amb habitatges de superfície considerable i amb un programa relativament complex.

Els programes als quals responien els habitatges dels diferents tipus d'edificis i les diverses disposicions que anaven prenent les seves dependències s'han analitzat àmpliament als apartats corresponents a cada una de les zones estudiades. D'altra banda, a l'estudi monogràfic "La ciutat, la casa i la gent: una topografia de Barcelona del vuit-

---

¹⁰⁶ *Catàleg del patrimoni arquitectònic històric-artístic de la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Servei de Protecció del Patrimoni Monumental.

Ajuntament de Barcelona, 1987.

cents al nou-cents" de Carmen Rodríguez (volum III), s'especifiquen a bastament els canvis en les mentalitats, les necessitats i les apetències utilitàries, i les concepcions simbòliques subjacents en els programes i en les disposicions dels habitatges. No cal, doncs, que repetim les qüestions que s'han tractat en aquests escrits. Com a darrera consideració, només apuntem aquí que els edificis amb habitatges grans i complexos, especialment els edificis dels tipus E i F construïts a partir de l'última dècada del segle XIX, assoleixen una màxima coherència entre l'edifici, la parcel·lació i la trama urbana on s'ubiquen, els habitatges que contenen i el programa al qual responen, com també la relació millor entre les dependències dels habitatges i els espais buits d'il·luminació i de ventilació. En aquests edificis, s'obtenen els resultats més satisfactoris i més originals, des del punt de vista arquitectònic, higiènic i constructiu, a l'Eixample. En canvi, els habitatges de dimensions més petites semblen que sempre tenen una situació problemàtica: a les zones de Ponent i de Sant Antoni, veiem que els habitatges dels edificis dels tipus A i B mostren una sèrie de deficiències pel que fa a la ventilació i a la ubicació de moltes de les seves dependències; a la de l'Hospital Clínic, la superfície relativament reduïda dels habitatges dels edificis del tipus B, junt amb l'afany –derivat de les exigències del mercat– de dotar-los d'un nombre considerable i exagerat d'habitacions, provoca unes distribucions bigarrades i unes dependències de poca superfície; finalment, a la zona de la Sagrada Família, aquest darrer problema s'agreuja encara més en intentar encabir un habitatge addicional a cada una de les plantes d'un edifici de tipus B. Les dificultats i les incongruències que es poden advertir als edificis de superfície reduïda que trobem en aquestes zones posen de manifest la relativa rigidesa de la parcel·lació de les illes de l'Eixample –estreta i fonda, ocupada per edificis alineats amb el carrer i de considerable profunditat edificada– a l'hora d'acollir edificis d'habitatges de poca superfície i nivells dignes de ventilació i il·luminació. La qüestió de com encarar la construcció d'uns habitatges assequibles per a les classes populars, de superfície reduïda i proveïts d'unes condicions de vida i d'higiene adequades, ni es podia ni es va assumir d'una manera eficaç en les condicions que determinaven les formes d'ocupació de les illes de l'Eixample i el mercat de l'habitatge de la Barcelona del període que ens ocupa. Així, quan, als darrers anys del període, es començà a afrontar aquest problema, es van haver d'assumir uns tipus nous d'habitatges i d'edificis, i imaginar un planejament de la ciutat nou i diferent: assimilar les experiències sobre l'habitatge mínim que s'estaven fent a l'Europa central i desplaçar-se "cap enfora", cap a una perifèria de l'Eixample

capaç de ser ordenada d'acord amb les directrius del Pla Macià. Acabada la guerra, la forta demanda d'habitatges que hi va haver a partir dels anys cinquanta va ser absorbida a l'extraradi mitjançant una política de "polígons", després d'uns pocs intents de síntesi o de compromís entre el planejament de l'Eixample i les experiències del Moviment Modern en el camp de l'habitatge.¹⁰⁷

El tractament formal dels edificis de les zones que hem estudiat també s'ha analitzat als apartats corresponent a cada una d'elles. D'altra banda, l'article monogràfic "Espai i estructura de l'habitatge" de Jordi Oliveras (volum III) tracta, entre d'altres aspectes, aquesta qüestió d'una manera global; per tant, ens remetem al que s'hi especifica sobre aquestes parts de la nostra publicació. Potser només cal insistir en el fet –que el darrer article esmentat ja posa en relleu– que la coherència que el nombre limitat de tipus confereix al conjunt de teixits residencials assegura, també, una coherència notable a la imatge general de l'Eixample–, la qual cosa no obsta que cada zona ofereixi, a l'espectador mínimament atent, uns trets particulars que la caracteritzen i que s'imposen en els llenguatges arquitectònics i en les preferències formals dominants a cada moment del procés de la seva creació ni impedeix la presència d'edificis de qualitat i de presència excepcionals, i dotats d'un tractament volgudament singular.

L'article monogràfic "Els materials, les tècniques i les organitzacions estructurals en la materialització dels edificis" d'Antoni Paricio (volum III) fa un estudi específic dels sistemes constructius que s'utilitzen en la creació dels edificis que conformen els teixits residencials de les zones que hem estudiat; per aquesta raó, aquí no ens hi estendrem. Potser només cal que puntualitzem un parell de qüestions. En primer lloc, que la construcció dels edificis de les zones que hem analitzat es basa en les tècniques vinculades a l'ús sistematitzat del maó que s'havien iniciat a la segona meitat del segle XVIII¹⁰⁸ i que, a la segona meitat del XIX, compten amb l'aportació i la millora que suposen

---

107 Vegeu, *Les Vivendes del Congrés Eucarístic. Op. cit.*

108 Jaume Rosell Colomina. *La construcció en l'arquitectura de Barcelona a finals del segle XVIII*. Tesi doctoral inèdita, llegida a la Universitat Politècnica de Catalunya, 1986, p. 159-192.

el ferro –suports de ferro colat i bigues de ferro laminat– i el ciment natural. Al costat d'aquesta continuïtat en les tècniques constructives, es pot veure que l'augment de les amplades dels edificis promou uns canvis notables en la seva estructura, de manera que es passa de l'estructura de parets mitgeres de càrrega amb bigues paral·leles a la façana a una estructura de parets de càrrega paral·leles a la façana i bigues perpendiculars. En el context d'aquest canvi, es donen tot un seguit d'experiències orientades a incorporar els espais buits (patis de llums i ventilació) i les caixes d'escala dins l'estructura resultant i obtenir un sistema plenament estable, rígid i lligat, i plenament coherent amb els tipus d'organització dels edificis. En segon lloc, cal esmentar el paper decisiu que hi fan les instal·lacions. El subministrament d'aigua corrent, gas i electricitat, o l'aparició d'uns sistemes de desguassos eficients, la introducció progressiva dels vàters i de les cambres de bany, i la millora dels equipaments de les cuines, comporten un increment radical del confort i del nivell higiènic dels habitatges. Si aquestes millores pertocuen fonamentalment als habitatges i a la vida que es fa al seu interior, la instal·lació d'ascensors suposa una innovació que a poc a poc anirà canviant, d'una manera notabilíssima, la manera com s'estableixen les prioritats i les valoracions dels habitatges de cada edifici. El fet de no haver d'esforçar-se per arribar fins a casa fa adonar a la gent que els pisos alts són, en el fons, els més ben situats, de manera que l'antiga jerarquia, expressada de manera patent per les plantes principals, comença a entrar en crisi. A poc a poc, va sorgint, doncs, una nova visió de l'habitatge en què el confort i la seguretat que procura la tècnica constitueixen uns béns i uns valors als quals no es pot renunciar i que defineixen, cada cop més, l'estatus i l'atractiu dels habitatges.

La formació dels teixits residencials

El nostre treball ens ha permès veure que la formació dels teixits residencials de les zones que hem estudiat és un procés continu d'experimentació i d'adequació al llarg del qual les formes d'ocupació del sòl, les organitzacions dels edificis, els programes i les disposicions dels habitatges, els sistemes constructius i estructurals i les configuracions formals dels edificis evolucionen i es transformen per tal de trobar, a cada moment, les seves formulacions més idònies i d'adaptar-les a les circumstàncies de cada zona.

També hem pogut veure que les formes tradicionals d'ocupació del sòl i d'actuació a l'hora d'edificar i de concebre els edificis d'habitatges són presents a les primeres actuacions que es produeixen a les zones de Ponent i del Palau Reial Menor, però que ben aviat aquelles pervivències es transformen per l'acció de les noves condicions en què es produeix la formació dels nous teixits residencials, sense deixar, però, d'influir profundament en els desenvolupaments posteriors. I, ja des del primer moment, veiem com la confluència d'aquelles pervivències i d'una demanda d'habitatges de característiques ben diferents de les tradicionals genera uns edificis amb unes organitzacions prou flexibles per atendre aquella demanda i impulsar un procés d'experimentació i d'adaptació al qual, com hem dit, responen els teixits residencials de les zones que hem estudiat.

Finalment, hem pogut constatar que els avatars d'aquell procés dibuixen una mena de cicle en el qual les actuacions a la Ciutat Vella constitueixen les primeres manifestacions; els teixits residencials de les zones de Sant Pere i de l'Hospital Clínic es poden entendre, respectivament, com els moments de màxima esplendor i de màxima racionalitat productiva, i, finalment, la zona de la Sagrada Família posa de manifest la seva crisi, determinada per un seguit de circumstàncies –urbanes, socials, econòmiques– ja molt allunyades de les circumstàncies que en van propiciar el naixement.

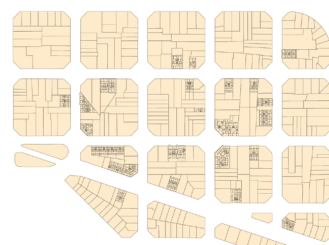

Plànols dels habitatges per zones

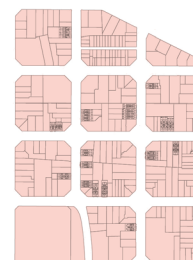
Zona de Sant Antoni

Carrer del Comte Borrell	49 i 51
Carrer del Comte Borrell	77
Carrer de Floridablanca	130
Carrer de Manso	38
Carrer de Manso	54
Carrer de Manso	70
Carrer del Parlament	26
Carrer del Parlament	25
Carrer del Parlament	29
Carrer del Parlament	35
Carrer del Parlament	53
Ronda de Sant Pau	69
Ronda de Sant Pau	73
Ronda de Sant Pau	77
Carrer de Tamarit	171
Carrer de Tamarit	175
Carrer de Tamarit	185
Carrer de Viladomat	16
Carrer de Villarroel	28

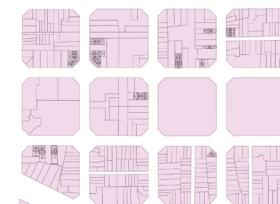
Zona de Sant Pere

Carrer d'Alí Bei	3
Carrer d'Alí Bei	5
Carrer d'Ausiàs March	4, 6, 8, 10
Carrer d'Ausiàs March	20
Carrer d'Ausiàs March	22
Carrer d'Ausiàs March	33-35
Carrer d'Ausiàs March	46
Carrer de Bailèn	2
Carrer de Bailèn	19-21
Carrer de Bailèn	25
Carrer de Bailèn	36
Carrer de Casp	41
Carrer de Casp	45
Carrer de Casp	46
Carrer de Casp	48
Carrer de Casp	64-66
Carrer de Casp	72
Carrer de Casp	78
Carrer de Girona	25
Roger de Llúria	7
Roger de Llúria	8-10
Ronda Sant Pere	25
Ronda Sant Pere	27
Ronda Sant Pere	33
Ronda Sant Pere	36

Zona de l'Hospital Clínic

Carrer de Casanova	155
Carrer de Casanova	172
Carrer de Casanova	178
Carrer de Casanova	182
Carrer de Casanova	197
Carrer de Casanova	210-212
Carrer de Casanova	209
Carrer de Còrsega	211 bis
Carrer de Muntaner	157
Carrer de Muntaner	182
Carrer de Muntaner	185
Carrer de Muntaner	187
Carrer de Muntaner	187bis
Carrer de Muntaner	208
Carrer de París	145
Carrer de París	147
Carrer de París	172
Carrer de París	175
Carrer de París	177

Zona de la Sagrada Família

Carrer de Mallorca	346
Carrer de Mallorca	348
Carrer de Mallorca	352
Carrer de Nàpols	251-253
Carrer de Nàpols	256
Carrer de Nàpols	258-260
Carrer de Nàpols	266
Carrer de Sardenya	315
Carrer de Sardenya	321
Carrer de Sardenya	330-332
Plaça de la Sagrada Família	6
Plaça de la Sagrada Família	10
Plaça de la Sagrada Família	14

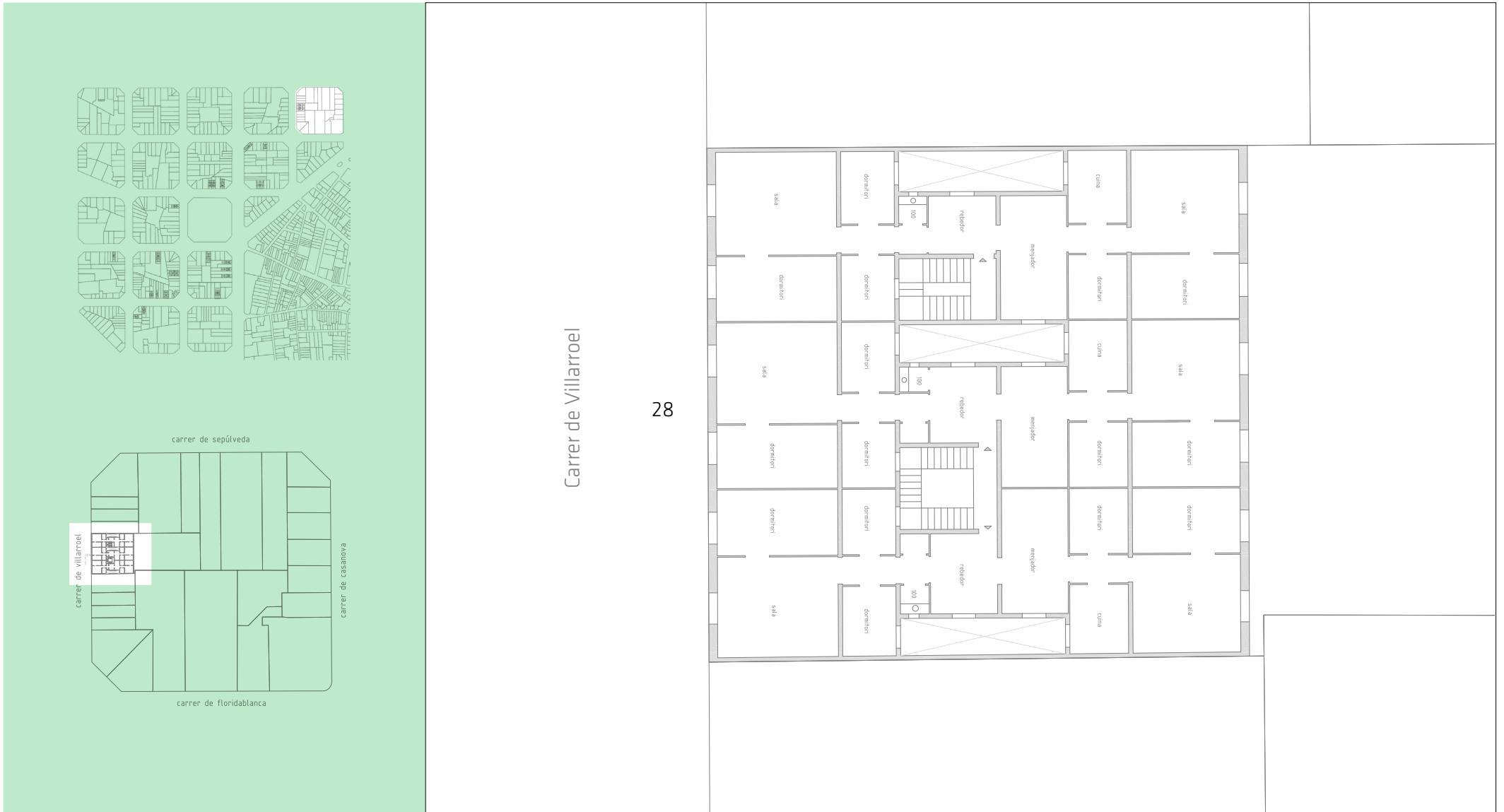

Figura 3.1
Carrer de Villarroel, 28. Salvador Viñals. 1881.

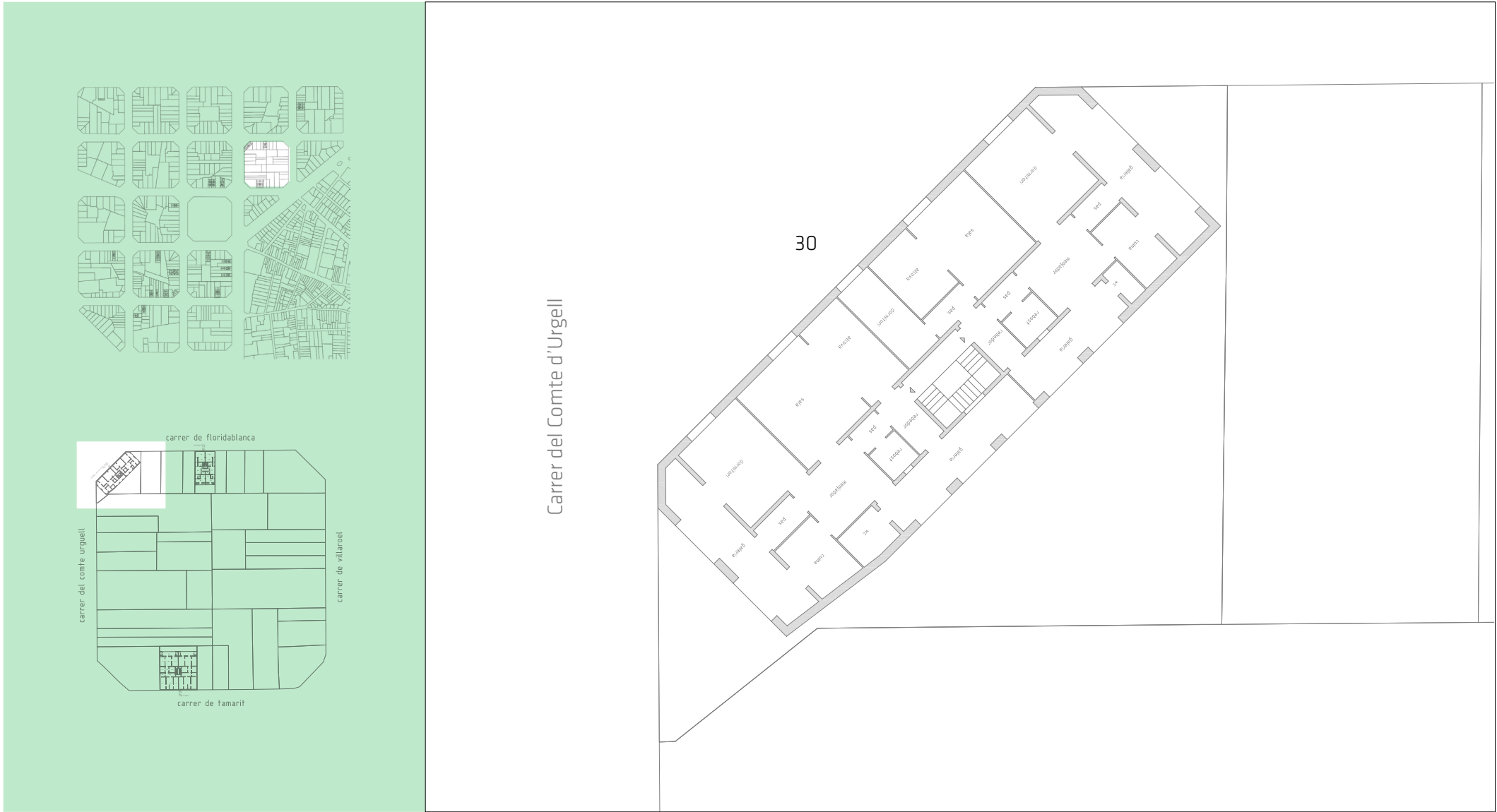

Figura 3.2.a
Carrer del Comte d'Urgell, 30. 1864-1906. Antoni Valls i Salvador Puiggròs

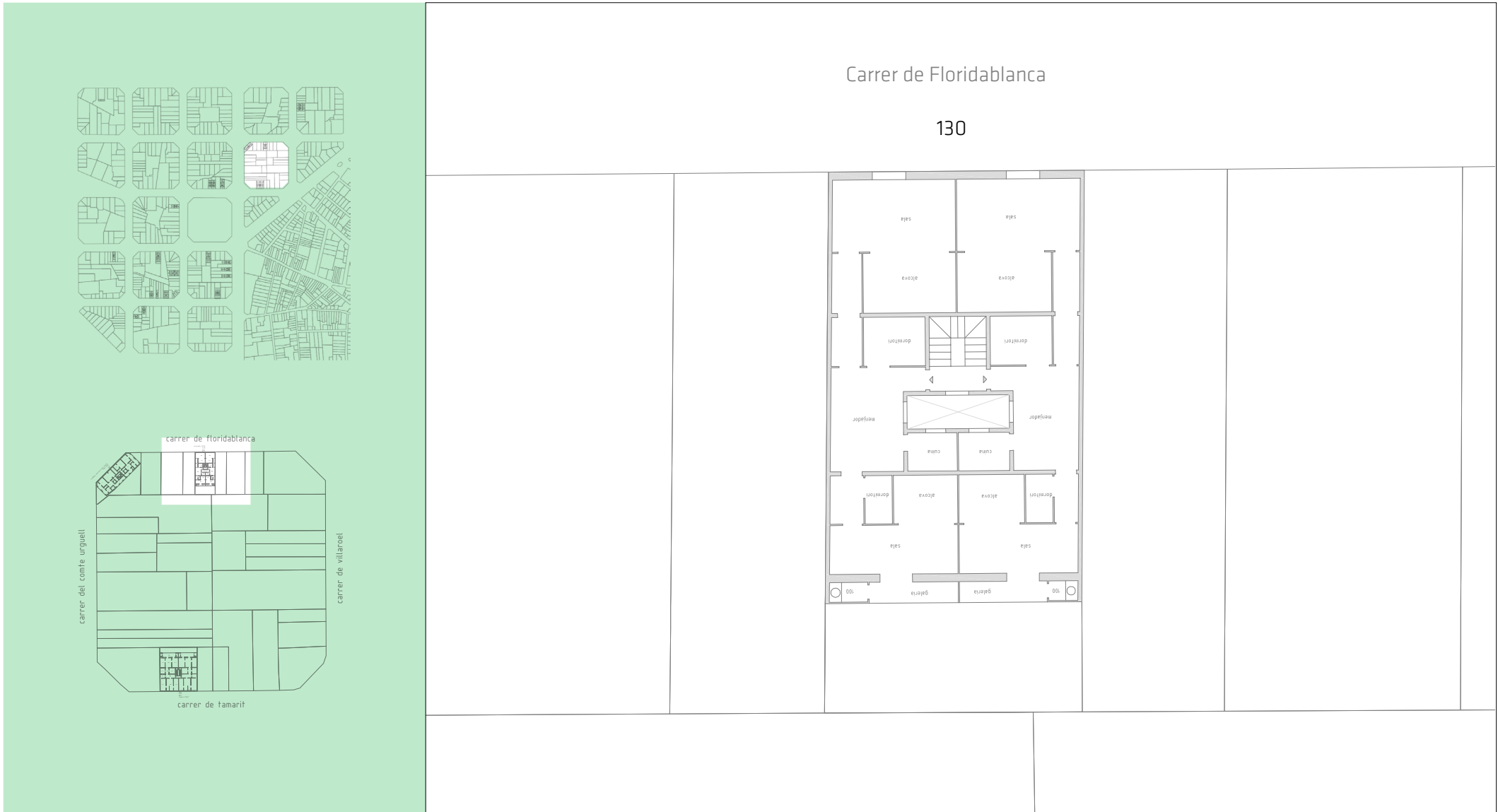

Figura 3.2.b
Carrer de Floridablanca, 130. 1873. Joan Caballé (expedient)

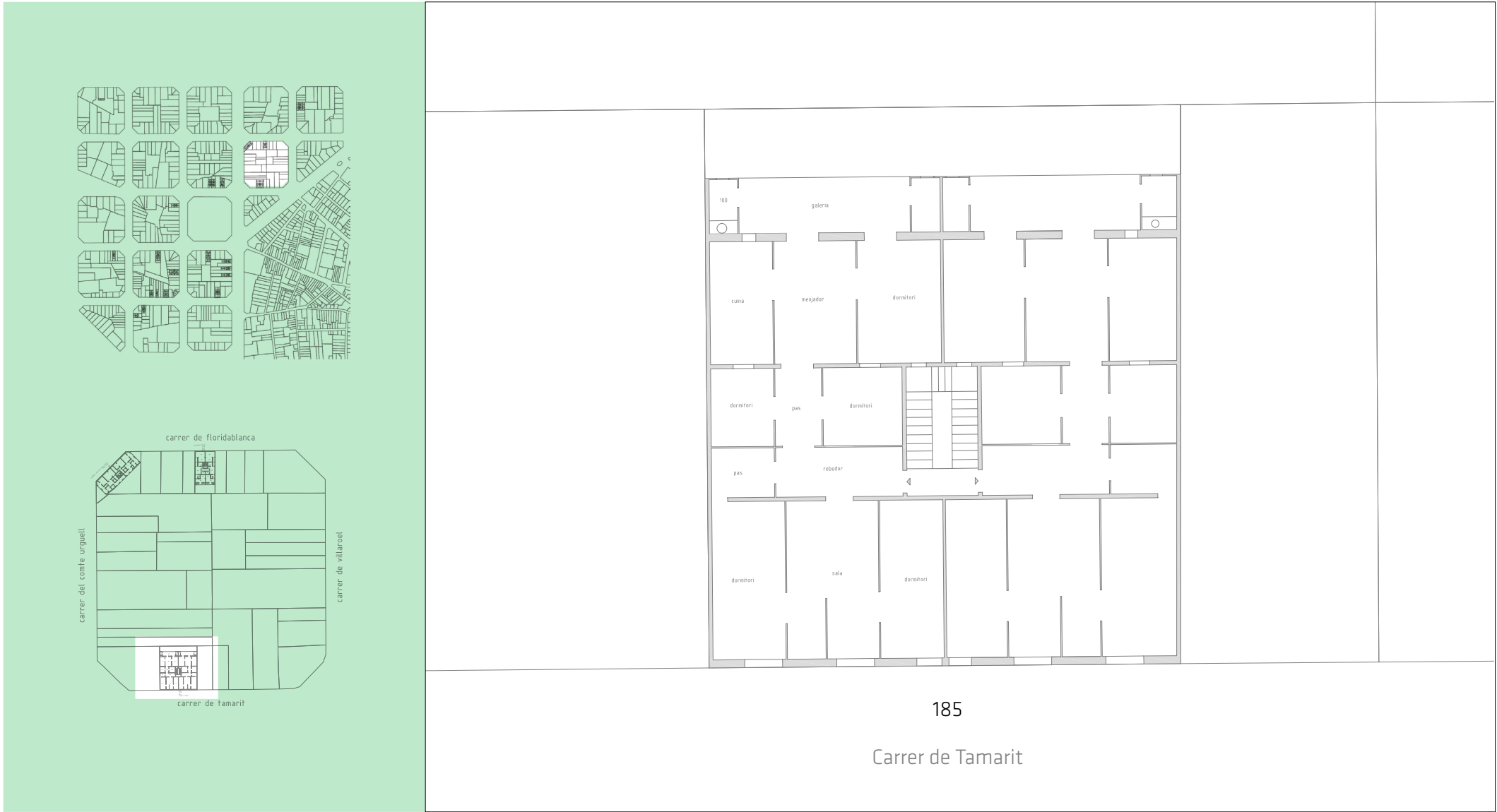

Figura 3.2.c Carrer de Tamarit, 185. 1863. Josep Artigas

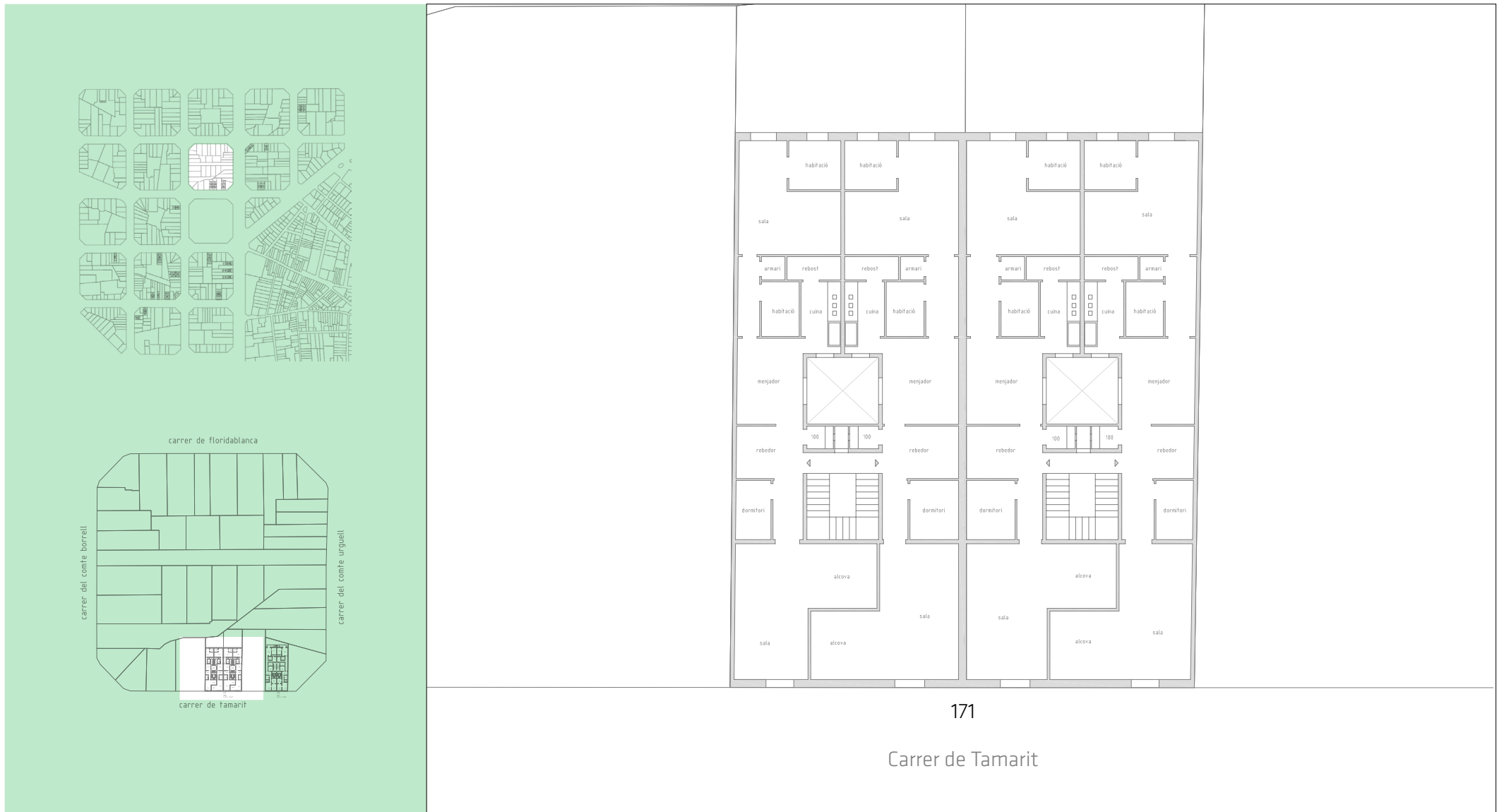

Figura 3.3.a
Carrer de Tamarit, 171. 1880. Avel·lí Tomàs

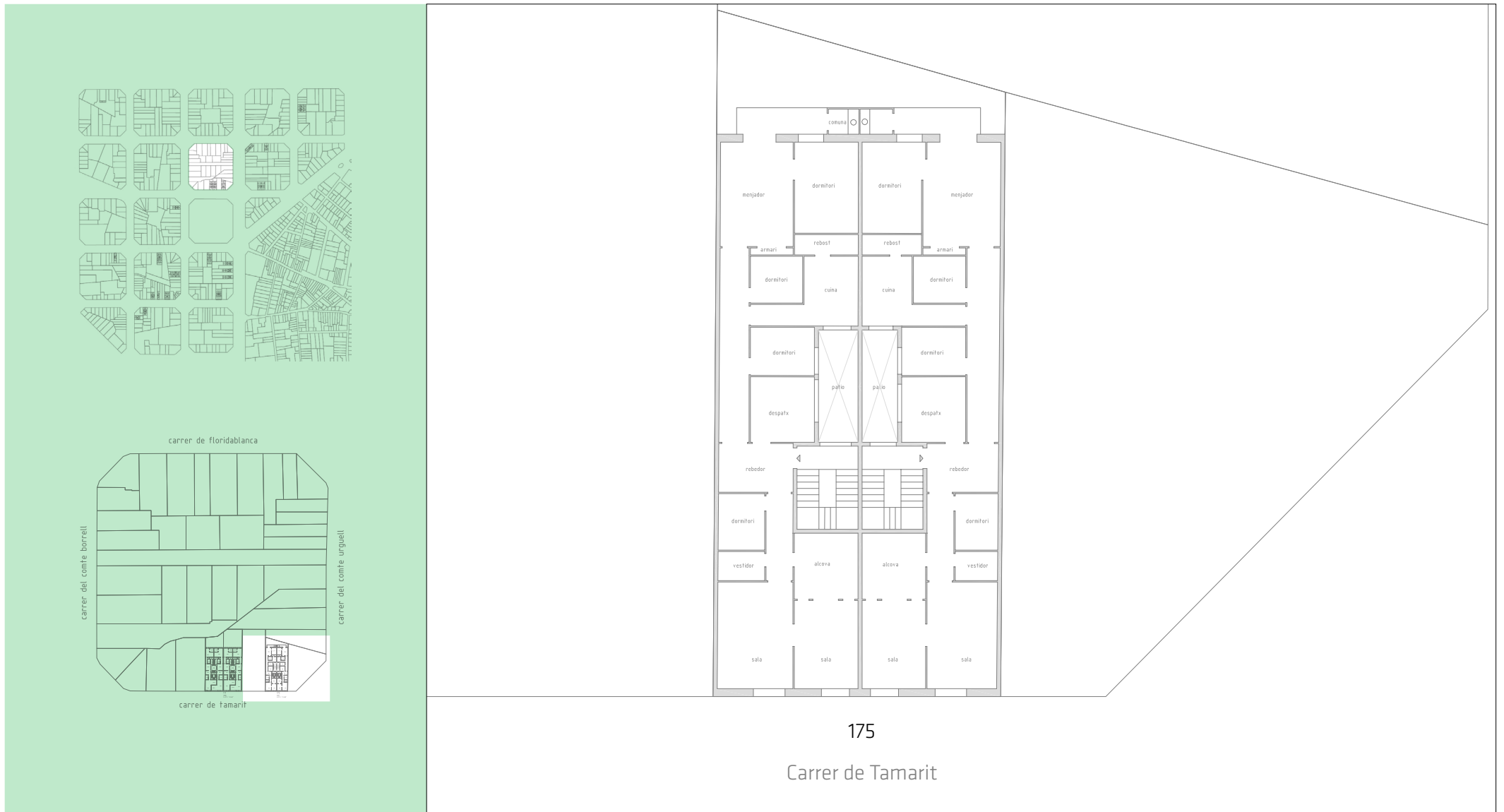

Figura 3.3.b
Carrer de Tamarit, 175. 1881. Avel·lí Tomàs (expedient)

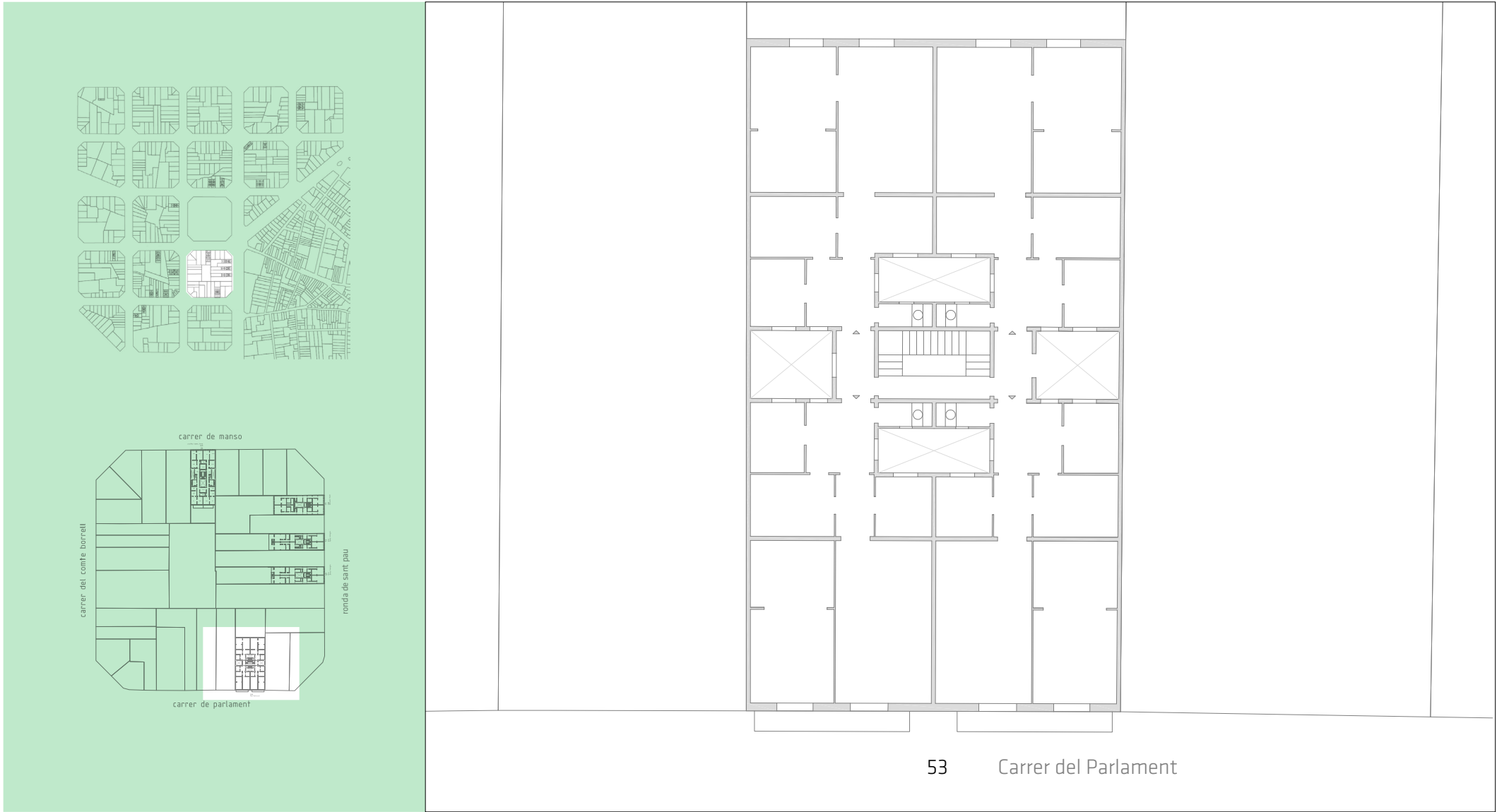
Figura 3.4.a
Carrer de Manso, 70. 1889. Josep Tomàs Argullol (expedient)

Figura 3.4.b
Ronda de Sant Pau, 77. 1888. Salvador Medir (mestre d'obres)
Ronda de Sant Pau, 73. 1876. Josep Amargós

Figura 3.4.c
Ronda de Sant Pau, 73. 1876. Josep Amargós
Ronda de Sant Pau, 69. 1876. Josep Amargós

53 Carrer del Parlament

Figura 3.4.d
Carrer del Parlament, 53. 1868. Pau Martorell (expedient)

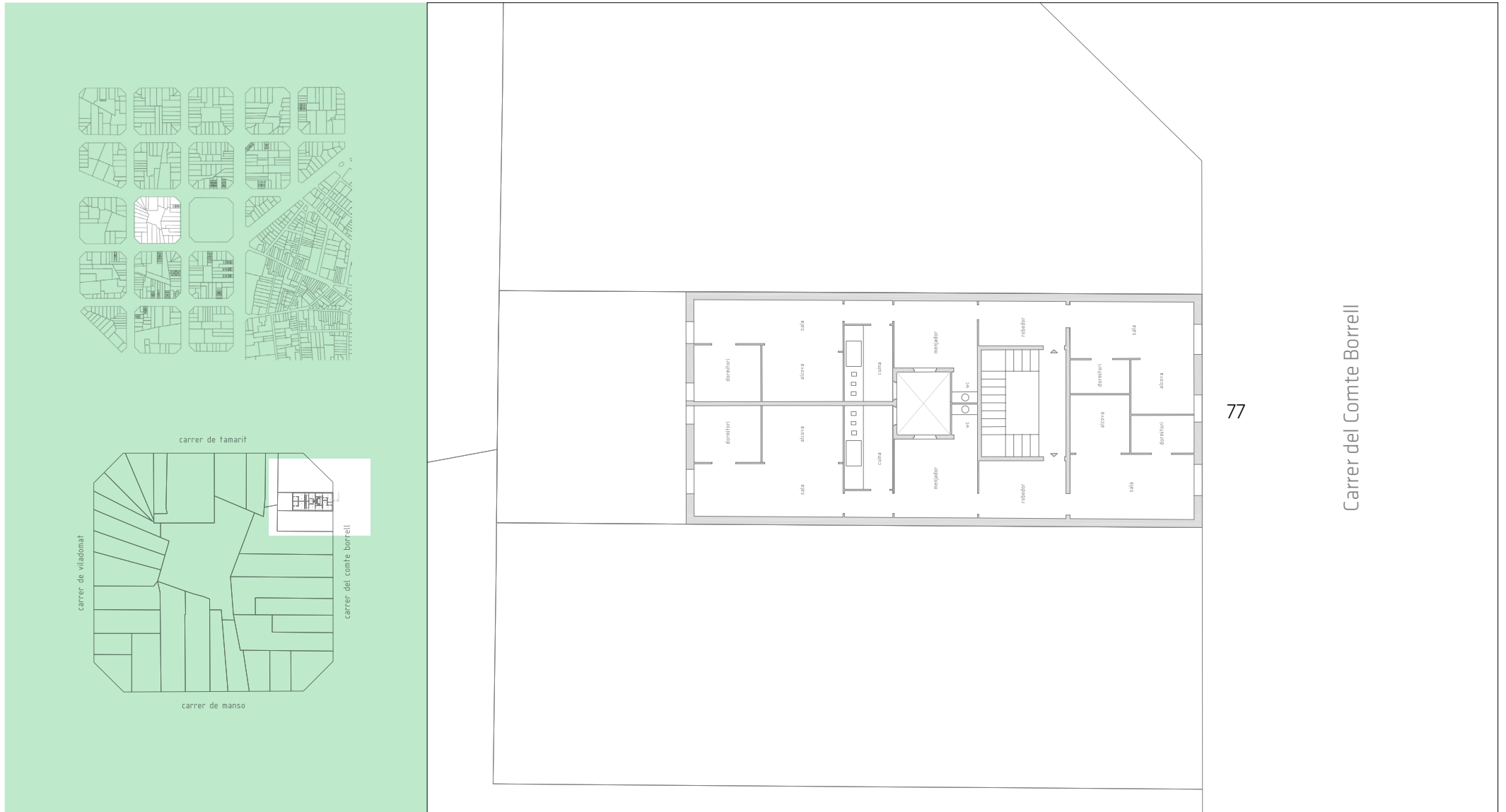

Figura 3.5 Carrer del Comte Borrell, 77. 1876. Pau Martorell

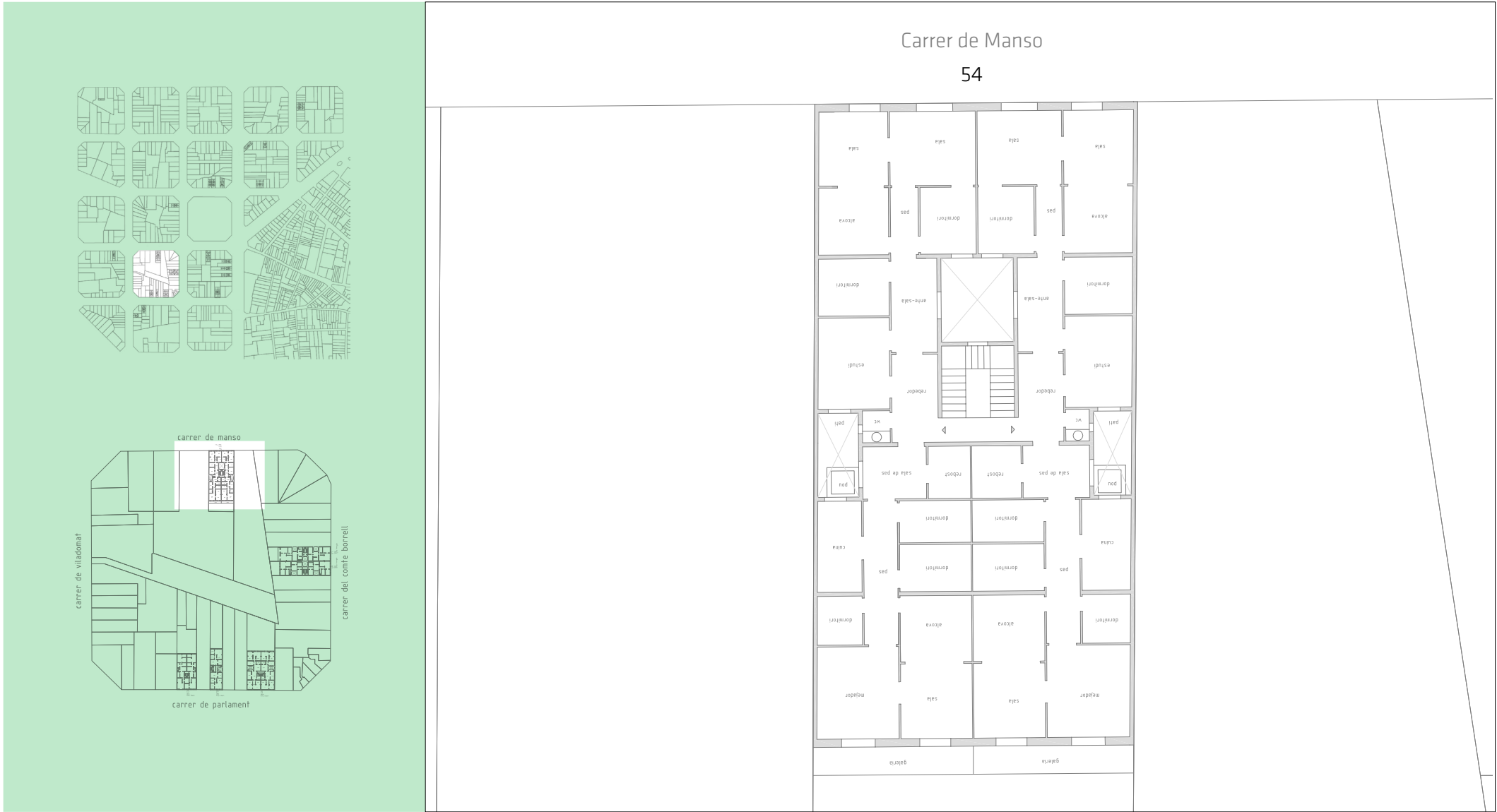

Figura 3.6.a Carrer de Manso, 54. 1881. Joan Feu (expedient)

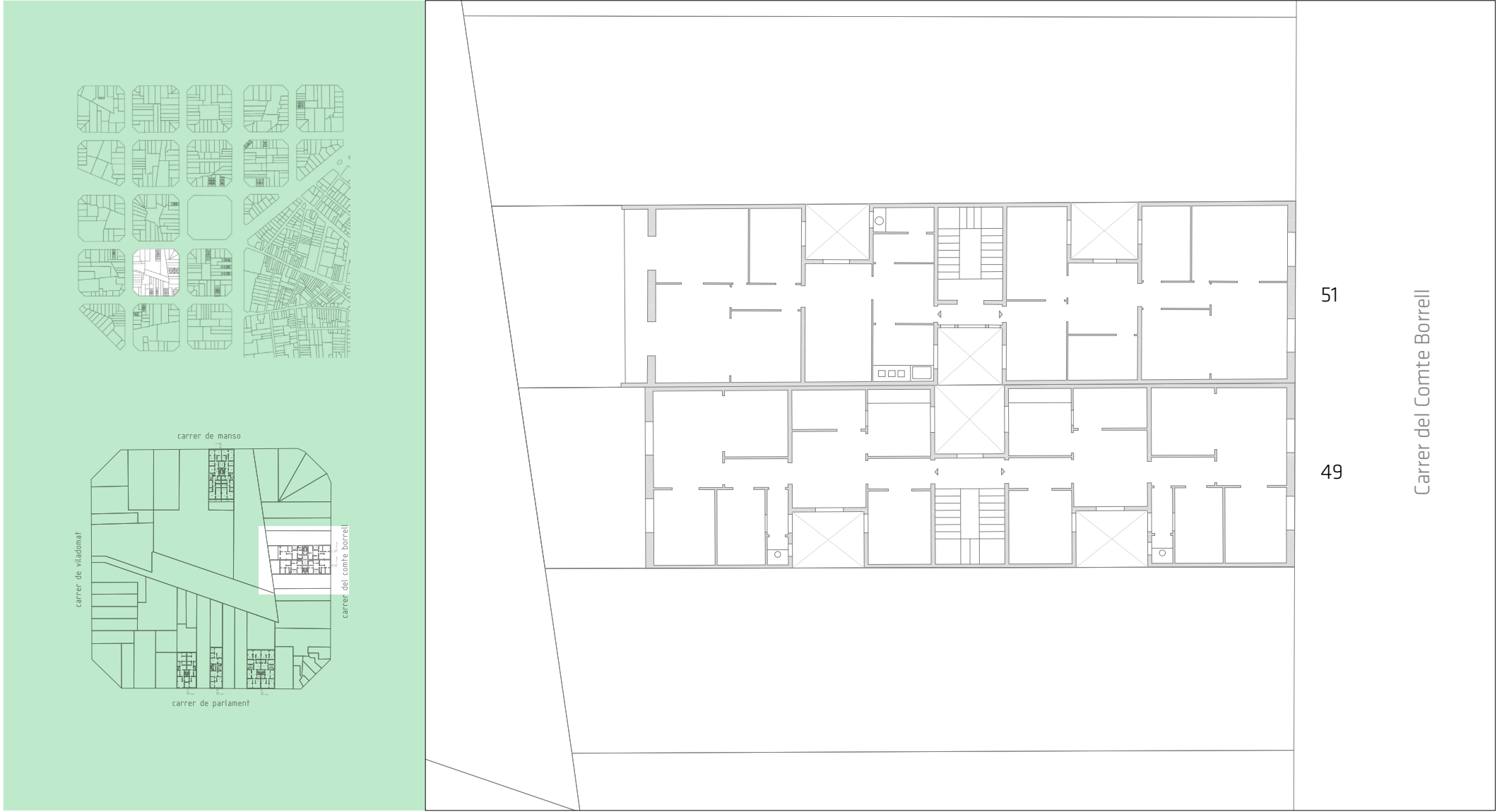

Figura 3.6.b
Carrer del Comte Borrell, 51. 1885. Josep Amargós (expedient)
Carrer del Comte Borrell, 49. 1885. Josep Amargós (expedient)

Figura 3.6.c
Carrer del Parlament, 25. 1865. Francisco Batlley
Carrer del Parlament, 29. 1865. Felip Ubach (expedient)

Figura 3.6.d
Carrer del Parlament, 35. 1864. Felip Ubach

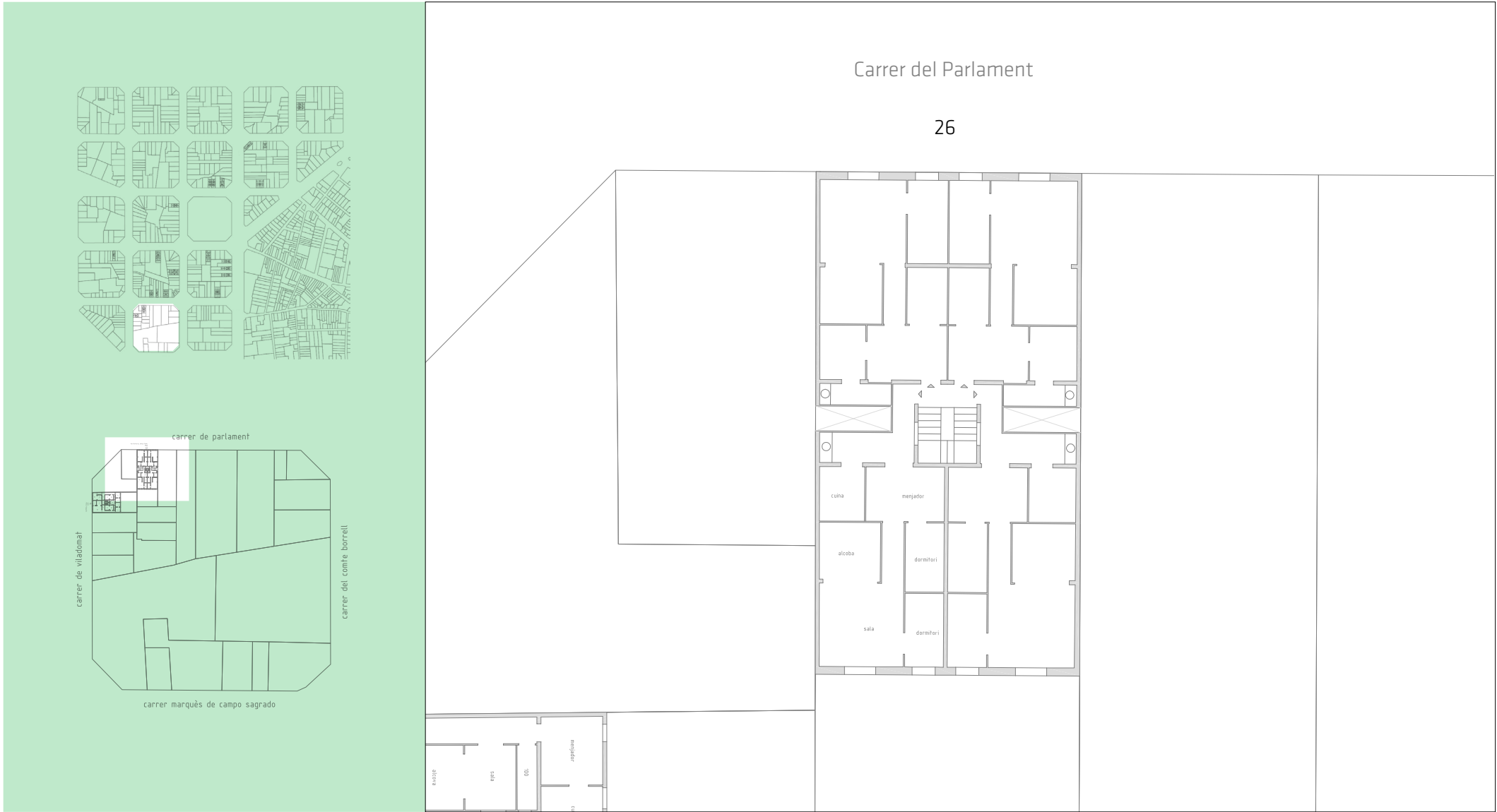

Figura 3.7.a
Carrer del Parlament, 26. 1866. Josep Simó Fontcoberta

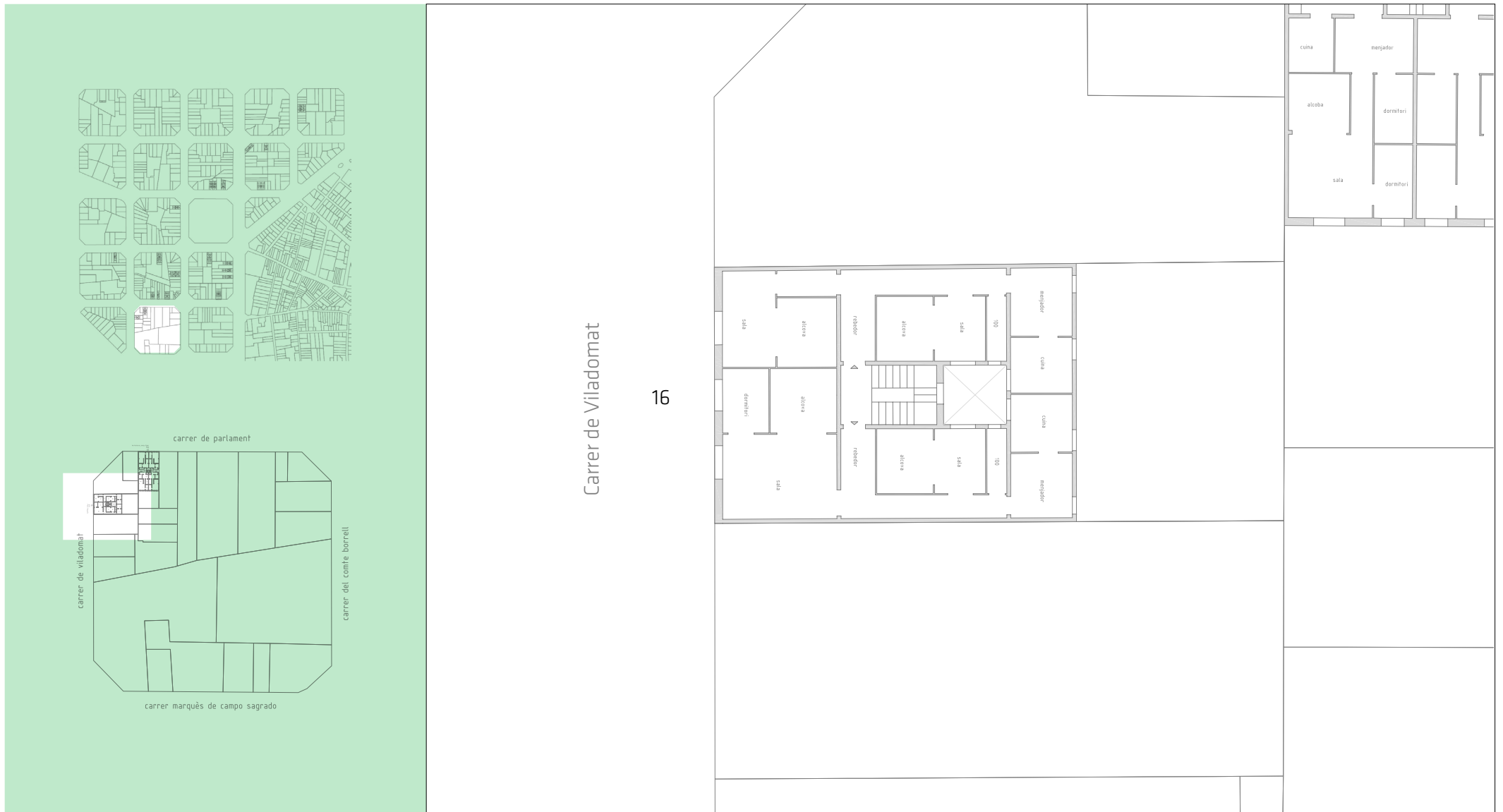

Figura 3.7.b
Carrer de Viladomat, 16. 1874. Pere Falqués (expedient)

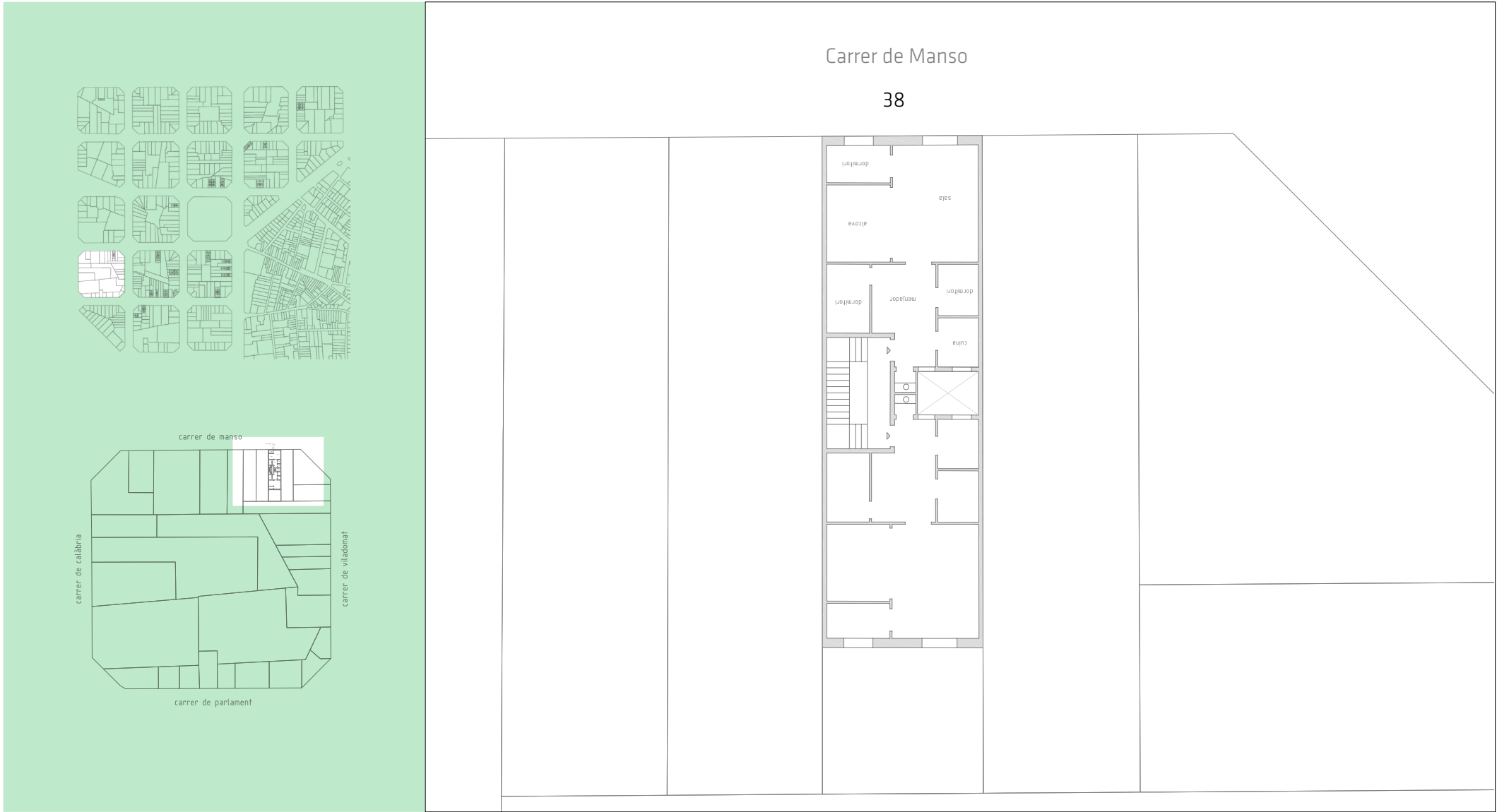

Figura 3.8 Carrer de Manso, 38. 1874. Pau Martorell

Figura 14.1
Ronda de Sant Pere, 36. 1872. Elies Rogent (expedient)

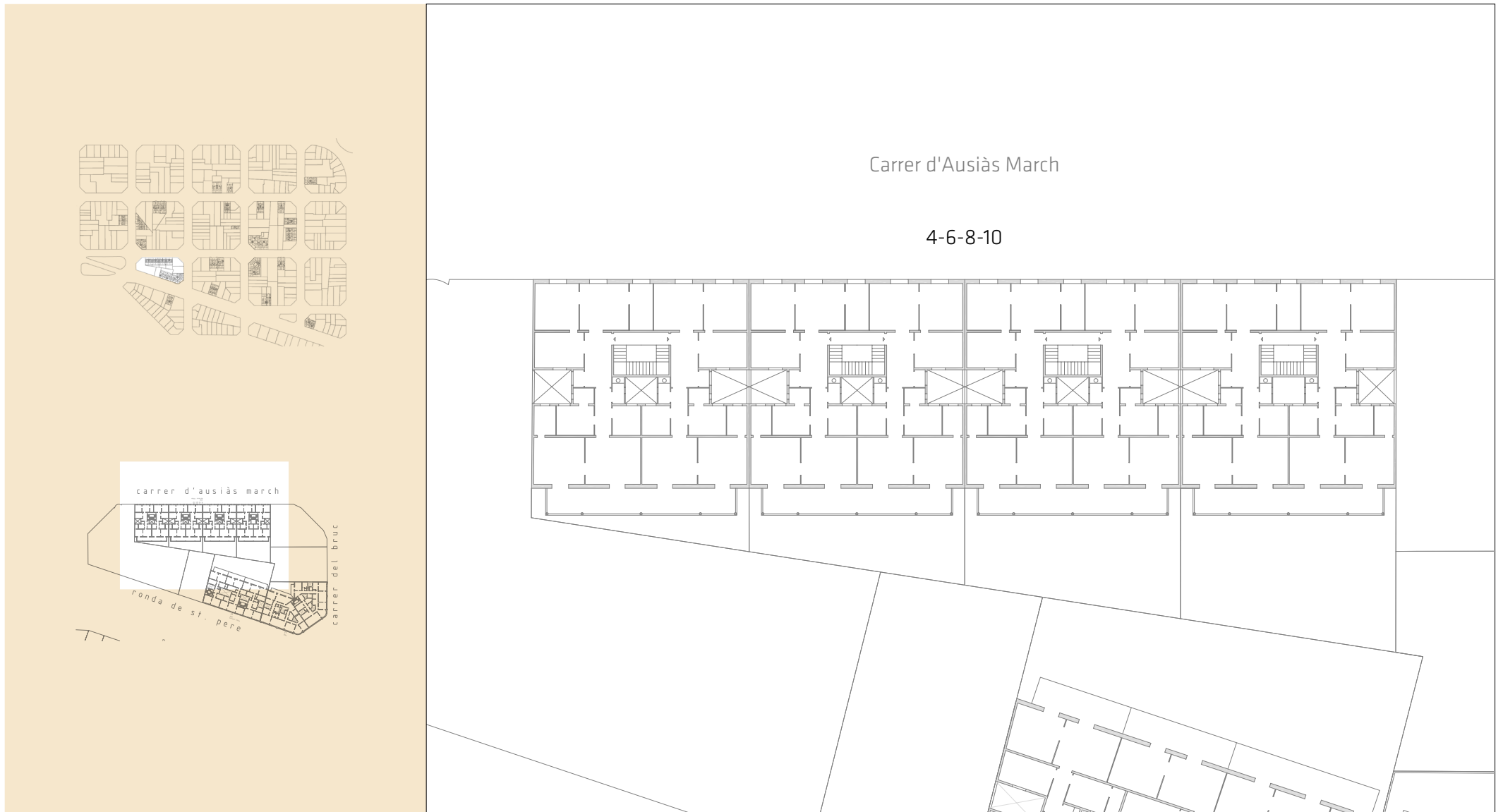

Figura 14.2.a
Carrer d'Ausiàs March, 4, 6, 8, 10. 1895. Salvador Viñals

Figura 14.2.b

Ronda de Sant Pere, 25. 1895. Salvador Viñals

Ronda de Sant Pere, 27. 1894

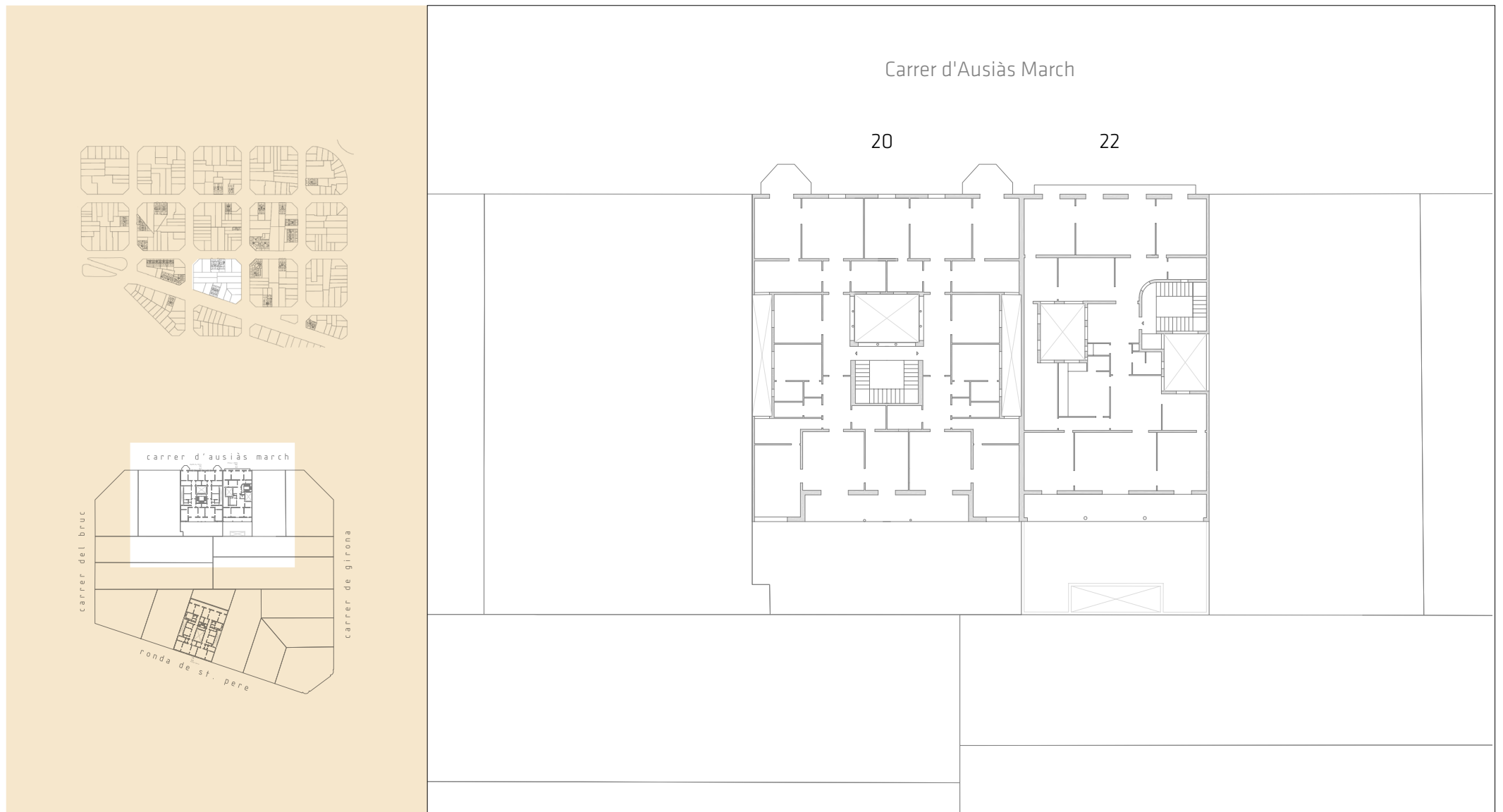

Figura 14.3.a
Carrer d'Ausiàs March, 20. 1901. Telmo Fernández
Carrer d'Ausiàs March, 22. 1904. Ramon Viñolas

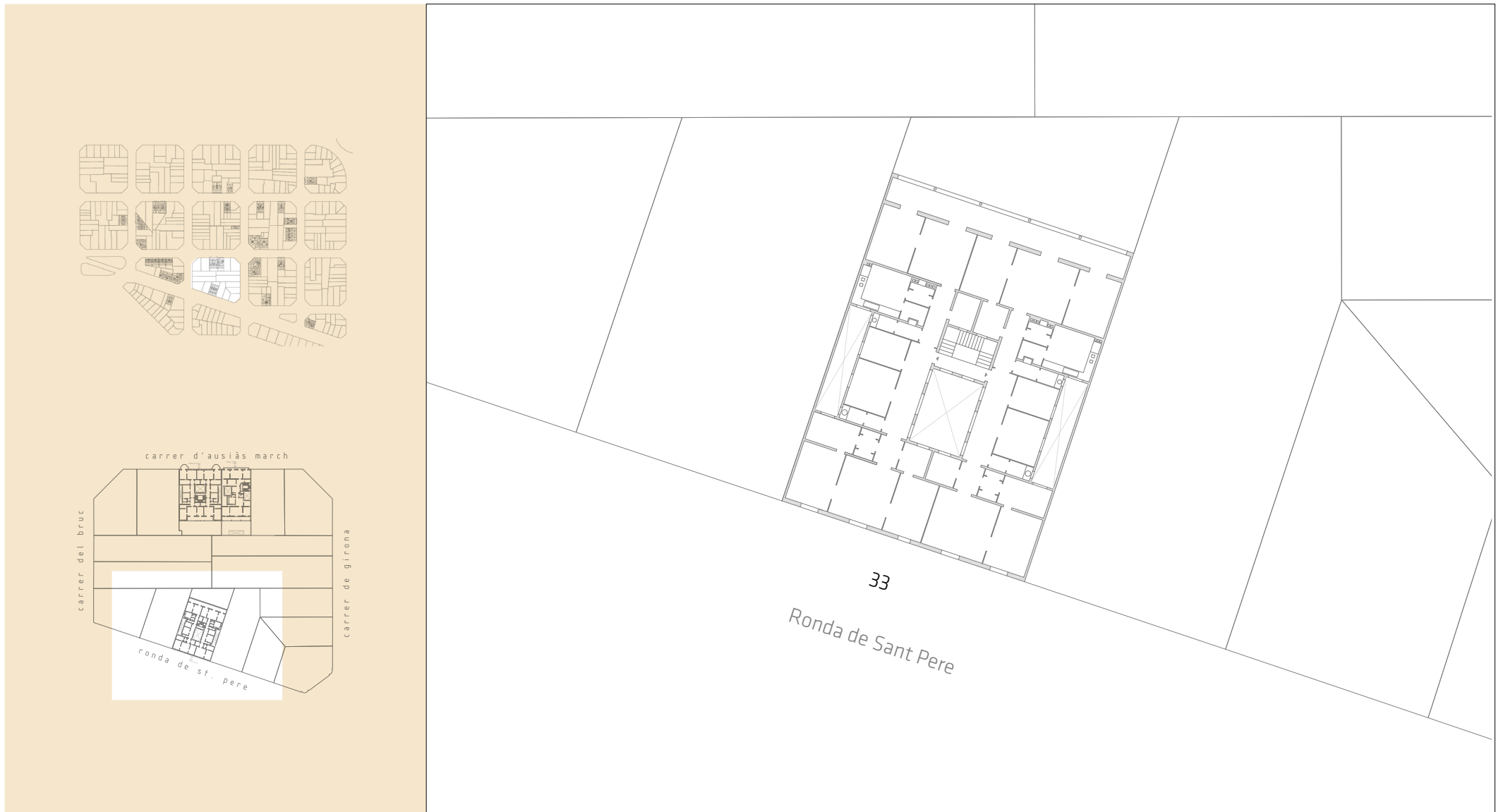

Figura 14.3.b
Ronda de Sant Pere, 33. 1890. Antoni Serra

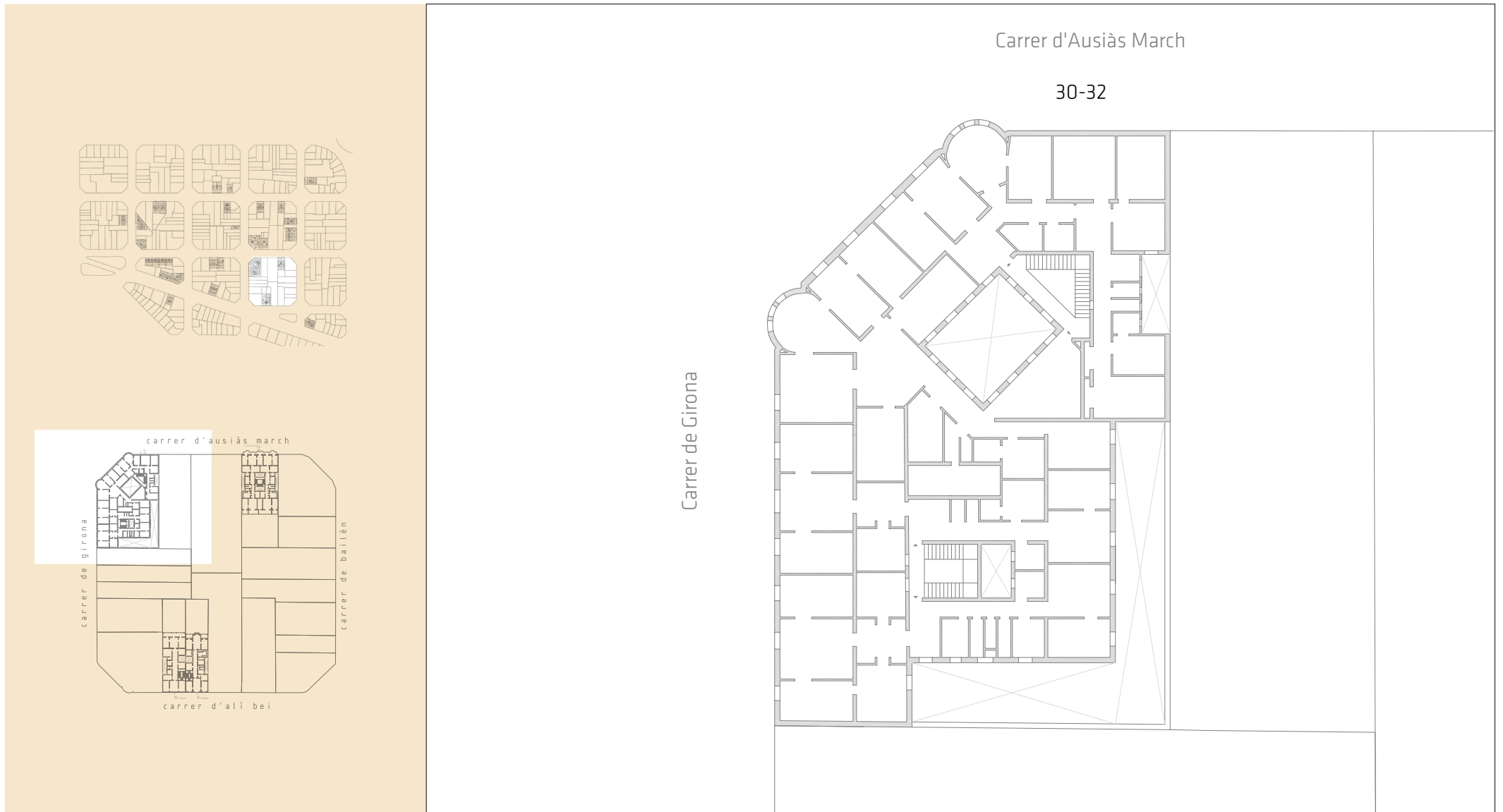

Figura 14.4.a
Carrer d'Ausiàs March, 30-32. 1900 (expedient)

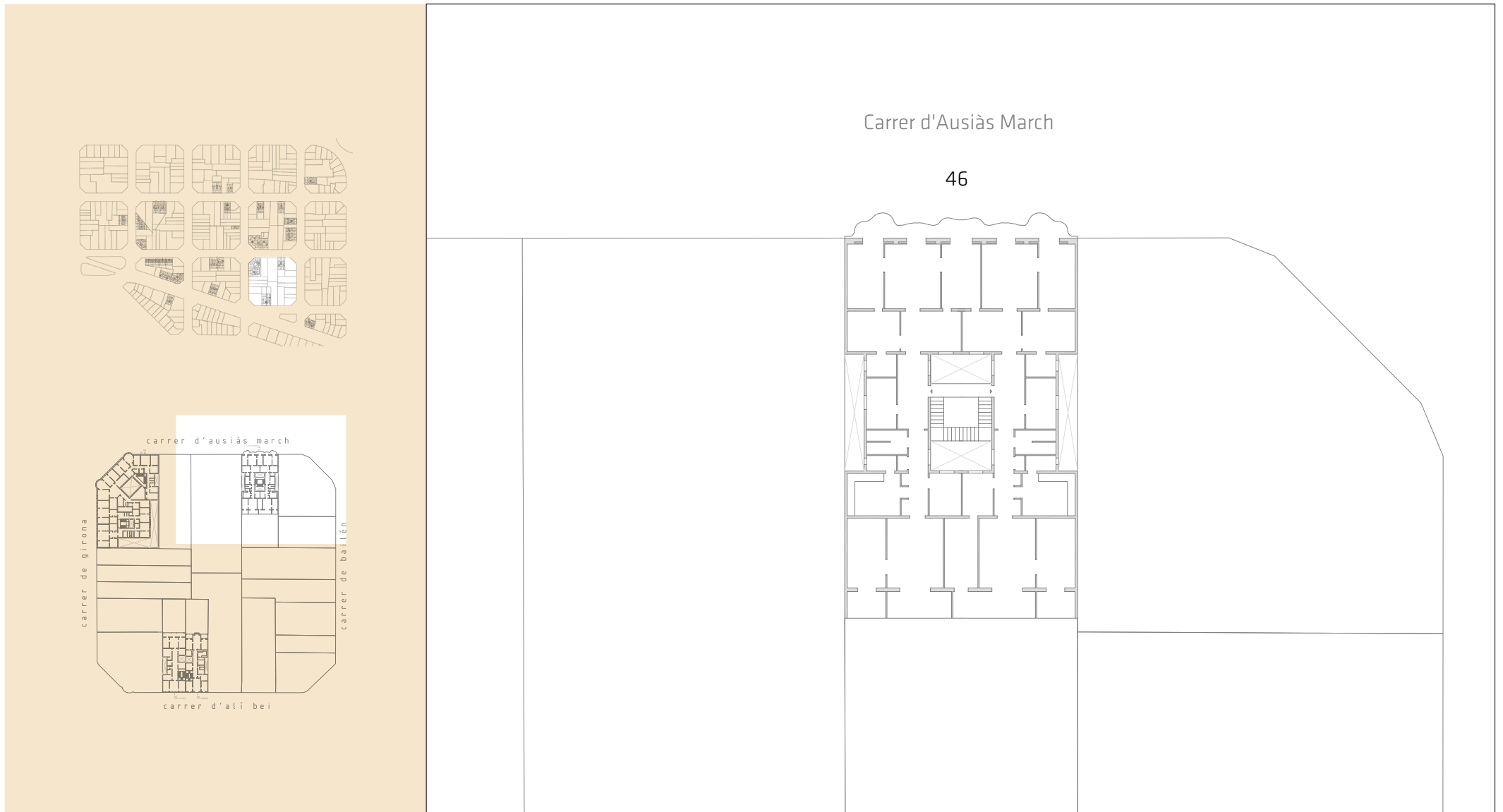

Figura 14.4.b
Carrer d'Ausiàs March, 46. 1903. Juli Batllell / Enric Pi

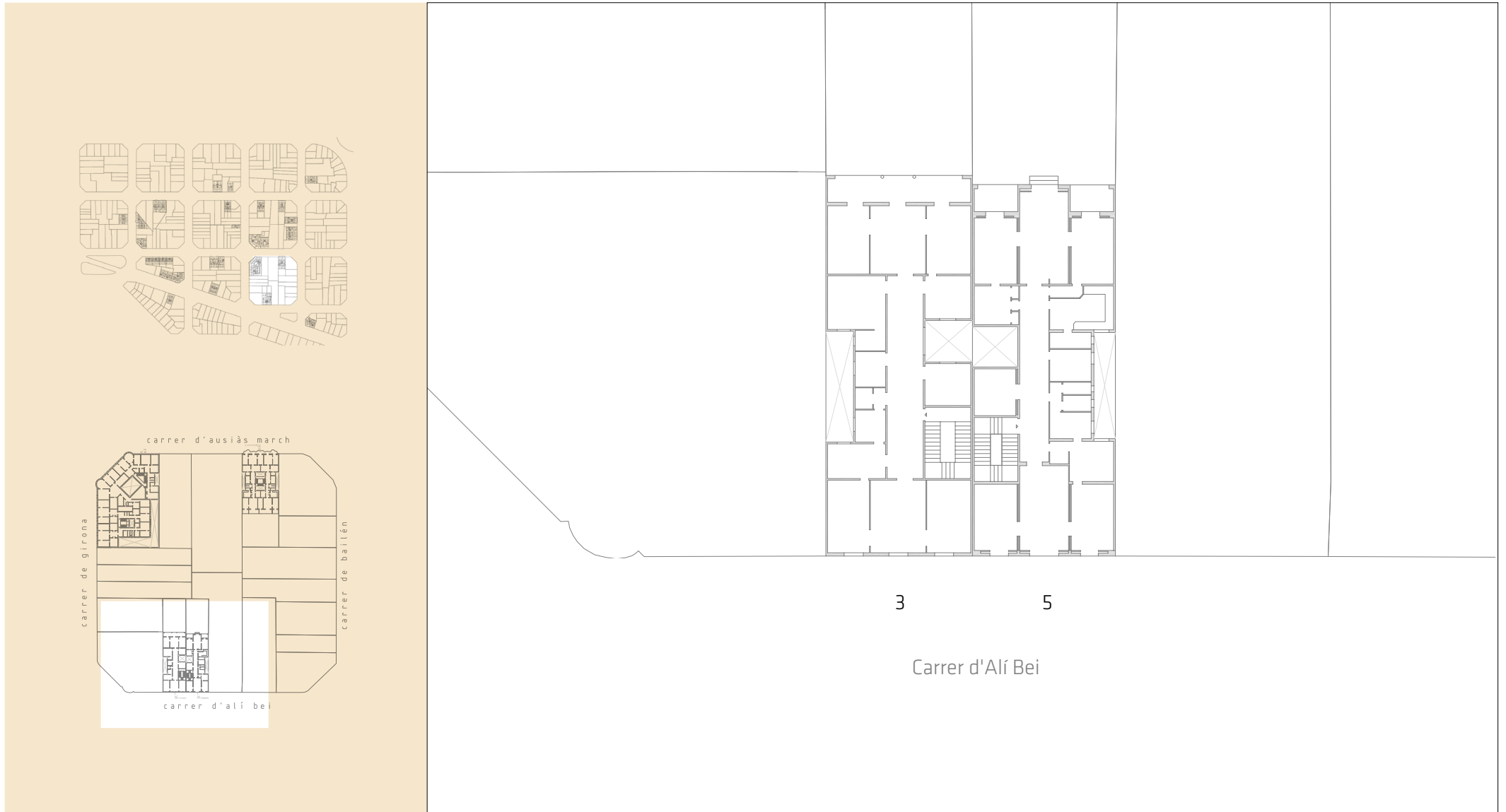

Figura 14.4.c

Carrer d'Alí Bei, 3. 1902. Telmo Fernández (expedient)

Carrer d'Alí Bei, 5. 1900. Pere Bassegoda (expedient)

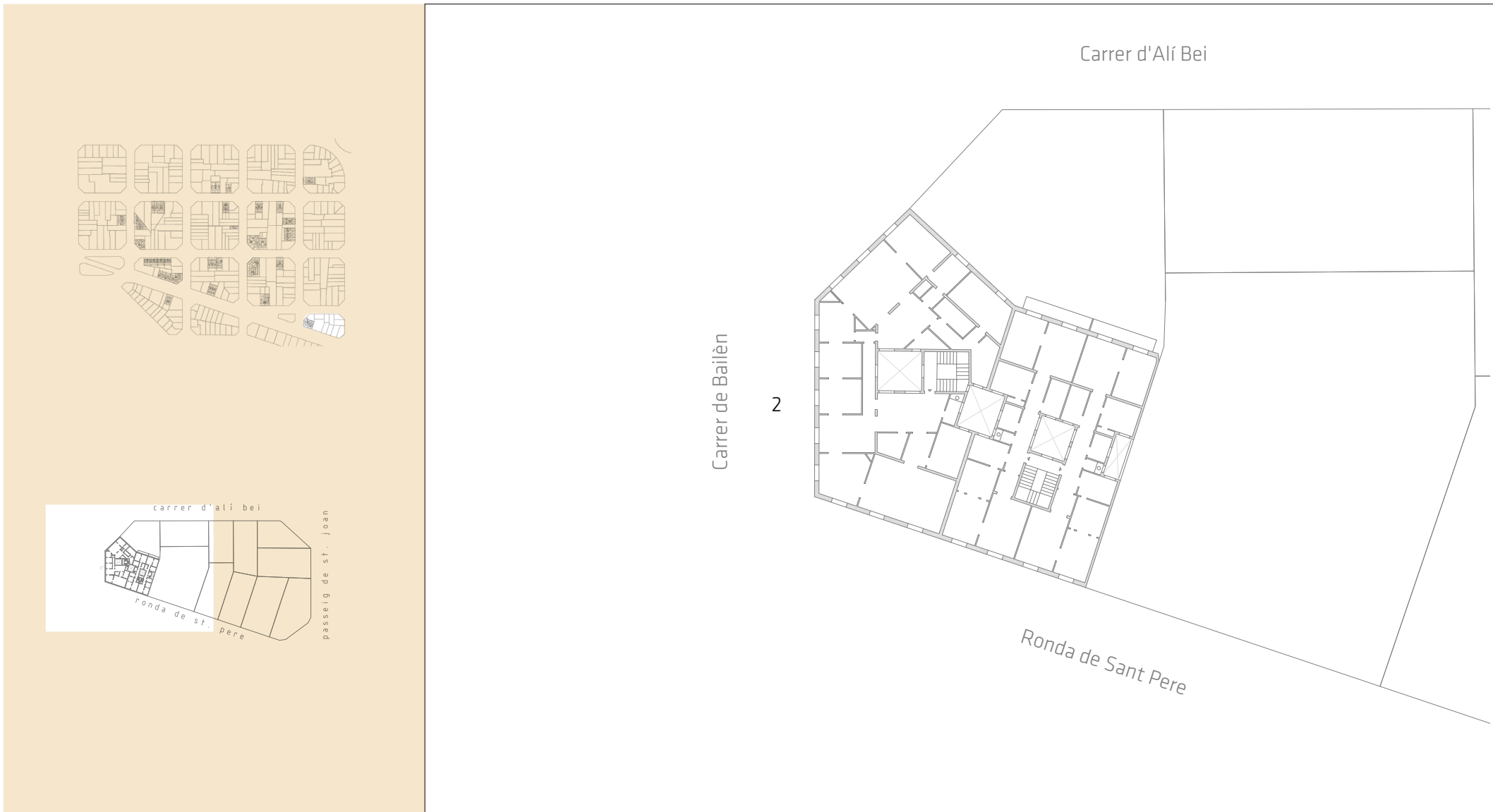

Figura 14.5
Carrer de Bailèn, 2. 1879

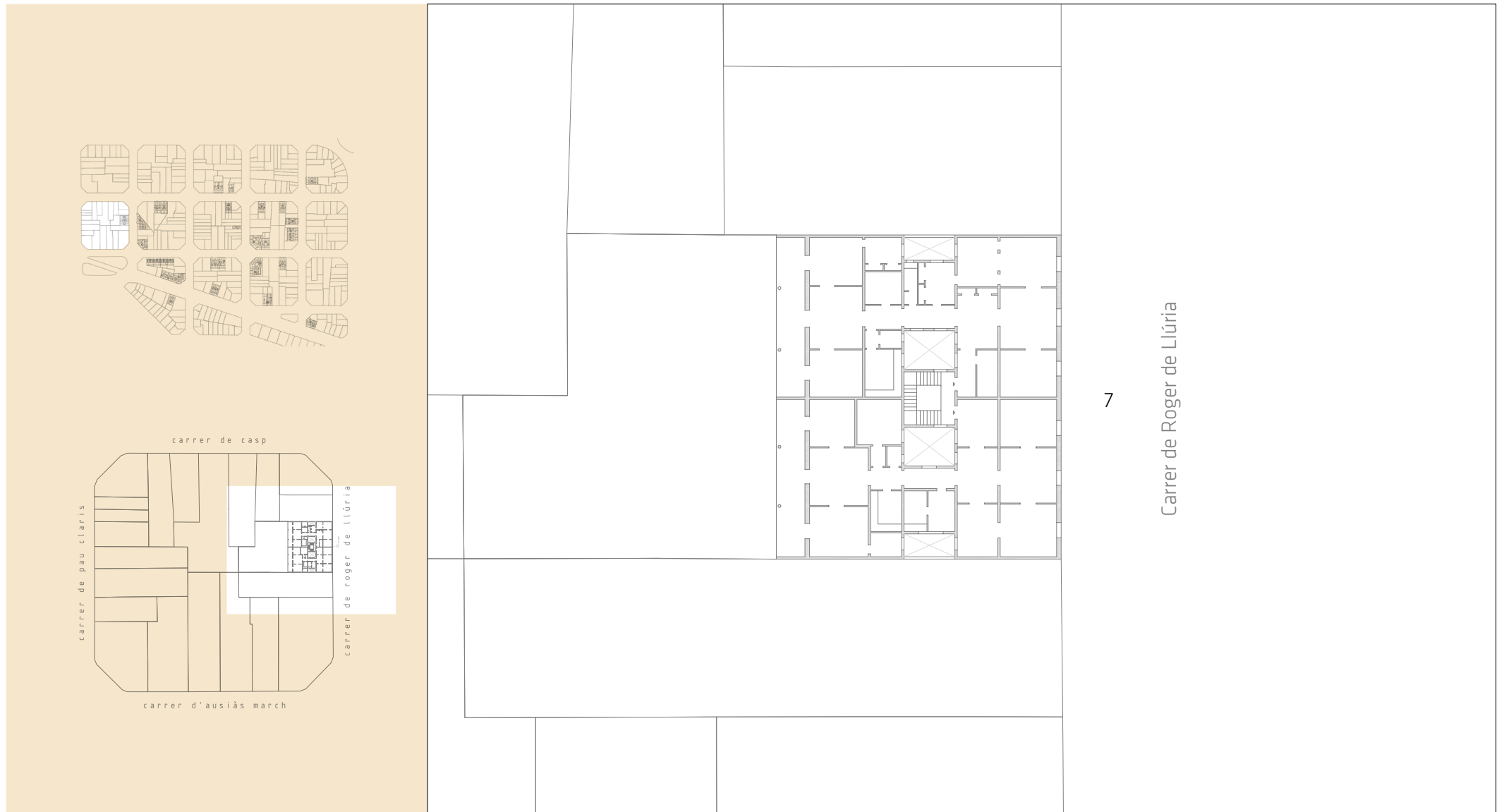

Figura 14.6
Carrer de Roger de Llúria, 7. 1875. Pere Bassegoda

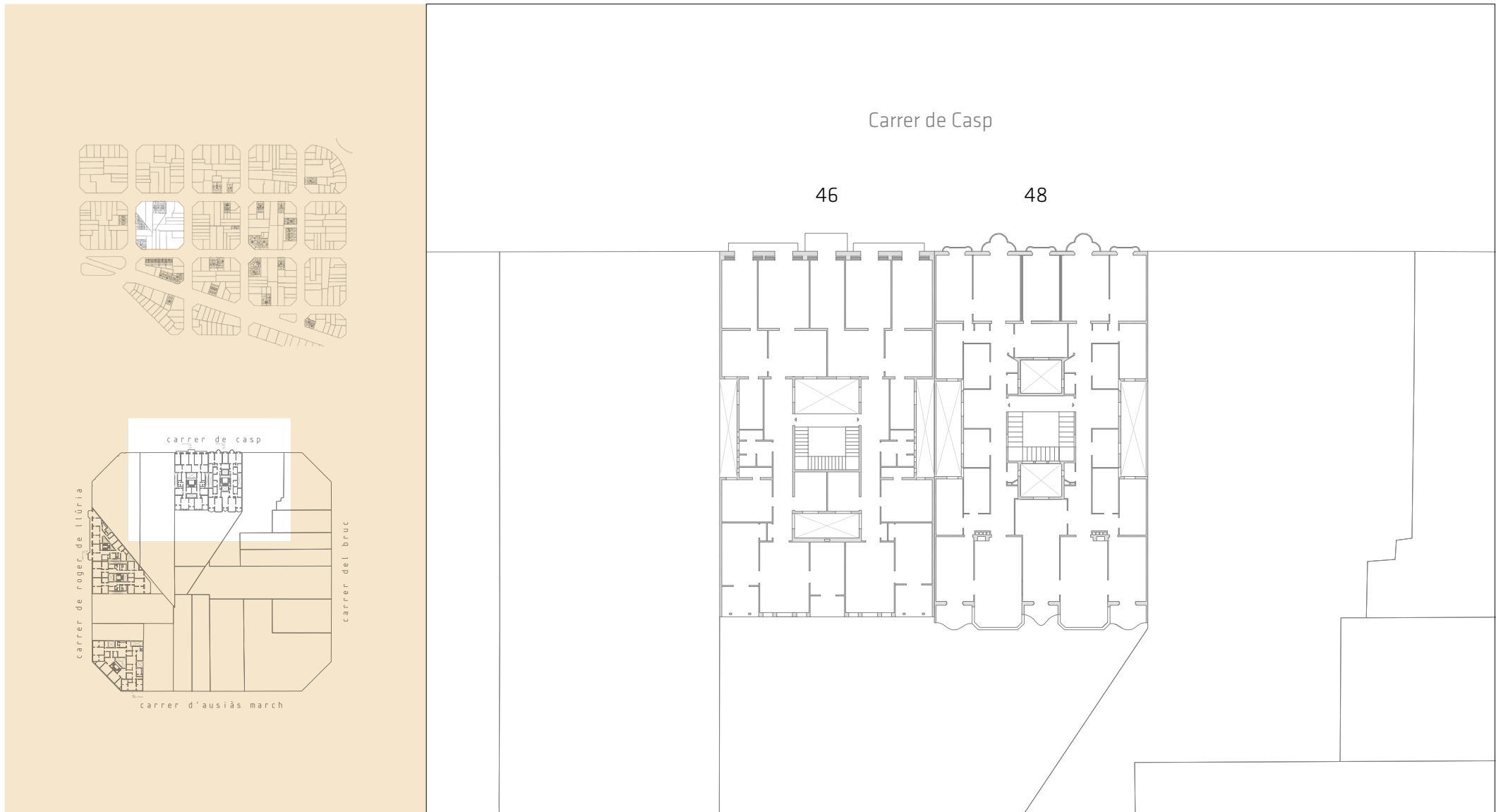

Figura 14.7.a

Carrer de Casp, 46. 1902. Juli Batllevell (expedient)

Carrer de Casp, 48. 1898. Antoni Gaudí

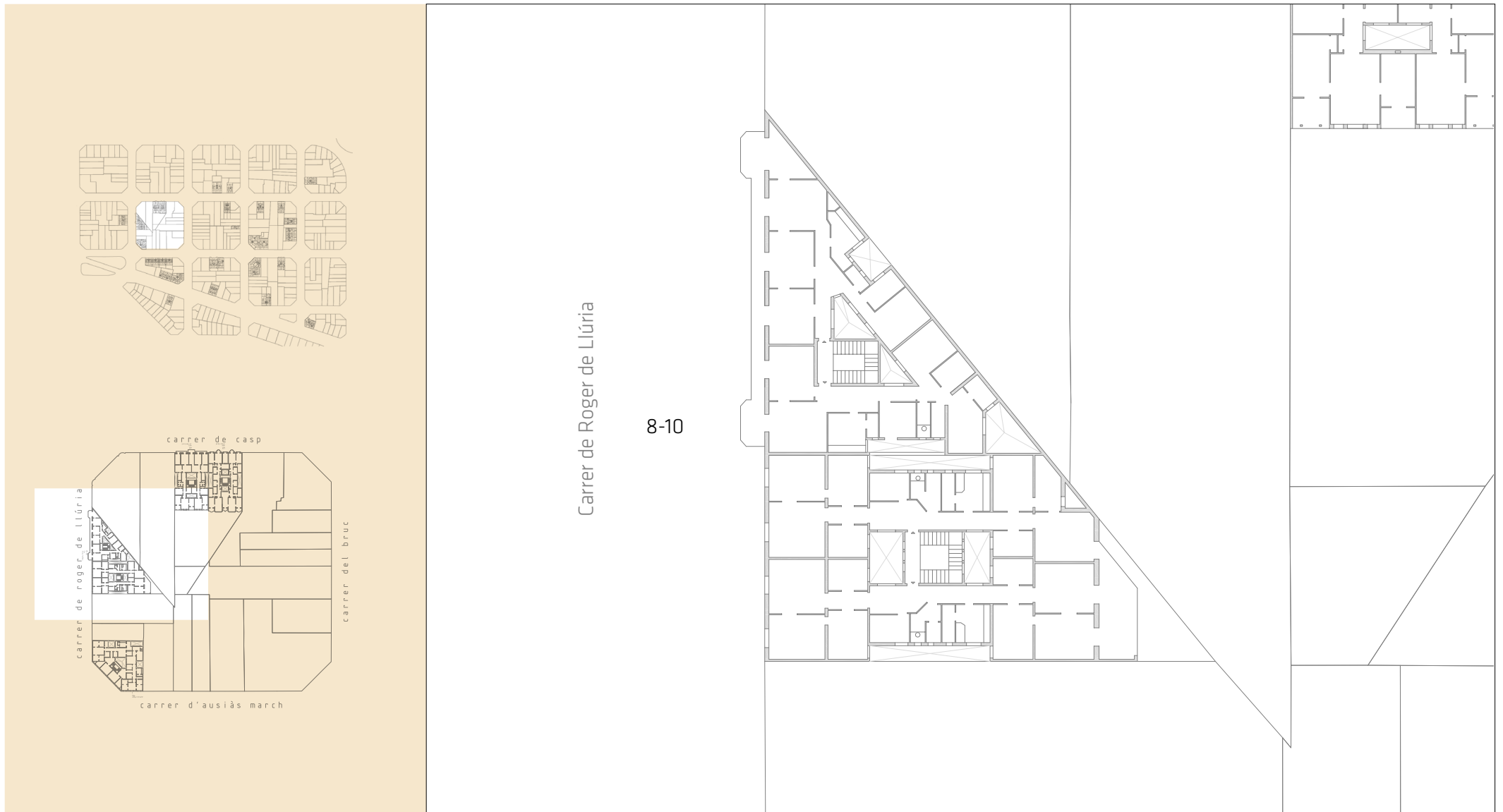

Figura 14.7.b
Carrer de Roger de Llúria, 8-10. 1911. Josep Masdeu

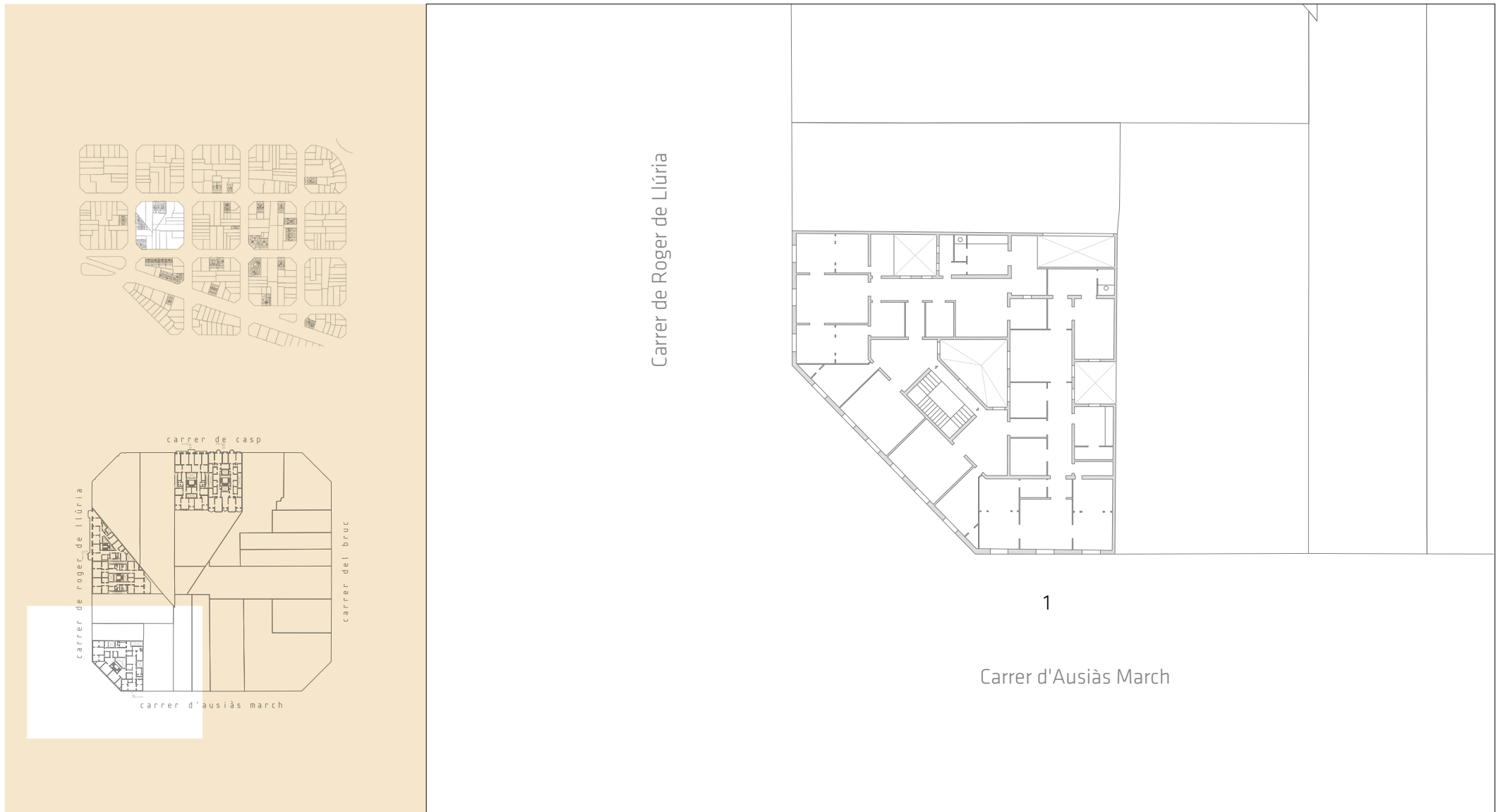

Figura 14.7.c
Carrer d'Ausiàs March, 1. 1904. Josep Fontseré

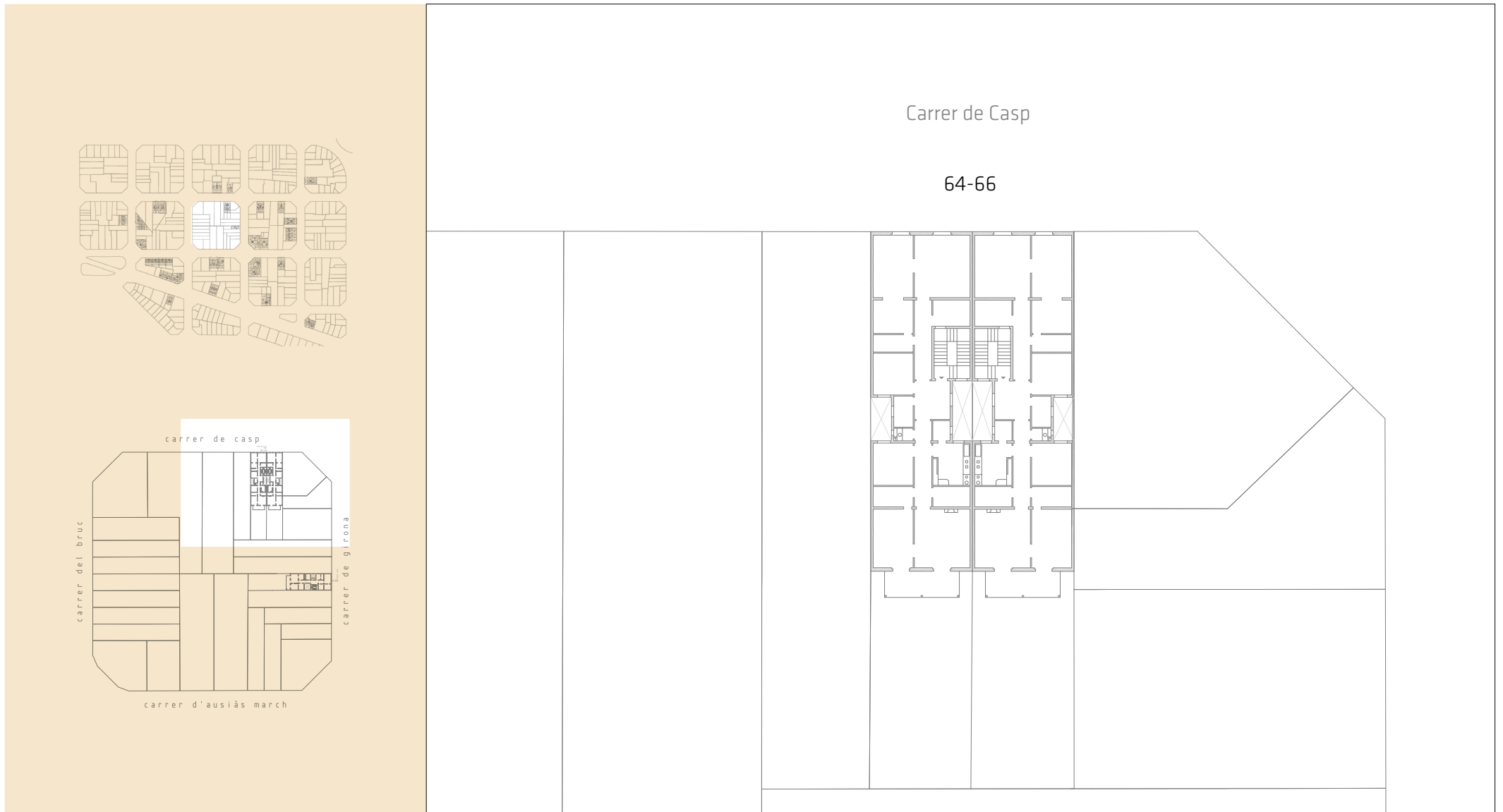

Figura 14.8.a
Carrer de Casp, 64-66. 1884. Josep Marimón

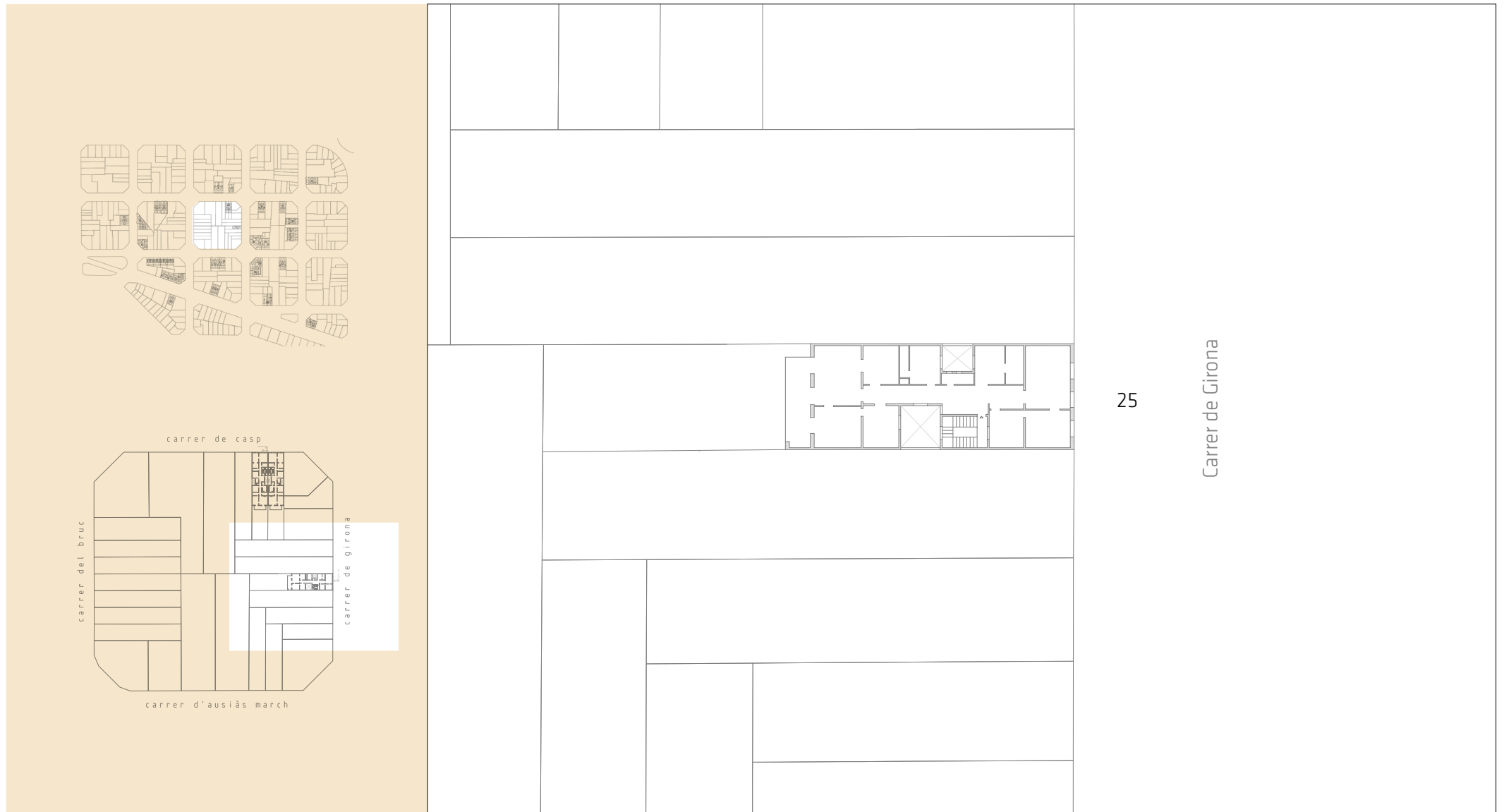

Figura 14.8.b
Carrer de Girona, 25. 1894. Salvador Serra i Janer

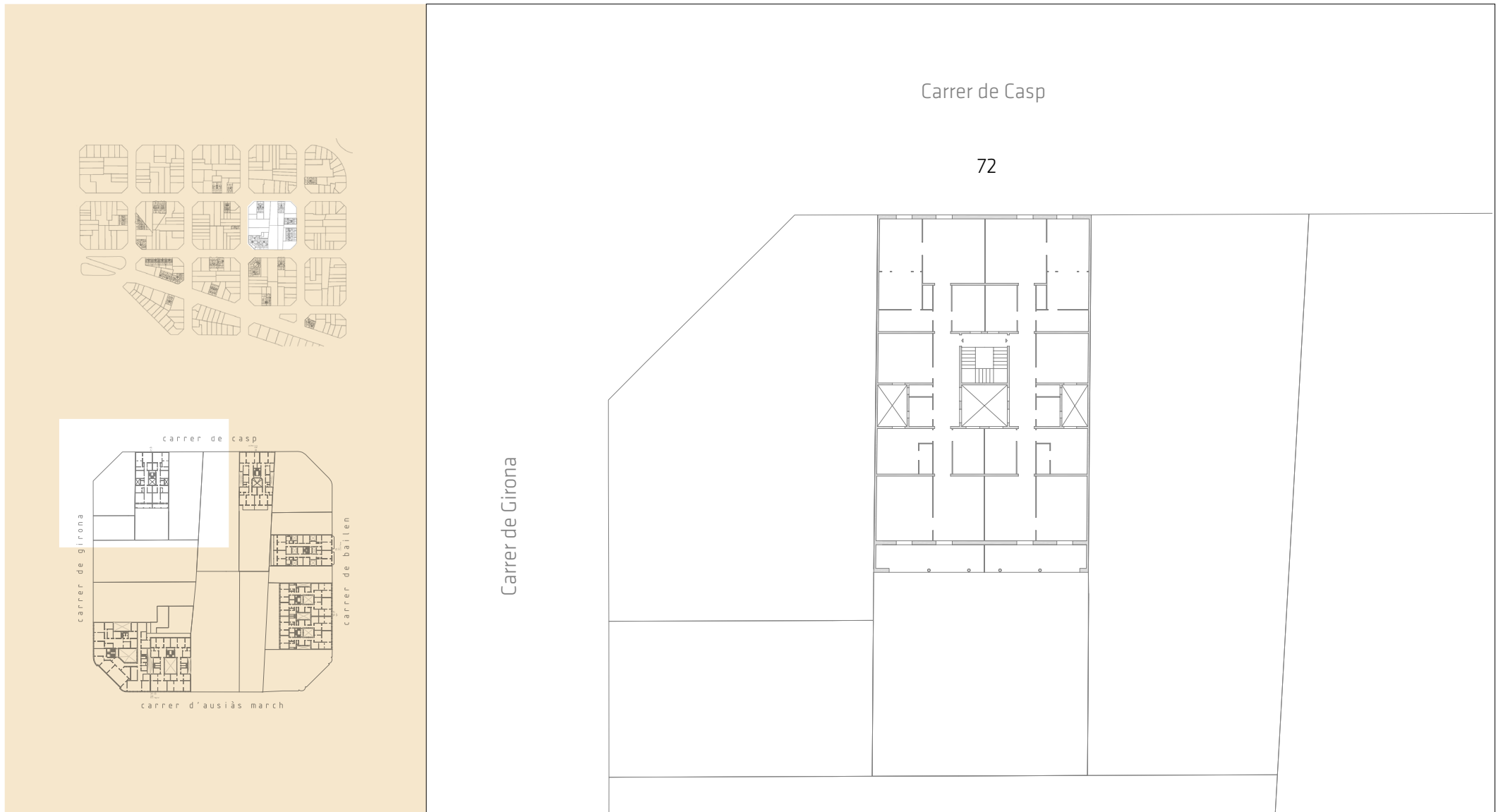

Figura 14.9.a
Carrer de Casp, 72. 1884 (expedient)

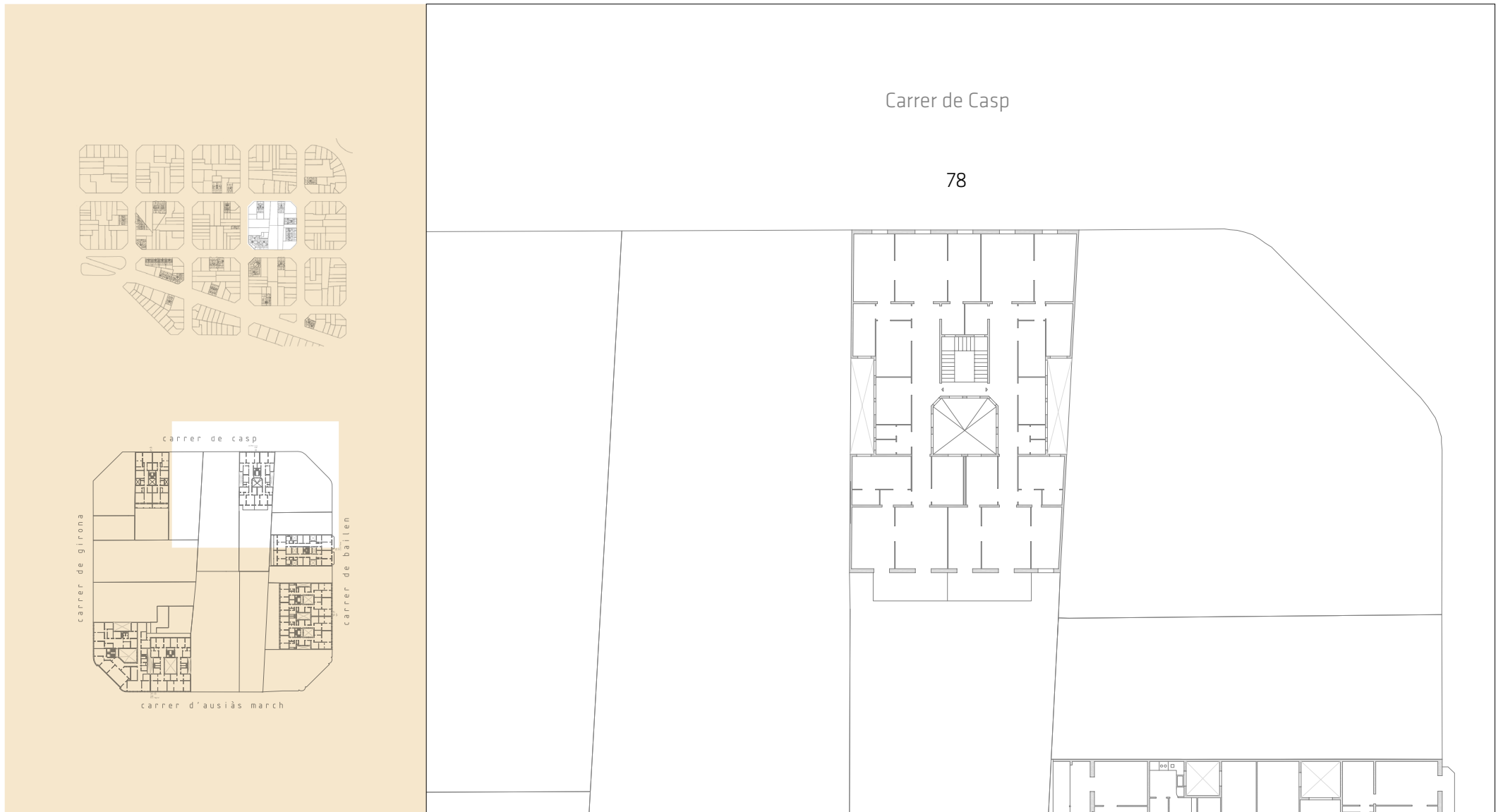

Figura 14.9.b
Carrer de Casp, 78. 1892. Enric Sagnier

Figura 14.9.c

Carrer de Bailèn, 25. 1911. Lluís Planas

Carrer de Bailèn, 19-21. 1885 (expedient, Bailèn núm. 19) (expedient, Bailèn núm. 21)

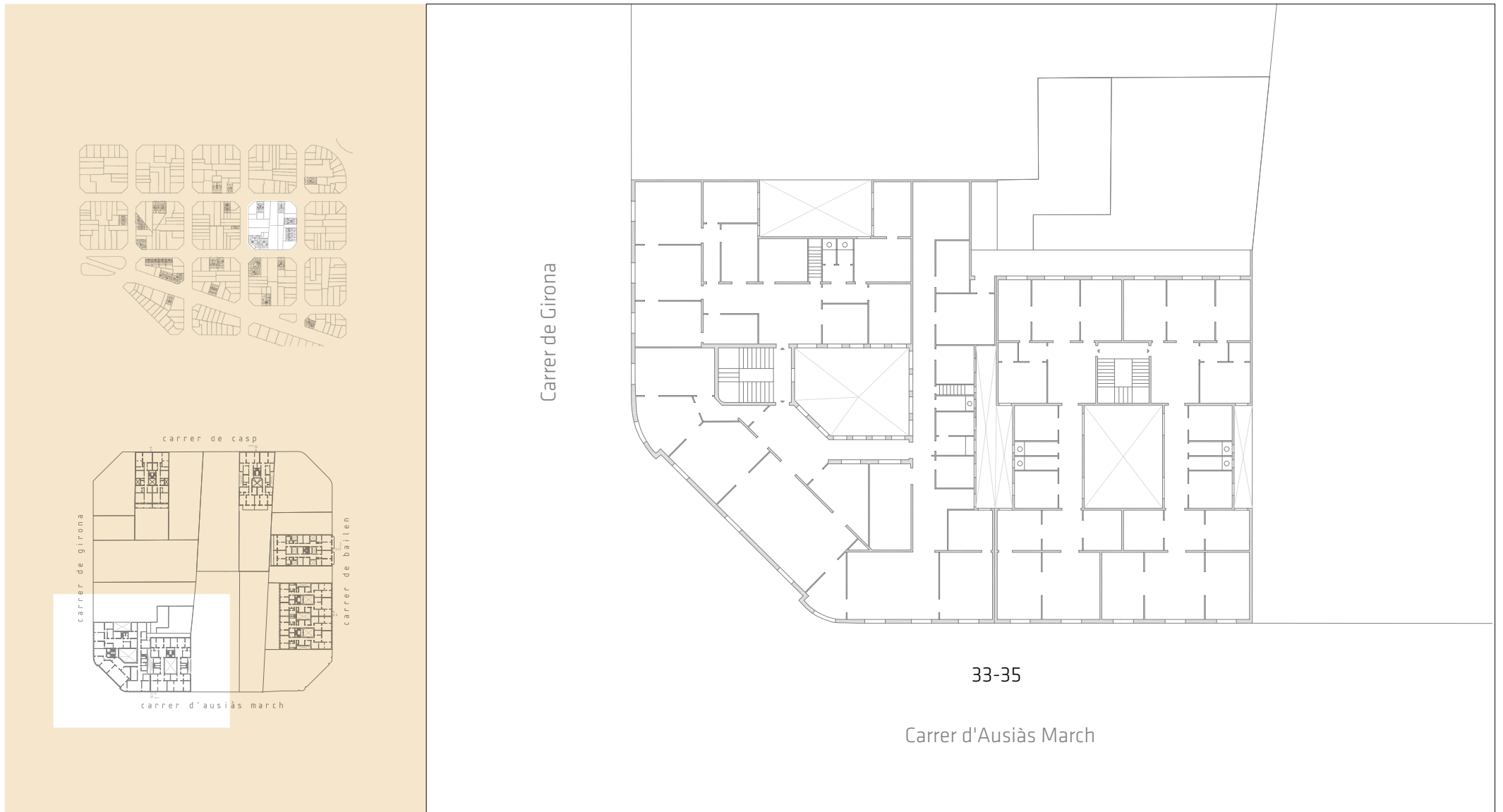

Figura 14.9.d
Carrer d'Ausiàs March, 33-35. 1888. Enric Sagnier

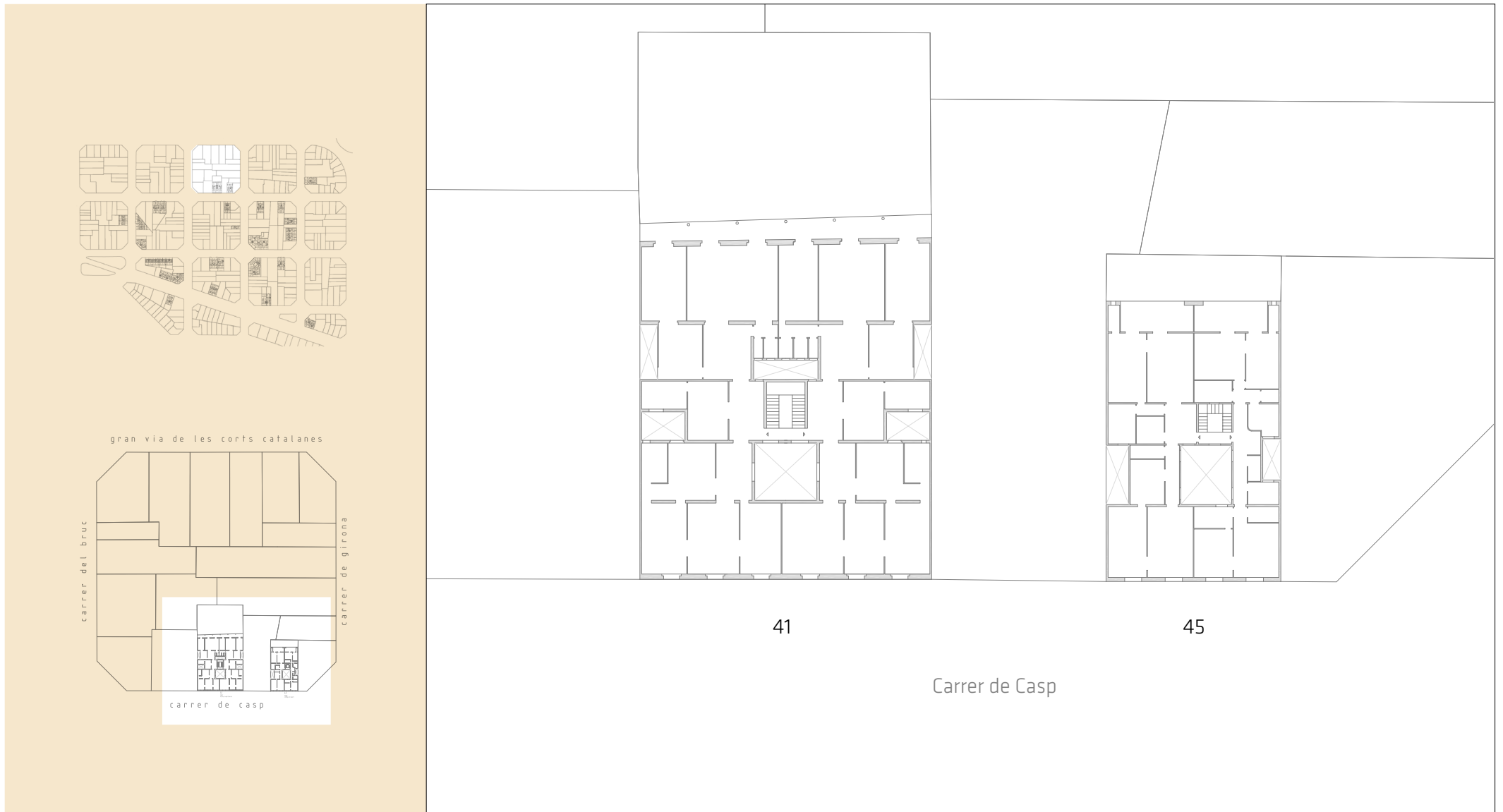

Figura 14.10
Carrer de Casp, 41. 1887. Antoni de Ferrer
Carrer de Casp, 45. 1904. Josep Granell

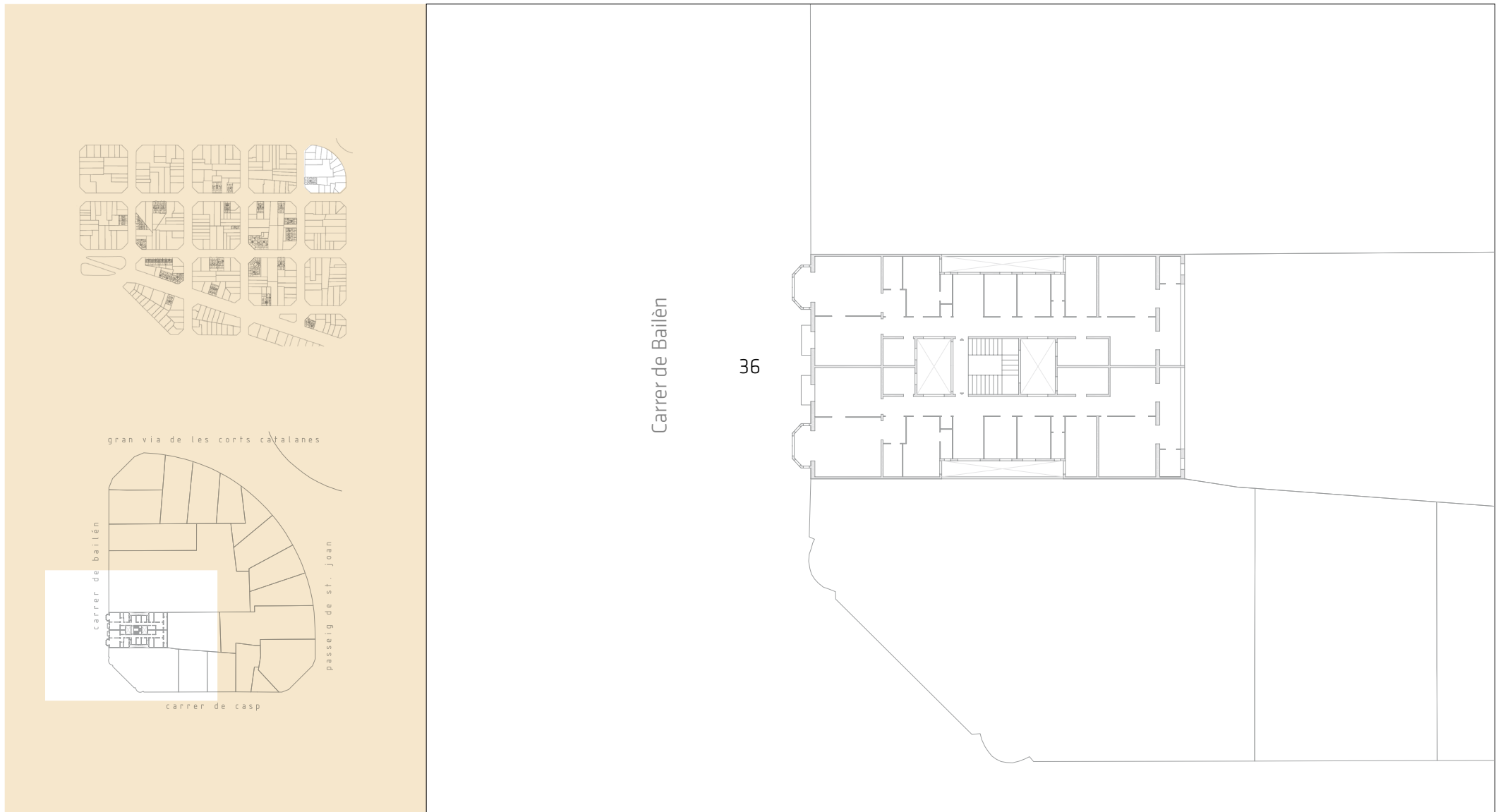

Figura 14.11
Carrer de Bailèn, 36. 1909. Gabriel Borrell

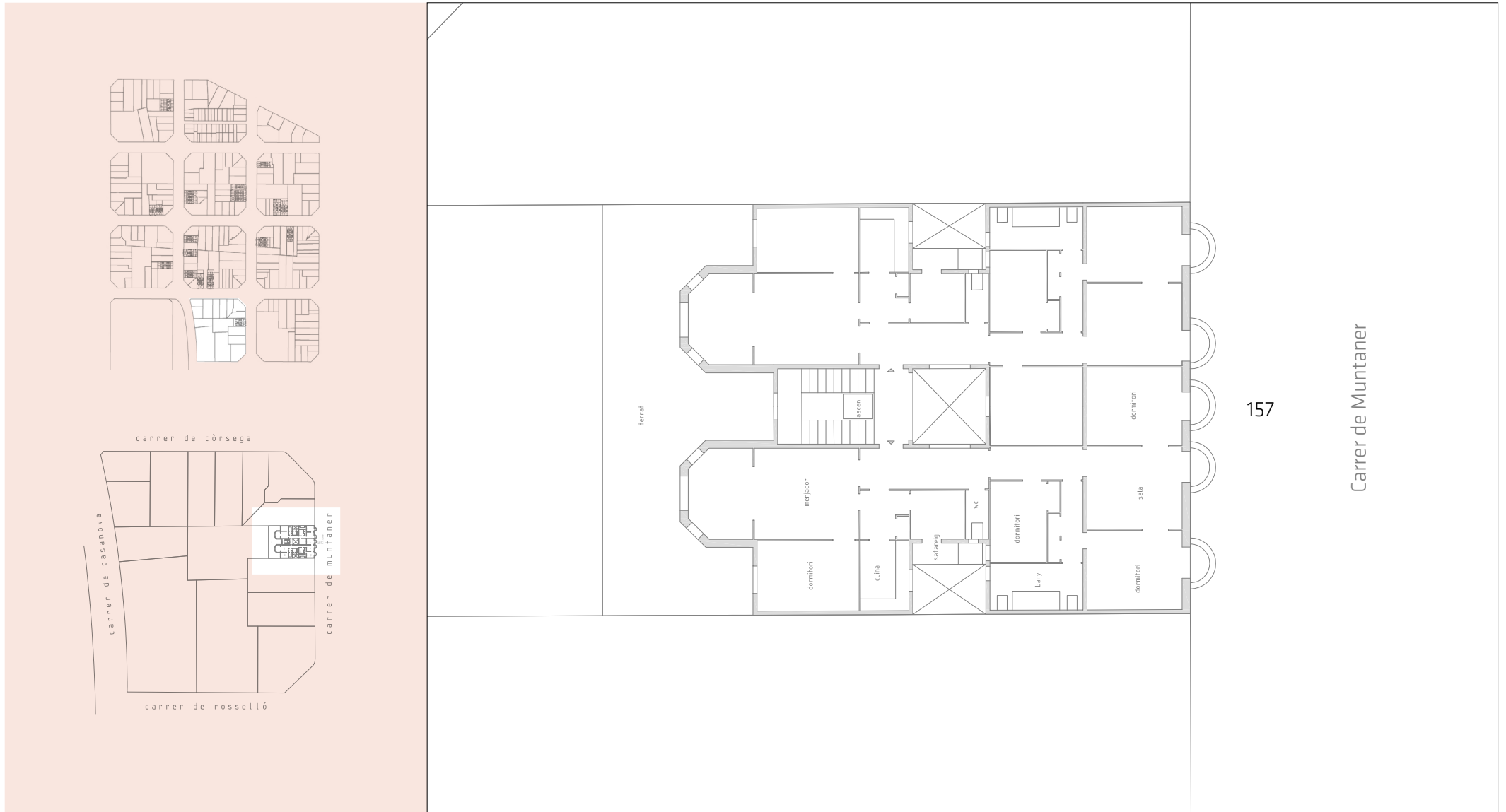

Figura 26.1 Carrer de Muntaner, 157. 1930. Francesc de Paula Quintana

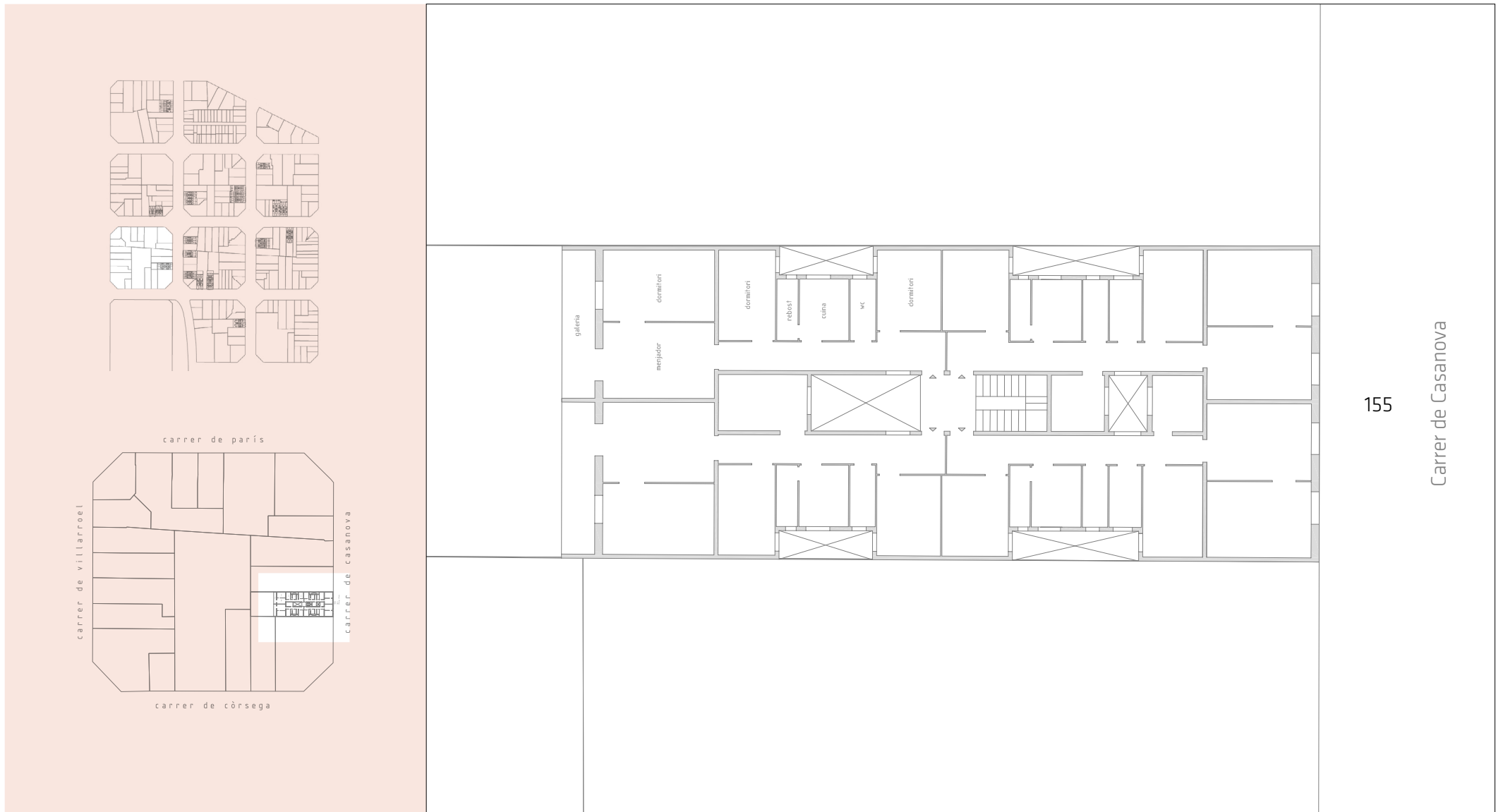

Figura 26.2
Carrer de Casanova, 155. 1923. Melcior Viñals (expedient)

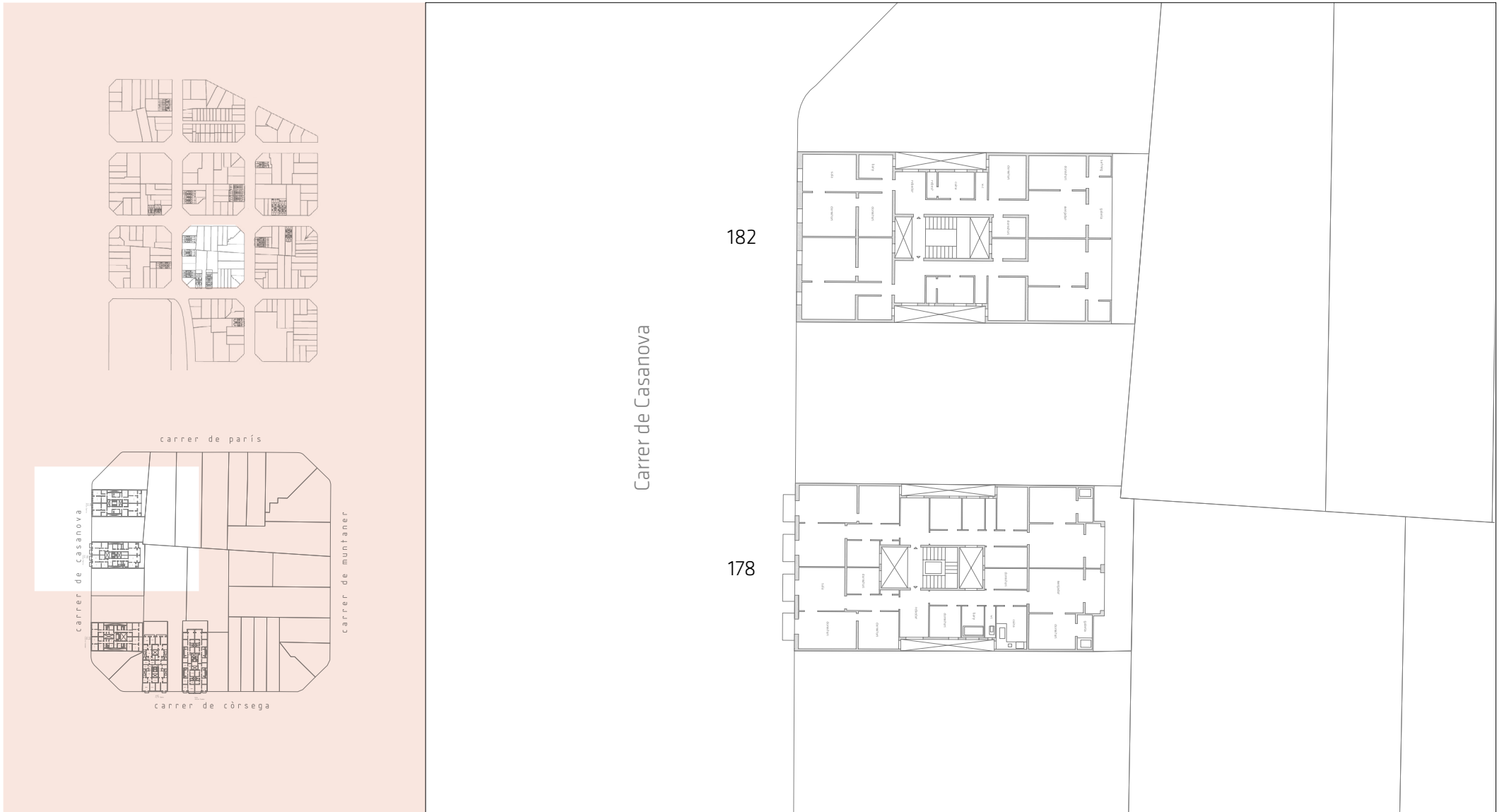

Figura 26.3.a

Carrer de Casanova, 182. 1928. Antoni Bartra

Carrer de Casanova, 178. 1928. Antoni Bartra

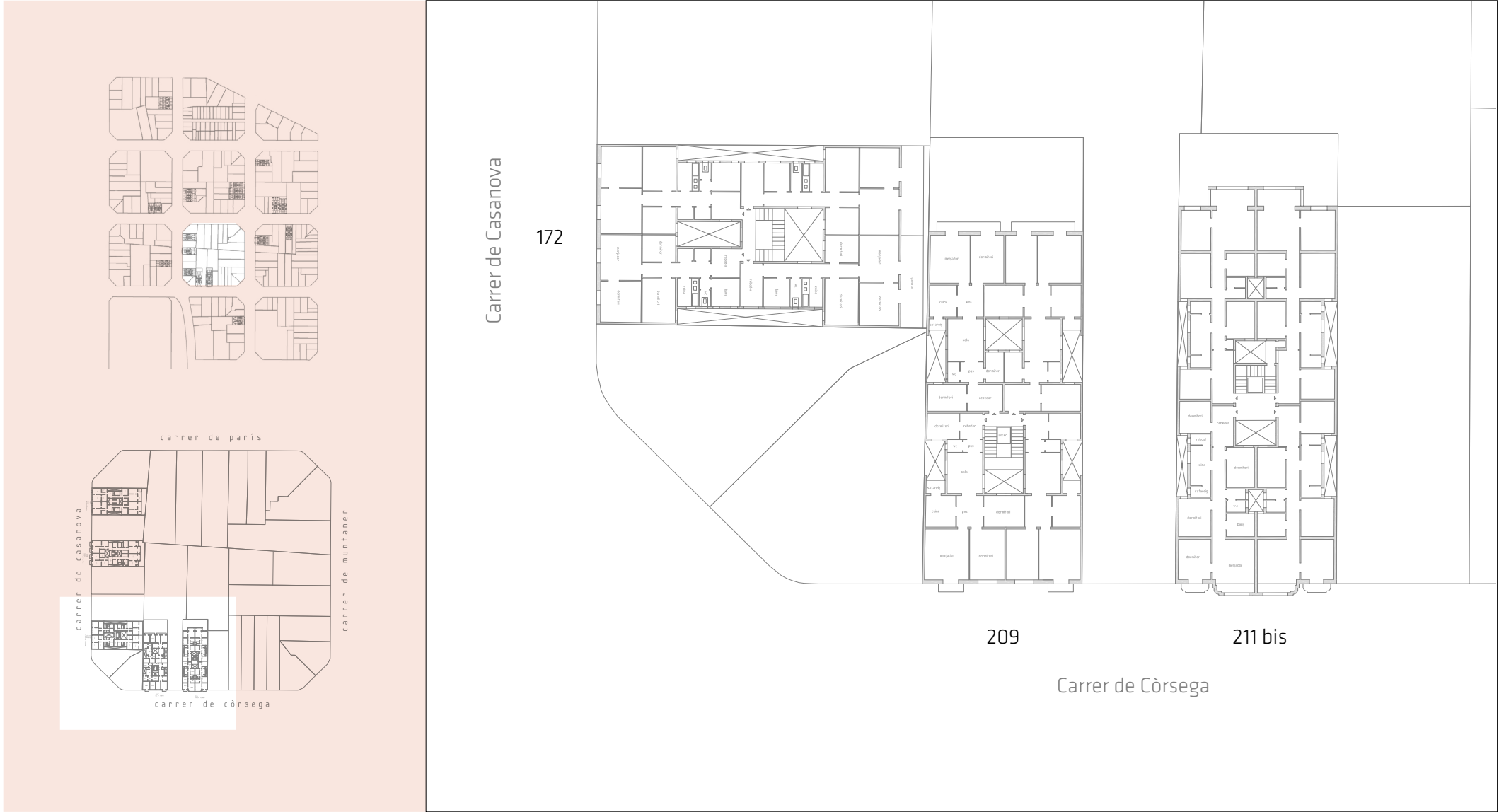

Figura 26.3.b
Carrer de Casanova, 172. 1928. Lluís G. Colomer
Carrer de Còrsega, 209. 1930. Francesc de Paula Riera (expedient)
Carrer de Còrsega, 211 b. 1935. Antoni Fusas (expedient)

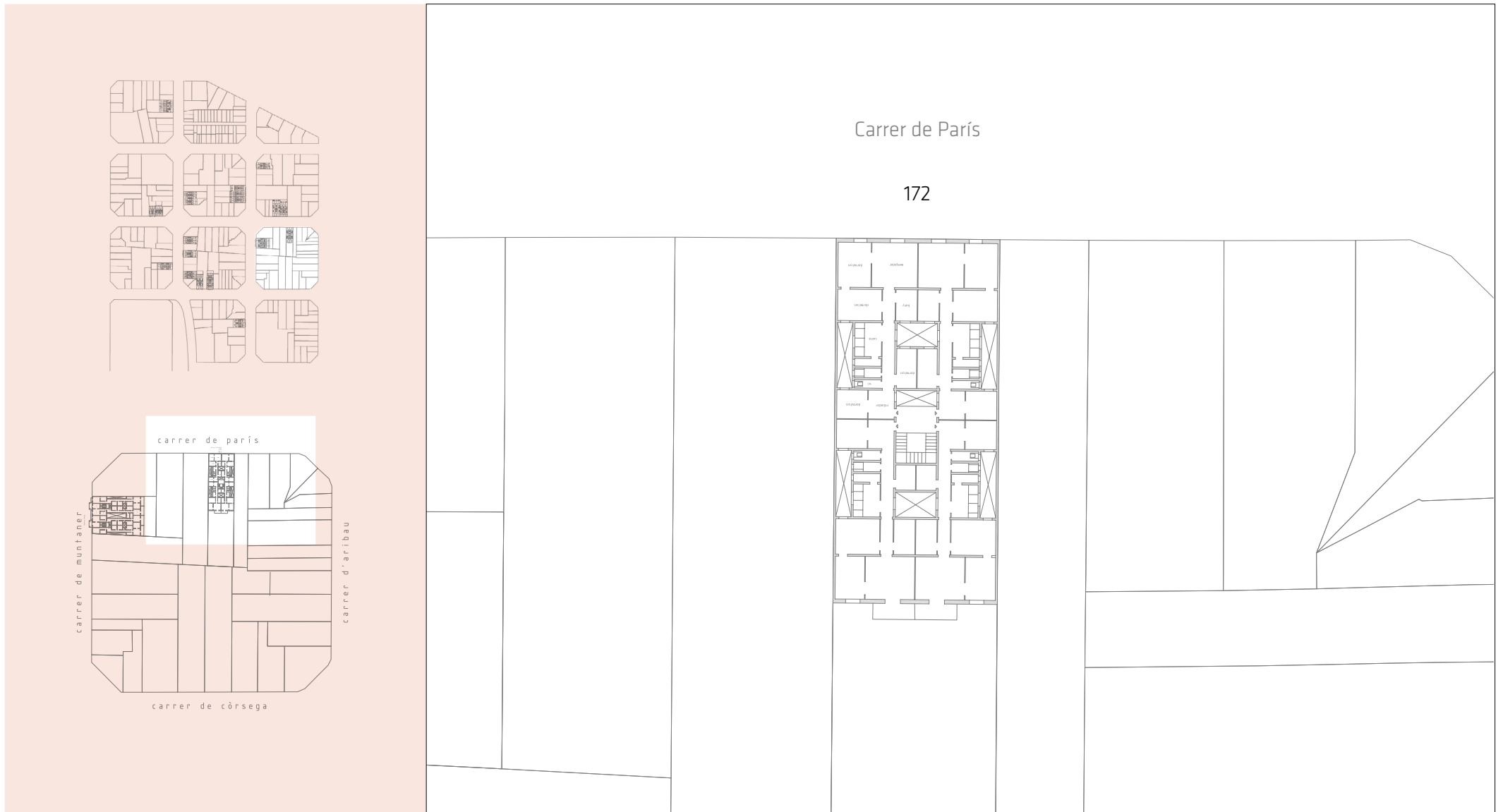

Figura 26.4.a
Carrer de París, 172. 1925. Francesc Aznar

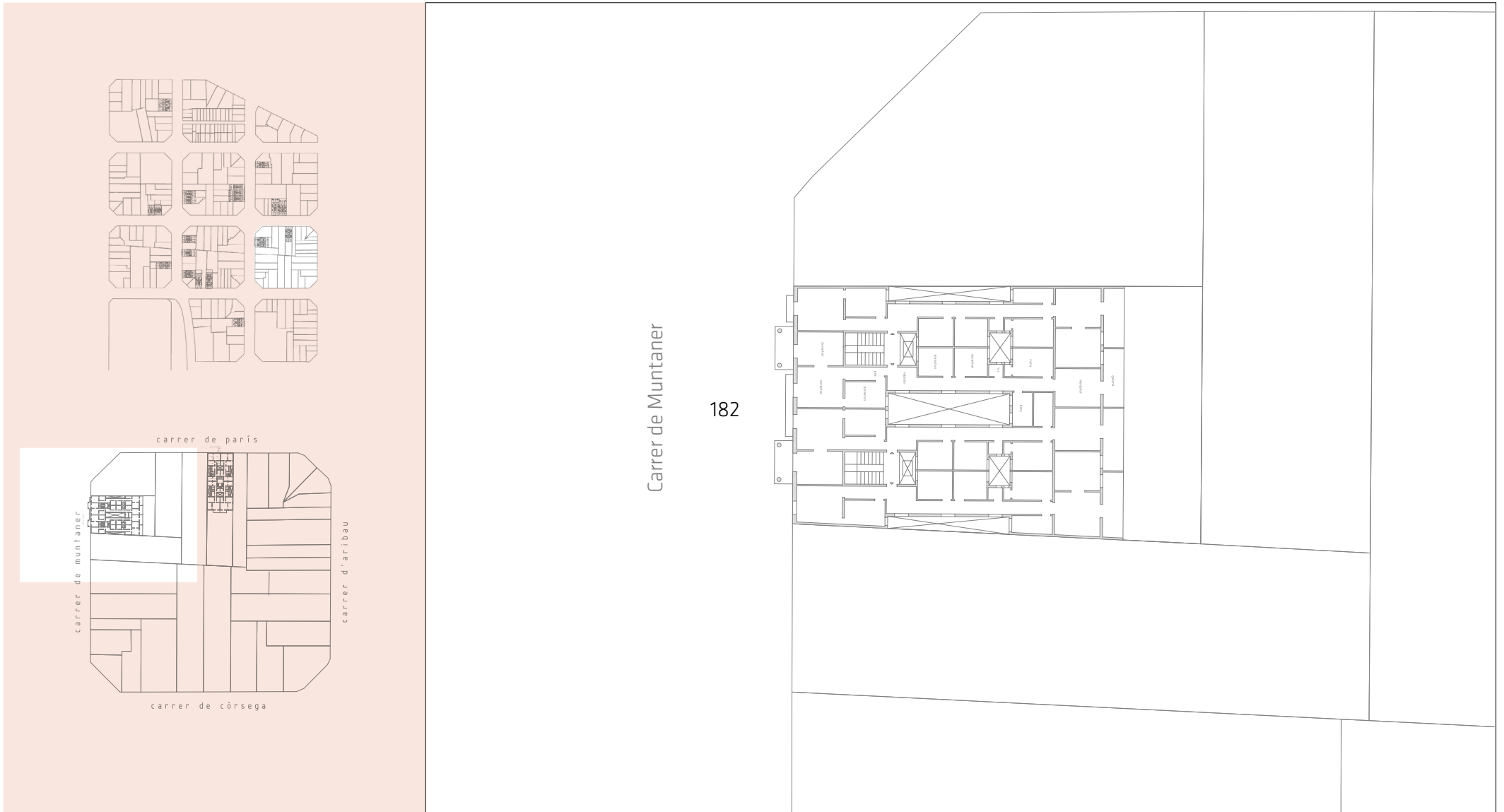

Figura 26.4.b
Carrer de Muntaner, 182. Ramon Almirall

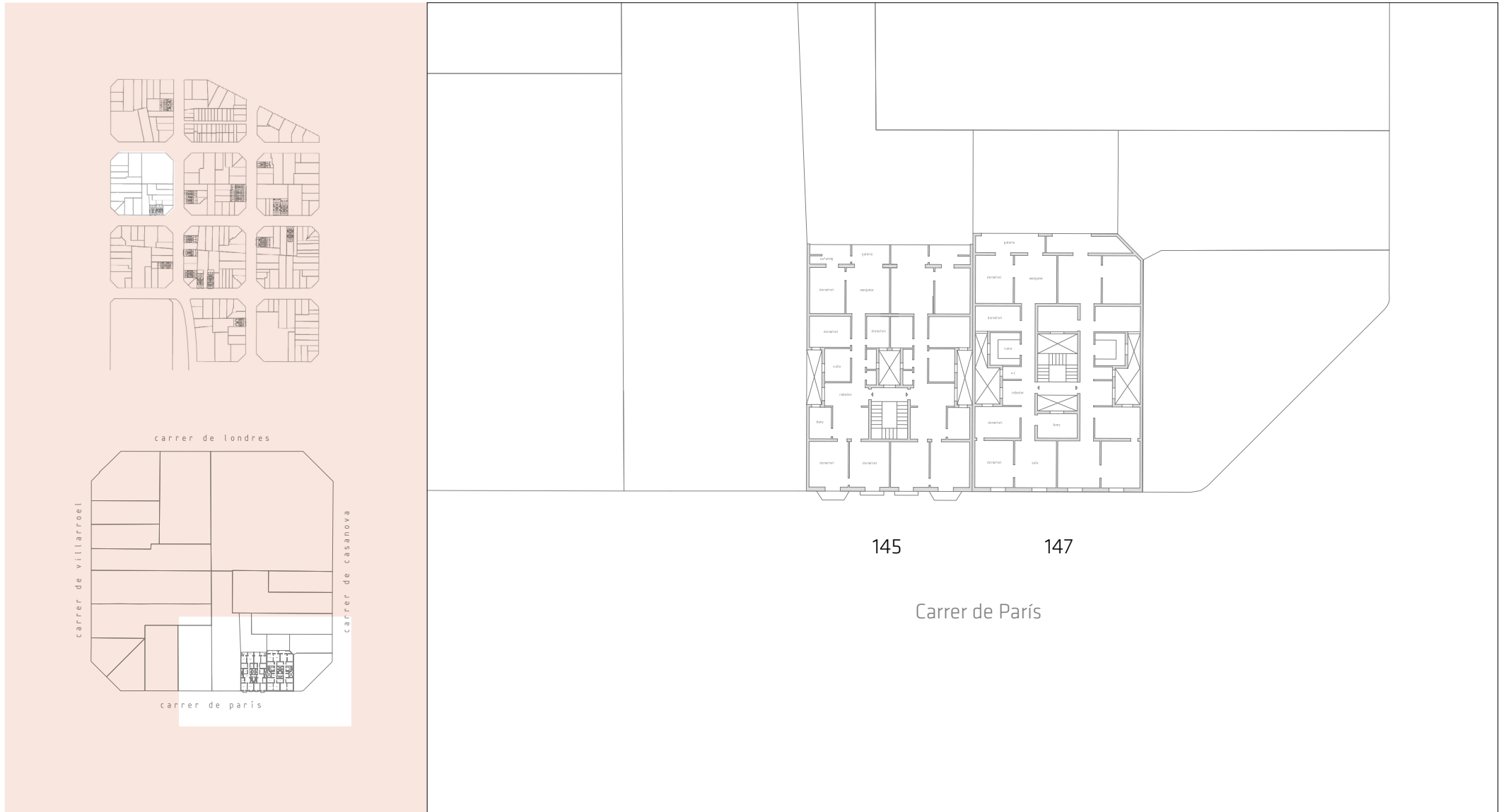

Figura 26.5
Carrer de París, 145
Carrer de París, 147. 1929. Antonio Pascual

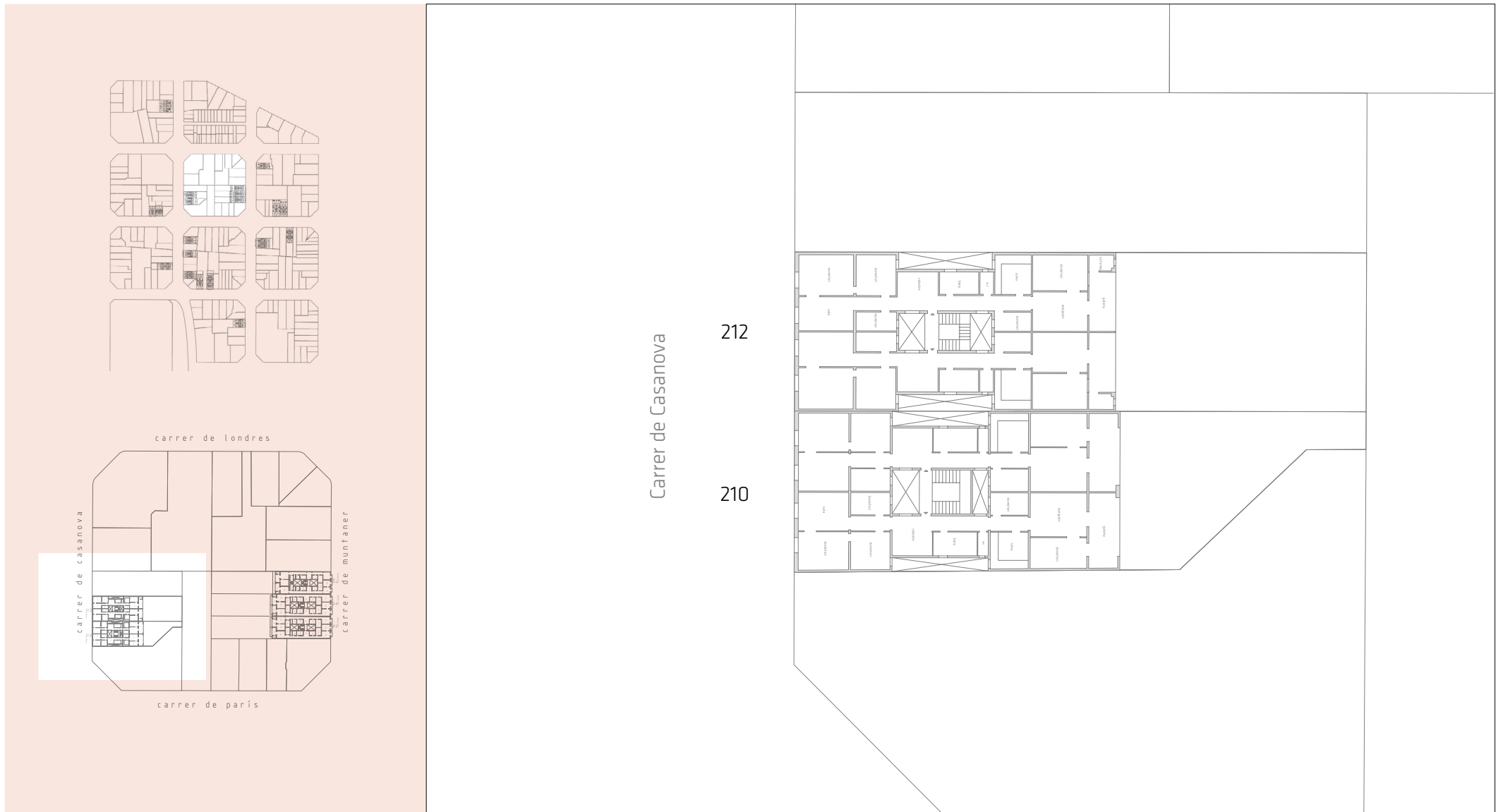

Figura 26.6.a
Carrer de Casanova, 210-212. 1928. Antoni Bartra (expedient)

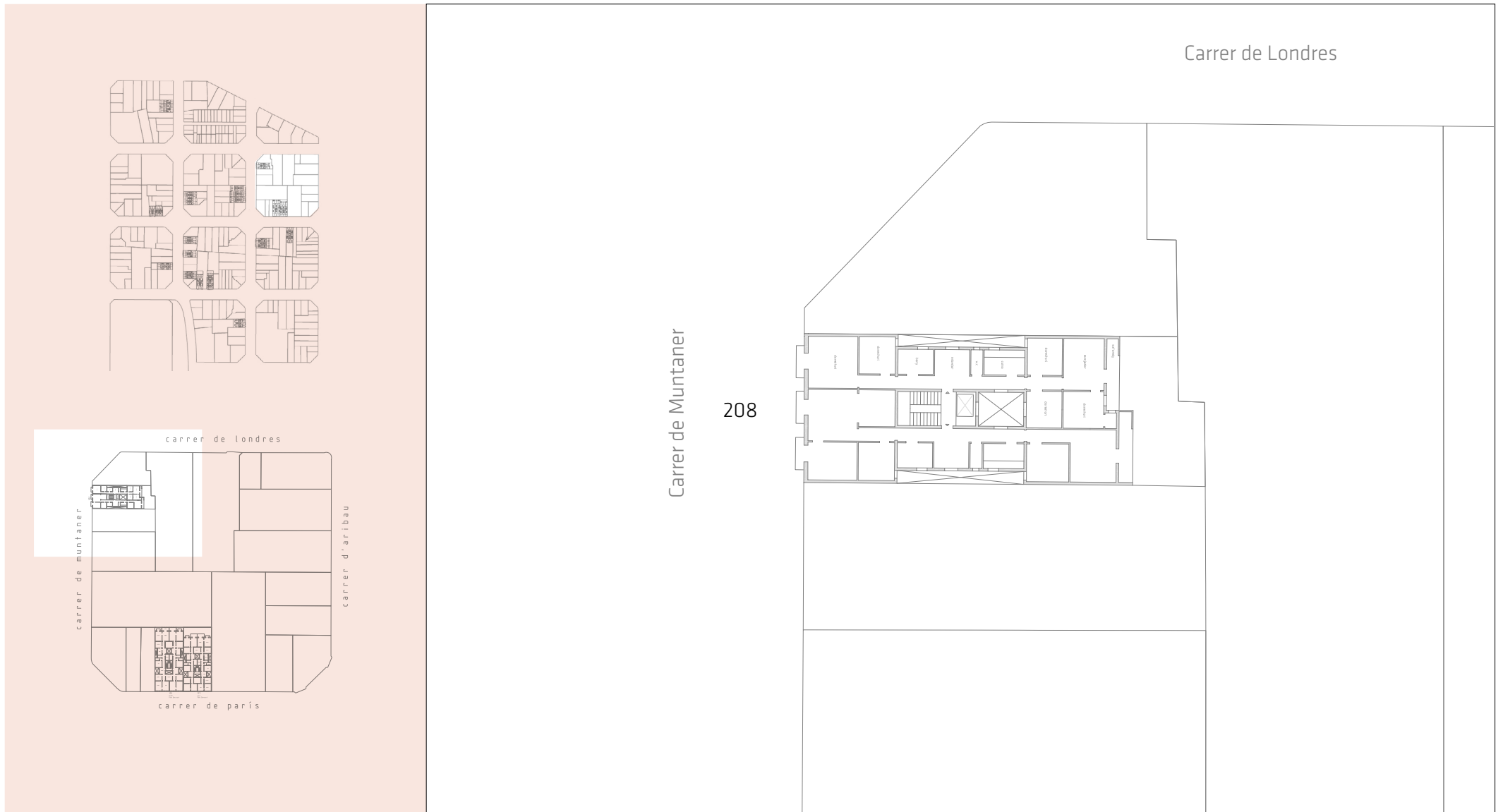

Figura 26.7.a
Carrer de Muntaner, 208

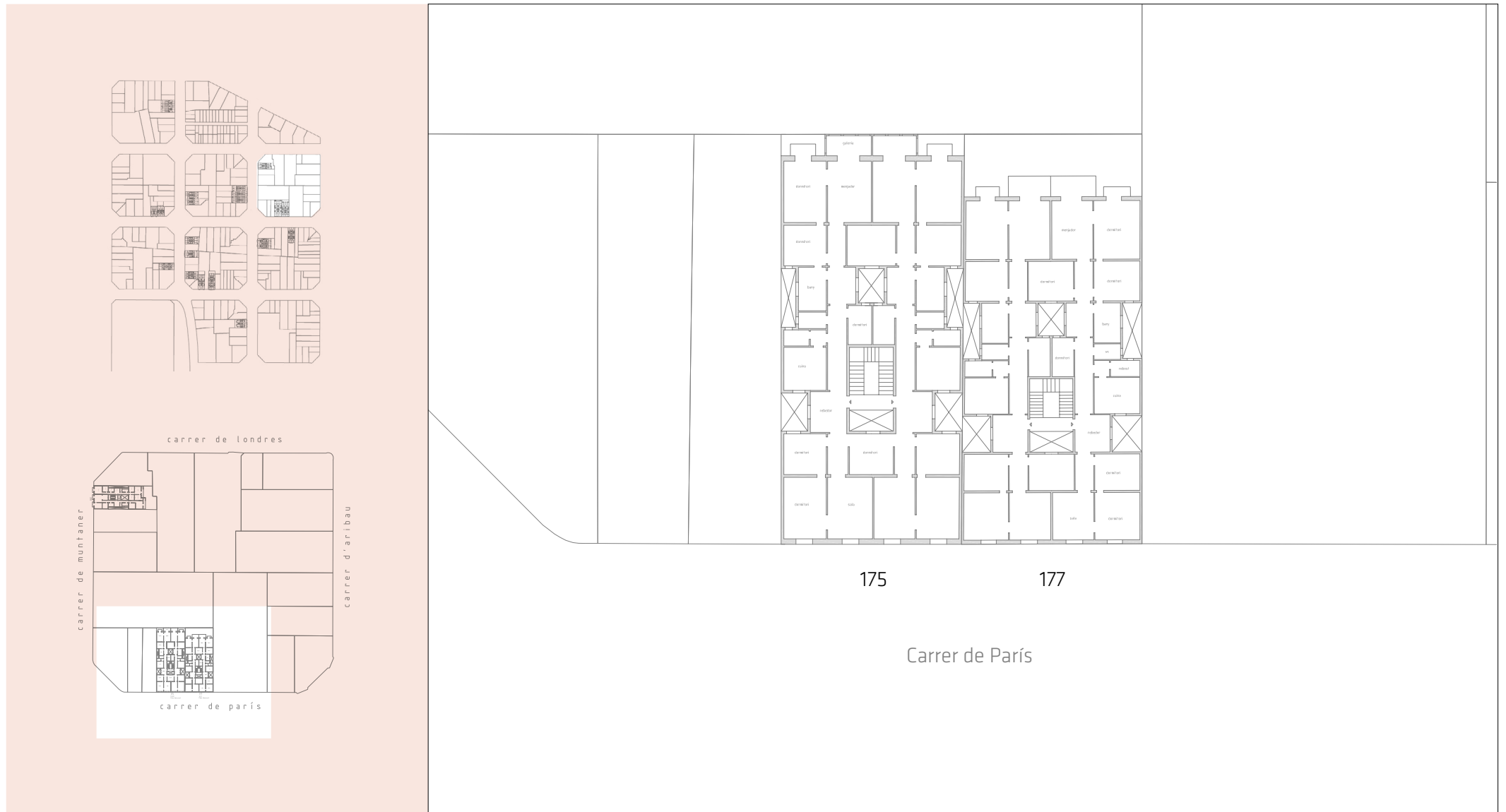

Figura 26.7.b

Carrer de París, 175. 1930. Pere Benavent (expedient)

Carrer de París, 177. 1927. Pere Benavent

Figura 40.1

Carrer de Mallorca, 346

Carrer de Mallorca, 348. 1930. Antoni Fons

Carrer de Mallorca, 352. 1930. Salvador Puiggròs (expedient)

Figura 40.2
Carrer de Sardenya, 289. 1911. F. Mallofré

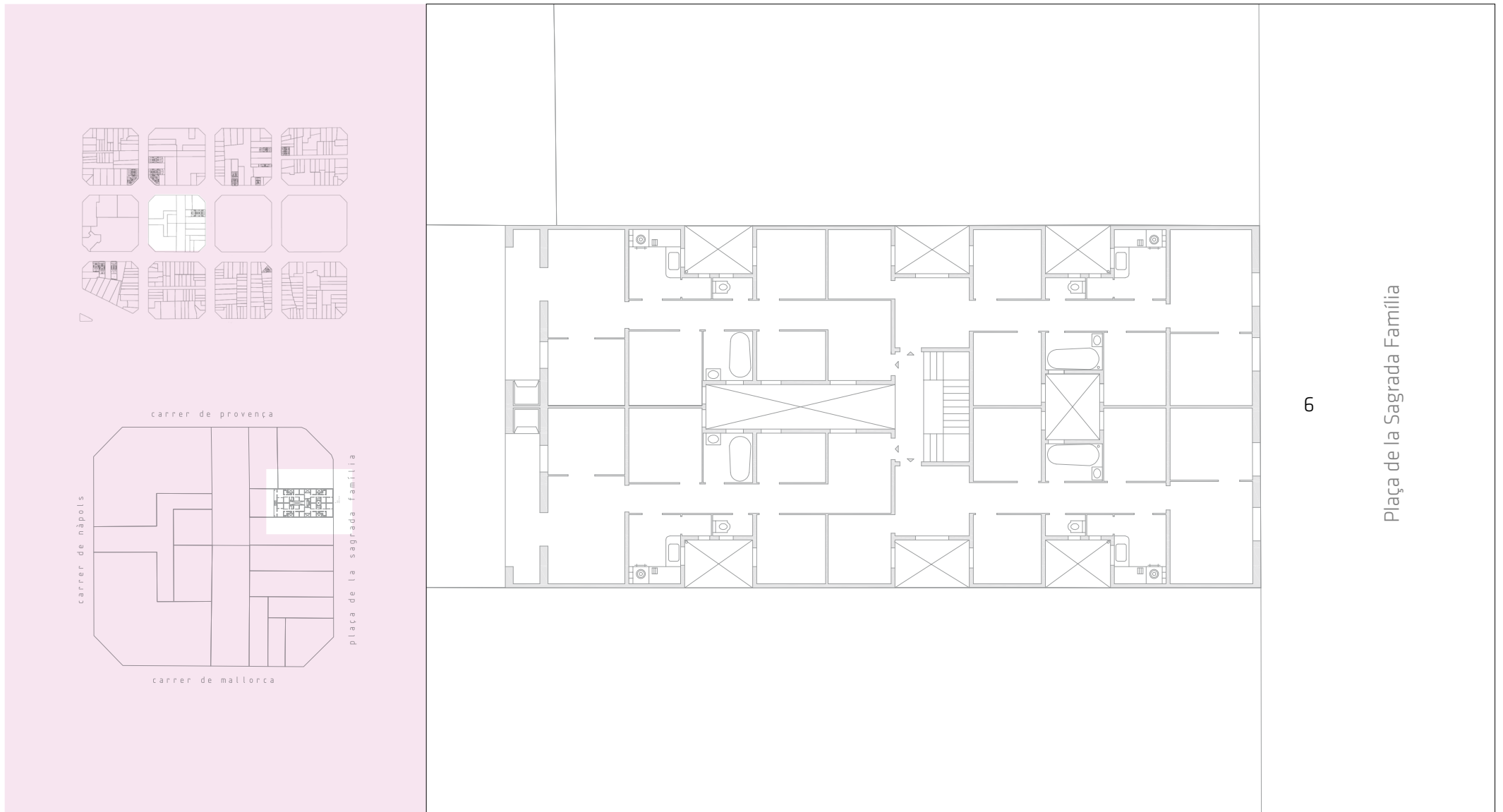

Figura 40.3
Plaça de la Sagrada Família, 6. 1923

Figura 40.4
Carrer de Nàpols, 251-253. 1928

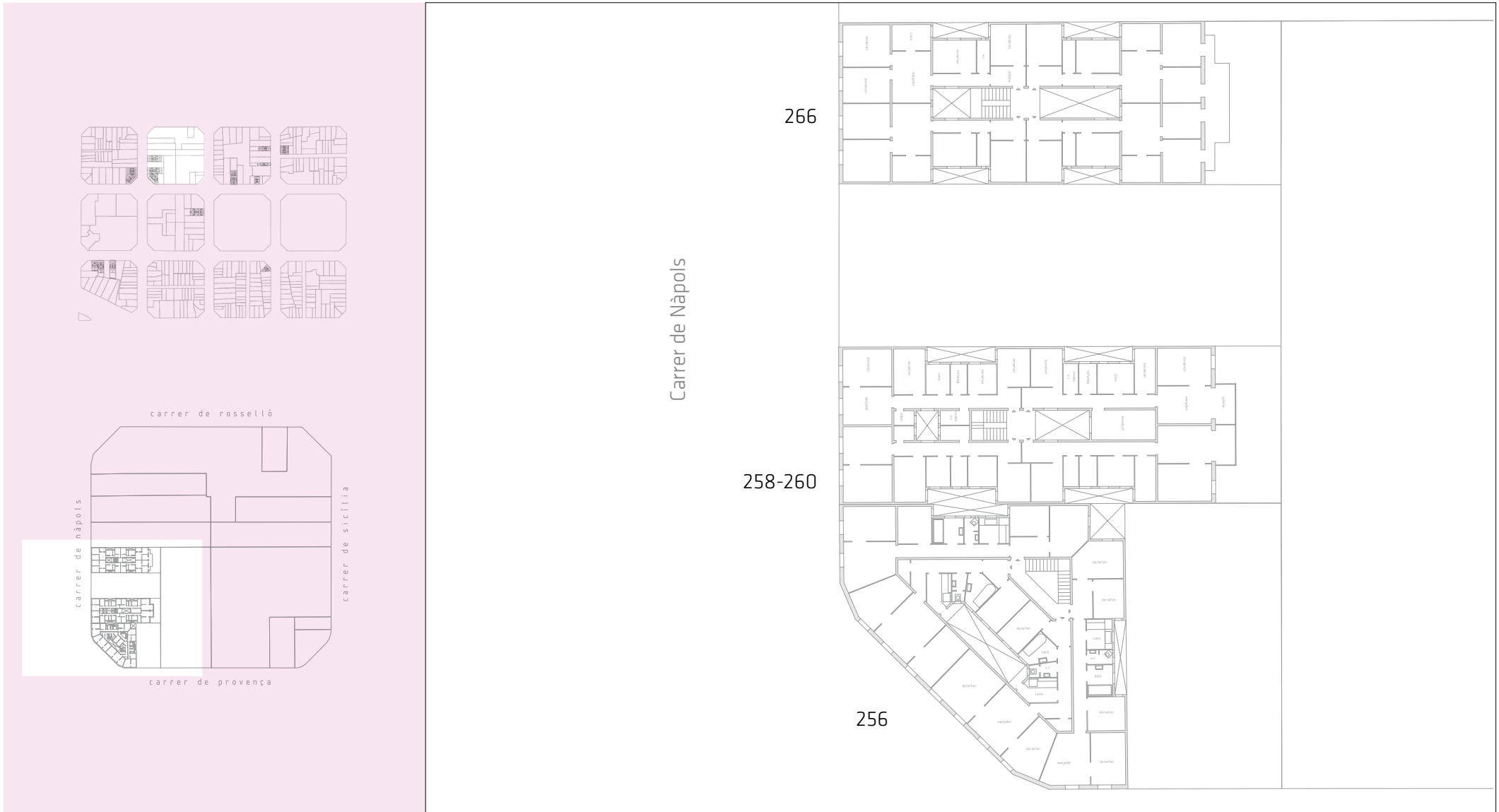

Figura 40.5
Carrer de Nàpols, 266. 1929. Josep Masdeu (expedient)
Carrer de Nàpols, 258-260. 1925. M. Viñals
Carrer de Nàpols, 256. 1927. Lluís Canals

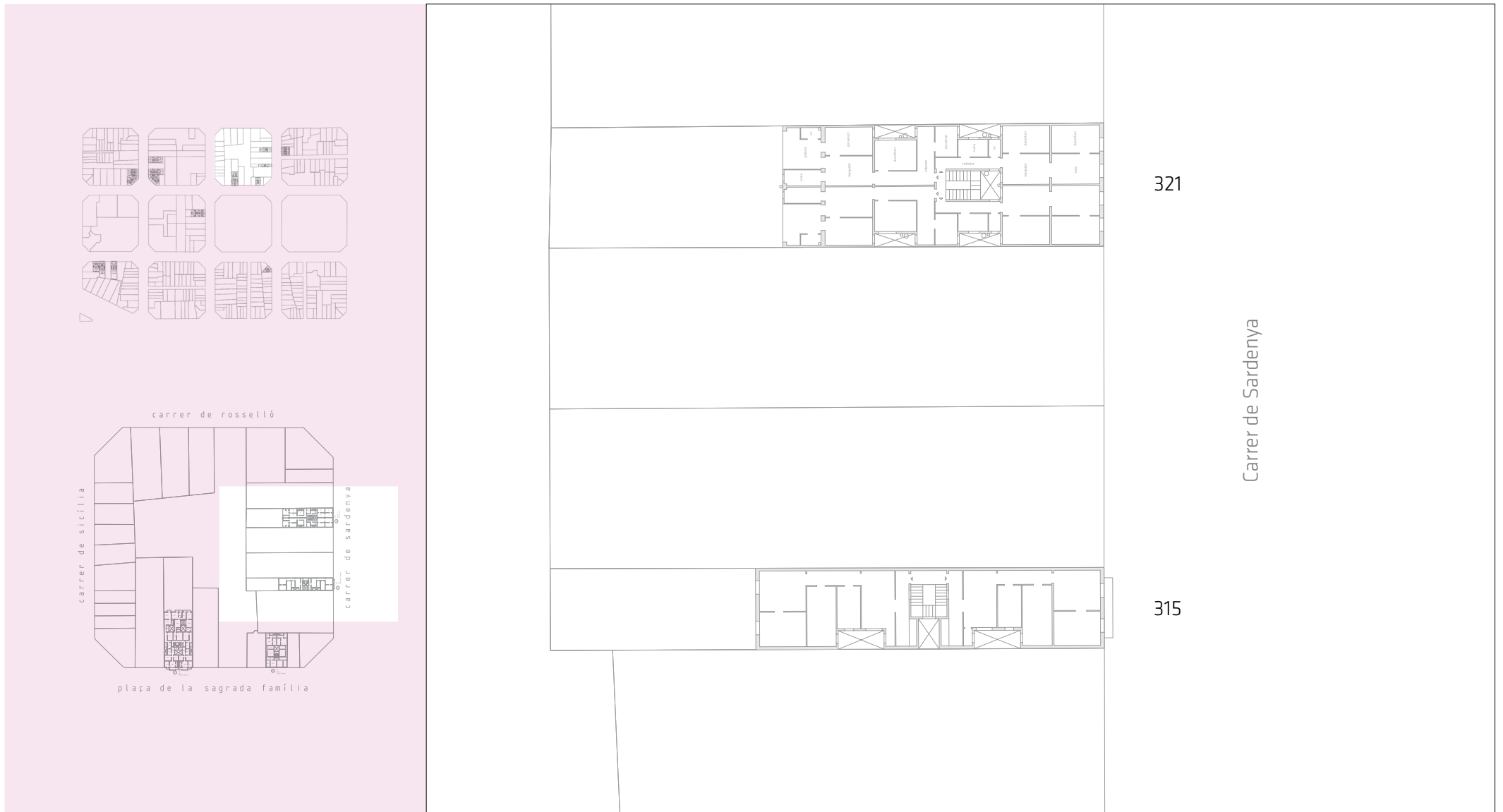

Figura 40.6.a

Carrer de Sardanya, 321

Carrer de Sardanya, 315. 1916. Salvador Puiggròs (expedient)

Figura 40.6.b

Plaça de la Sagrada Família, 10. 1932, Lluís Colomer (expedient)

Plaça de la Sagrada Família, 14. 1927, J. Rodríguez

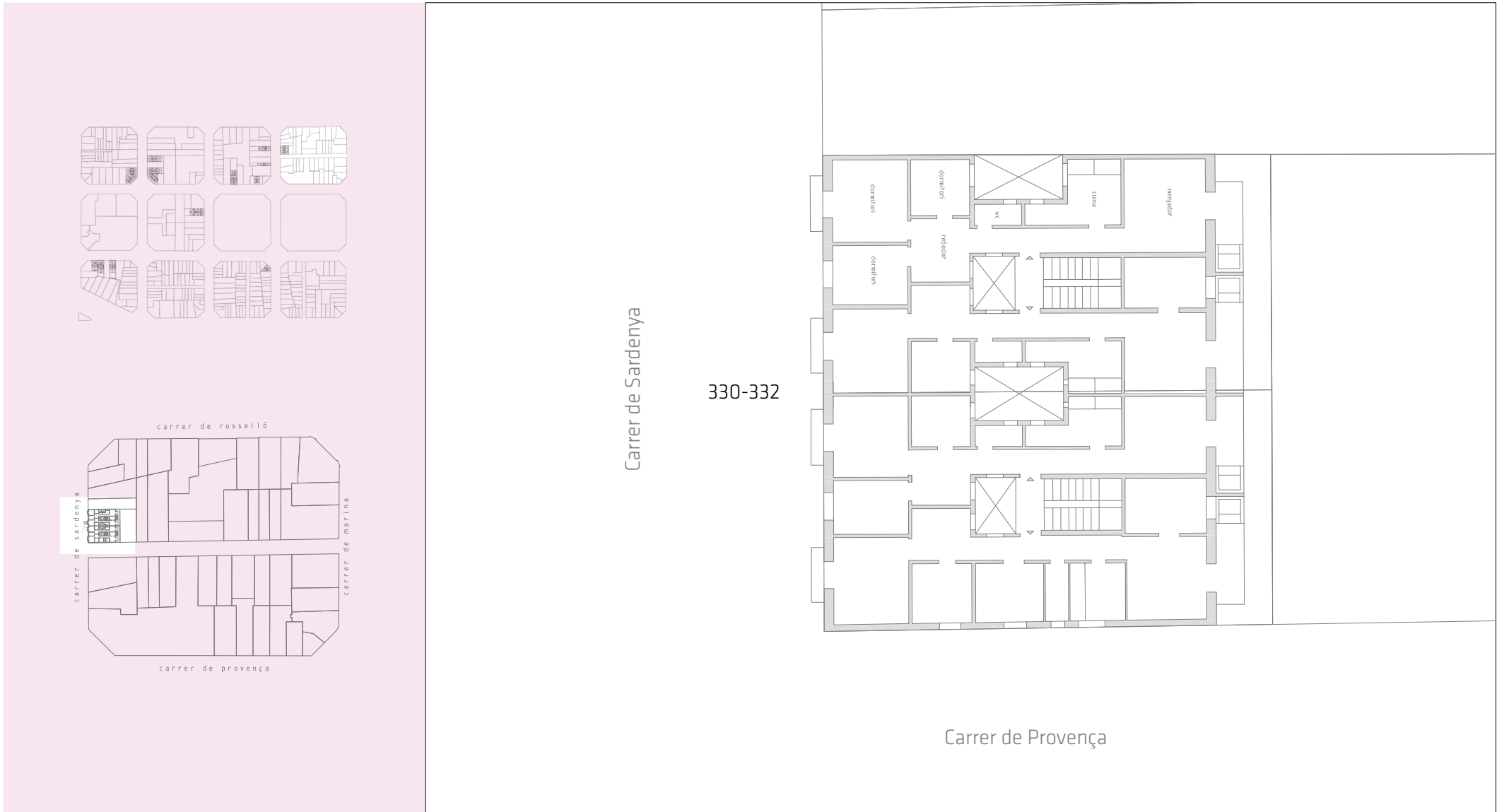

Figura 40.7
Carrer de Sardanya, 330-332. 1929. A. Ferrater (expedient)

El teixit residencial en la formació
de la metròpolis moderna.
El cas de Barcelona (1840-1936).

Volum II Les operacions de creació d'habitatge dins l'Eixample (1860-1936)

Títol general de l'obra:

**El teixit residencial en la formació de la
metròpolis moderna. El cas de Barcelona
1840-1936**

Editora:

Maribel Rosselló

Treball realitzat dins dels projectes de
recerca HUM 2007 64221 i HAR 2010
19160 atorgats pel Ministerio de Ciencia e
Innovación

Volum II:

**Les operacions de creació d'habitatge dins
l'Eixample (1860-1936)**

Autors:

Pere Hereu
Jordi Oliveras
Antoni Paricio
Carmen Rodríguez
Maribel Rosselló
Joan Serra

Col·laboradors:

Sergi Alcalde
Lluís Alzina
Alba Colell
Pere Cuadrench
Liana Giménez
Anna Martínez
Mireia Tena

En col·laboració amb el Servei de Llengües
i Terminologia de la UPC

Fotografies:

Sergi Panizo

Primera edició:

desembre 2014

© Els autors, 2014

Iniciativa Digital Politècnica, 2014.
Oficina de Publicacions Acadèmiques
Digitals de la UPC
Jordi Girona 31, Edifici Torre Girona, Planta 1,
08034 Barcelona
Tel.: 934 015 885
<http://www.upc.edu/idp>
info.idp@upc.edu

© De les imatges tal i com s'especifica en
cada una:

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
Arxiu Històric del COAC
Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona
Biblioteca de Catalunya
Sergi Panizo
Arxiu fotogràfic de Barcelona

Imatge de la coberta:

1872, Elies Rogent
Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona

Disseny Gràfic:

Ombra Torrada

ISBN:

978-84-9880-508-6

Aquesta obra està sota una llicència de
Creative Commons Reconocimiento. No
comercial-Sin obres derivades
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>